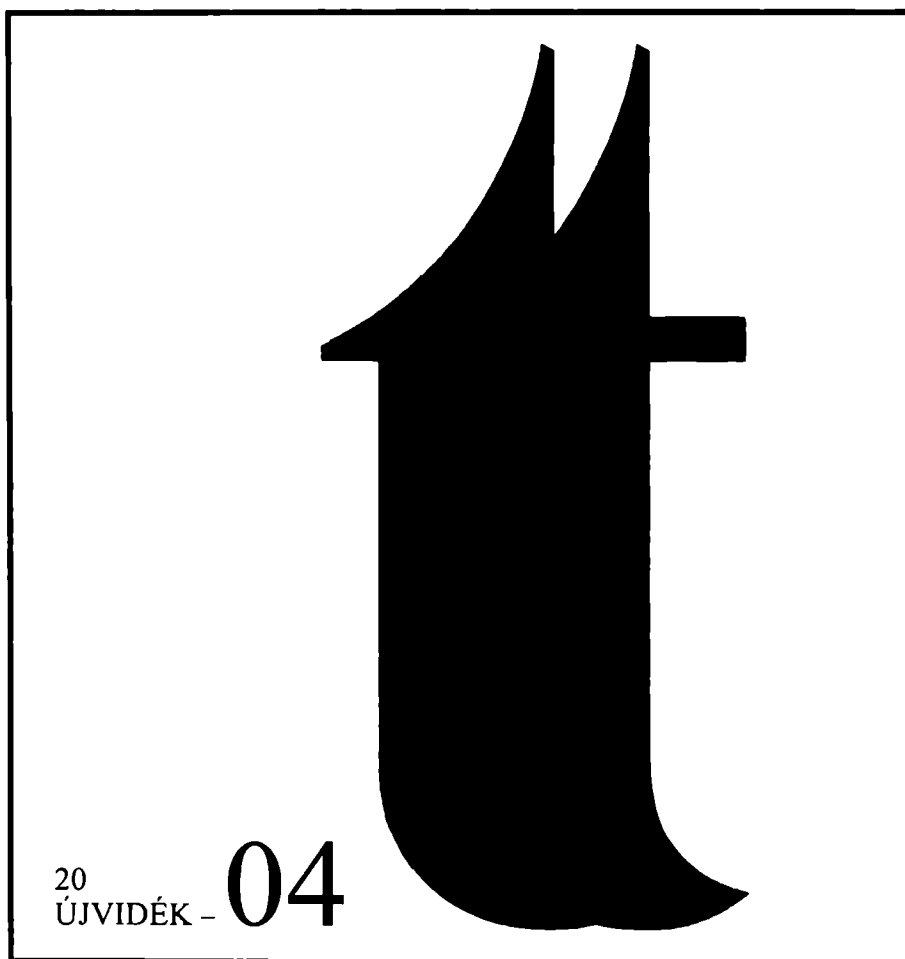

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve

Tanulmányok

20
ÚJVIDÉK - 04

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141+821.511.141

TANULMÁNYOK = Studije : az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének
Évkönyve / főszerkesztő Láncz Irén. – 1969, 1. füz. – Újvidék : Az Újvidéki
Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke,
1969. – 24 cm

Évente

ISSN 0354-9690

COBISS.SR-ID 16571906

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA SZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM
TANSZÉK

(37. füzet)
Újvidék, 2004.

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK
I KNJIŽEVNOST

(37. sveska)
Novi Sad, 2004.

ИИВ. 6р. 13240

Szerkesztette:
LÁNCZ Irén
(főszerkesztő)
GEROLD László
RAJSLI Ilona

A kiadásért felel
BÁNYAI János

ETO-besorolás: CSÁKY S. Piroska
Angol fordítás: McCONNELL DUFF Márta

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – az Illyés Közalapítvány támogatásával
Készült 2004-ben, 200 példányban
Számítógépes előkészítés: Csernik Előd
VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT oktatás-, tudomány és művelődési titkárságnak 413-194/73. VI. sz.
alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

IN MEMORIAM

BORI IMRE

(Bácsföldvár, 1929. december 28.–Újvidék, 2004. április 22.)

Újvidéken 2004. április 22-én elhunyt Bori Imre az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egykor alapítója, majd hosszú évekig megbecsült professzora, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a magyar tudományosság legmagasabb elismerésével, a Szechenyi-díjjal, többszörösen Híd Irodalmi Díjjal és más díjakkal megérdemrenddel kitüntetett író, magyartanár, irodalomtudós, irodalomtörténész, szerkesztő és kritikus, aki egy-két nappal ezelőtt még velünk volt, még beszélgethettünk vele, még figyelhettünk rá, meghallgathattuk, követhettünk gondolatait, még számíthattunk rá. Még számíthattunk arra, hogy szavait és gondolatait követve válaszokat találunk gondjainkra és aggodalmainkra, megnyugtató bizonyosságot nyújtó meg önbizalmat erősítő válaszokat. Sohasem nyugvó, mindig nyugtalan, a régiségben és hagyományban otthonos, de mindig az újra fogékony, az ismeretlent kedvelő szelleme példát mutatott nekünk, követhető, de semmire sem kényszerítő példát a tudomány és a szakma tiszteletéből, következetességéből és emberségből. Most, fájdalom, csak felidézni tudjuk szellemét és alakját, mostantól kezdve csak a könyveihez fordulhatunk támaszért és tanácsért, azokban találkozhatunk vele és beszélgethetünk is vele, mert mindenestül beleírta magát a könyveibe.

Bori Imre Bácsföldváron született 1929. december 28-án, karácsony és újév között. Születése napján, amikor felköszöntöttük, ki kézszerítással, ki verssel évről évre, az ünnepek is velünk voltak. Általános iskoláit szülőhelyén, a gimnáziumot Becskereken, Becsén, Zentán végezte, az újvidéki Tanárképző Főiskolán, majd a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén szerzett tanári képesítést. Jelen volt a tanszék alapításakor és onnan kezdődően nyugdíjaztatásáig, végigjárva az egyetemi ranglétra minden fokozatát, itt tanított. Vezette a tanszéket, amikor nem vezette, akkor is irányította, mert iskolát teremtett, az irodalomtörténeti gondolkodásnak és az irodalomismeretnek a magyar tudományosságban mindmáig számon tartott iskoláját hozta létre. Részt vállalt az egykori Hungarológiai Intézet alapításában és tudományos arculatának kialakításában. Kezdeményezője és alapítója a tanszék, majd az intézet évkönyvének, folyóiratának, könyvsorozatainak. Tanrendet, tanítási programokat, kutatási tervezeteket dolgozott ki és vezetett. Ötleleteket adott munkatársainak és tanítványainak. Írt, olvasott, levelezett és szer-

vezett. Soha meg nem szakított kapcsolatokat teremtett a tanszék számára a magyar tudományosság egyetemi és akadémiai intézményeivel. Immár harminc éve éppen az ő kezdeményezésére folyamatos a tanszék együttműködése a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetével. Miközben hatékonyan és mértékadóan vállalt részt a vajdasági magyar kultúra más intézményeinek, szervezeteinek, irodalmi ünnepnapok, kultuszhelyek, színház, folyóirat, művelődési melléklet, rádió- meg tévéműsor létesítésében és működtetésében. Fáradhatatlan kezdeményező volt. Szinte nincs olyan intézménye a vajdasági magyar kultúrának, amely nem viselné magán az ő kezének nyomát. Egy személyben kultúrát teremtett, a vajdasági magyar kortárs kisebbségi kultúrát teremtette meg azzal, hogy megírta irodalomtörténetét, felfedezte számára múltját és hagyományait, szent és kultikus helyeit, elfeledett és porlepte alkotóit. Azt is tudta, hogy ennek a kultúrának idegen környezetben kell fennmaradnia, ezért szorosra kell fogni a délszláv kultúrákkal fenntartott kapcsolatait. Nevezetes könyvsorozatok, a Hagymányaink, a Kövek és más sorozatok megjelenése fűződik Bori Imre nevéhez. Húsz éven át, halálának pillanatáig szerkesztette a Híd folyóiratot. Amikor néhány nappal ezelőtt kórházba vonult Hídnak küldött kéziratokat vitt magával olvasásra, miközben múltidéző írással készült a folyóirat megjelenésének hetvenedik évfordulójára. A kisebbségi kultúra megmaradása folyamatosságának jelképét ismerte fel a hosszú életű folyóiratban, ezért volt számára olyan fontos az évfordulós szám szerkesztése, ezért küldött külön figyelemmel számon tartott munkatársainak írásra felkérő levelet. Ha írásainkkal válaszolunk erre a levélre, az ő emlékét őrizzük és ápoljuk.

Van Bori Imrének egy emlékezetes, sokat mondó fényképe. Ő áll a kép előterében, háttérben sűrűre tömött könyvespolc. Mellette az íróasztala, tele könyvvel, füzettel, újságkivágásokkal, folyóiratokkal, papírlapokkal. Valahol az írógépe is látszik talán, mert kézzel írt, és írógépen másolt. Így születtek a művei. Mintha valamennyire fáradtan állna a képen, a test törekénységének jeleivel, de nyitott tekintettel, egyenesen néz maga elé. Az arcán mintha egy rejtélyes mosoly is átfutna. Büszkeség van a tartásában, talán azt mondaná, egyik kedvenc költőjével, a magyar irodalmi avantgárd „két apostola” közül Füst Milánnal, hogy „ez mind én voltam egykor”. Ez a könyvoszlop. A fényképen Bori Imre két kezét a melléig érő könyvoszlopon tartja. Ez voltam egykor, ez vagyok most, és ez is leszek, mondja beszédesen a fénykép. Kis és nagy alakú, kemény és puha fedelű, fűzött és varrott kötésű könyvekből épült az oszlop, Bori Imre minden munkáiból. Tanulmány- és esszékötetek, kritikák és publicisztikák gyűjteményei, írói

monográfiák és irodalomtörténetek, kapcsolatattörténeti és világirodalmi tanulmányok, vitairatok és antológiák, tankönyvek és könyvsorozatok tervei. Egy könyvek között eltöltött, tartalmas és termékeny élet (nem minden!) termése. Olvasás- és írásfüggő volt Bori Imre élete. Más függőséget nem is nagyon ismert. Ezért épült oly magasra munkáinak oszlopa, és ezért a büszkeség a tekintetében, és ezért talán a fáradtság jelei is a test tartásában. Egy azonban biztos, a képen is jól látható, az évek fárasztották, nem a könyv és nem az írás. Életének utolsó napjáig olvasott, írt, szerkesztett. Nemrégiben vizsgáztatott is, bizonyítván, hogy gondolkodása és emlékezete kimeríthetetlen forrása az irodalomról, a magyar irodalomról, az éppen elmúlt századról való tudásnak. Szellemének és gondolkodásának a huszadik század volt otthona, abban nőtt fel, a század rettenetei és félelmei között, tudván, hogy nincs más választása, mint fennmaradni a háborúkkal, véres leszámolásokkal, táborokkal és népirtásokkal terhes században. A fennmaradásnak pedig nincs más útja, mint a megértés útja. A megértés pedig szavakban történik. A szó a gonosszal szembeni ellenállás eszköze. A szó lassan, de biztosan világosít fel és választja el a jót a rossztól, az emberit az embertelentől. Bori Imre a szó ösvényén járt, de sohasem kitaposott ösvényeken, mindig a maga választotta és saját kezűleg kijelölt utakon. Tudta, ezen az úton viták várják és ellenfelek. Bátran szállt vitába és nézett szembe az ellenfelekkel, mert biztos volt a dolgában, hitt magában és a szóban, biztos volt benne, hogy a maga választotta út a jó út. Biztos volt benne, hogy célba ér, meg hogy éppen ez az út, ez az ösvény vezet célba. Éppen ez a megingathatatlan bizonyosság tette szavait és gondolatait nemcsak intellektuálisan, hanem emberi méltóságában is hitelessé. Ezért minden munkájában a gondolatot és gondolkodást erősítő emberi hitelesség fénye ragyog fel. Adatokat, tényeket, felfedezéseket közöl, de ezen túlmenően önmagát mondja és adja, megismételhetetlen és senkiéhez sem hasonlítható, nem is mérhető személyiségét.

Tudásának, ismereteinek, világlátásának és világértésének nagyobb, mégis csak egy része kerülhetett a könyvekbe. Az írás lassúbb, mint a gondolkodás. Másik része tanítványainak és munkatársainak emlékezetében gyűlt össze, ott marad fenn és onnan járja be az értelem meg a szellem kifürkészhetetlen útjait. Az olvasás és írás mellett a tanítás volt másik szenvedélye. Tanított általános iskolában, tanított középiskolában és tanított az egyetemen. Nemzedékek nőttek fel irodalmi olvasókönyveit és tankönyveit forgatva, nemzedékeket vezetett a magyartanár hivatása felé. A magyar tanárszék alapításától kezdődően nyugdíjaztatásáig a tanszéken volt iskolateremtő tanár. Irodalmi felfedezéseivel teremtette meg és öregbítette a tanszék

hírnevét. Szavainak és munkáinak hitelességét éppen ez a hűséges ragaszkodás biztosította a helyhez, ahol felnőtt, a szellemhez és a gondolathoz, amelyet magáénak vallott. Modern egyetemi tanár volt, tanult és tanított, ennyiből állt, vagyis a legtöbbször, pedagógiája és módszertana. Semmi sem tudta annyira kihozni sodrából mint a tudatlanság, a lustaság, a nagyképűség, az olvasatlanság. Fáradhatatlanul olvasott, mert tudta, hogy csak olvasással tudhatjuk meg, mi van a könyvben. És hogy mi van a világban, amelyben a könyv született.

Az írást, az olvasást, a tanítást meg az egyetemi oktatást, így együtt, a megértésre alapozta. Miként a huszadik század megismerését is. Megérteni egy könyvet, megérteni az irodalom történetének valamely korszakát és irányát vagy valamely mások által elhanyagolt, esetenként elfelejtett fejezetét, megérteni a tanulni vágyó diák, tanítvány szándékát – ez volt minden törekvése. Akkor is, amikor a magyar irodalmi avantgárdot fedezte fel a magyar irodalmi önismeret számára, akkor is, amikor hozzálátott a magyar irodalom modern irányainak feltérképezéséhez, a kortárs írók és költők értékeléséhez és befogadásához, meg akkor is, amikor megírta a vajdasági magyar irodalom első történetét. Nem a véletlenül múltott, hogy éppen ennek, a vajdasági magyar irodalomnak történetét írta fáradhatatlanul, évtizedeken át folyamatosan, változatlan kedvvel és szenvedéllyel; előbb csak a két világháború közötti időszak történetét dolgozta fel, aztán irodalmunk hagyományvilágát tárta fel, majd a második háború utáni, több mint fél évszázados szakasz sikereit és kudarcait állította a történetiség távlatába. Hogy a vajdasági magyar irodalomnak van (történeti és kritikai) önismerete, Bori Imre kutatásainak és felfedezéseinek köszönhetjük. Ugyanez mondható el a magyar irodalom huszadik századi hagyományértéséről is. Bori Imrének a magyar irodalmi avatgárd történetét és legfőképpen értékeit feltáró kutatásai adtak indítást a magyar, és a vajdasági magyar irodalomtörténet-írásnak a múlt század irodalma újraolvasására, bevett ítéletek felülbírálatára és újrafogalmazására, elméleti és történeti szemléletváltásra. És Németh László intelmét követve gondolta végig, meg bizonyította is, hogy irodalmi önmagunkat csak a szomszédság tükrében ismerhetjük meg igazán.

Legújabb, alig néhány héttel ezelőtt megjelent könyve is olvasókönyv. A vajdasági magyar irodalom olvasókönyve. Ezer év világában, szövegek és adatok, tények és színhelyek, írásos vagy íratlan emlékek között pásztázik a vajdasági olvasókönyv. Most láthatjuk be, mintha halála előtt egy könyvvel, éppen ezzel a könyvvel, az *Ezredéve itt* cíművel figyelmeztetett volna mindannyiunkat Bori Imre arra, hogy hol kell keresni, milyen múltban, milyen

értékrendekben megmaradásunk és jövőnk alapjait meg feltételeit. Ezer év szól hozzánk Bori Imre utolsó könyvéből. Ezer évet adott most a kezünkbe, és ránk bízta, mit kezdünk vele. Mintha azt mondta volna nekünk ezzel a könyvvel, szellemi végrendeletével, hogy olvassátok, lapozzátok, benne van a múltatok és a jelenetek is. Ha megértitek, valamennyit a jövőtökből is megláthattok. Abból, hogy mi vár rátok. Nem kelt illúziókat, de rámutat arra, mire kell odafigyelnünk. Ebben van Bori Imrének mindannyiunkhoz szóló, a vajdasági magyarság önbizalmát erősítő, de egyben figyelmeztető hagyatéka is. Tudnunk kell majd olvasni, mindig újraolvasni ezt az emberi, intellektuális, szellemi örökséget. Felfedező volt, aki igazi emberi örömet a felfedezésben, múltbeli és kortárs irodalmi meg művelődési értékek feltárásában lelt. S abban is, hogy a feltárt értékeket mások számára hozzá- és elérhetővé tehette. Ezért írta fáradhatatlan szenvedéllyel a tanulmányait és adta ki a könyveit.

Ha, könyveinek oszlopával maga előtt, Bori Imre azt mondta Füst Milán szavaival, „ez mind én voltam egykor”, és azt is, hogy ez vagyok én, ez a könyvoszlop előttem, két kezem most a könyvoszlopon nyugszik, másom sincs, ezt teremtettem, ezt hagyom örökül mindenkinek, akkor most, az emlékezés és búcsúzás nehéz óráiban mi magunk mondjuk, az is marad nekünk Bori Imre, a „mind”, a legtöbb, a könyvoszlopba sűrített mérhetetlen mennyiségű tudás és büszkeség, szellemet és életet erősítő forrása: ez mind Bori Imre volt, és marad is számunkra. A hátrahagyott könyvei, előadásai és ő maga, alakjának, emberi tartásának emléke.

Mert vele mindig mindent meg lehetett beszélni.

Mostantól kezdve a könyveivel beszéljük meg a dolgainkat. Amíg olvasunk és beszélgetünk vele, jól halljuk majd a hangját is... Most elköszönünk tőle, Istenhózzád Bori Imre, barátunk és tanárunk, feledhetetlen társunk az életben, ihletőnk és bátorítónk. De csak egy-két napra köszönünk el tőled. Azután elővesszük a könyveidet, és beszélgetünk veled, folytatjuk a korábban megkezdett beszélgetéseket, megkíséreljük bejární az általad felfedezett útjait és ösvényeit a gondolkodásnak és írásnak, hogy magunkra találhasunk, ha már ilyen hirtelen és váratlanul, ilyen könyörtelenül és kiszámíthatatlanul magunkra maradtunk.

Bányai János

(Elhangzott az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén 2004. április 23-án megtartott gyászszűlésen.)

BORI IMRE SÍRJÁNÁL

A magyar tanszék, a Bölcsészkar, a vajdasági írók, magyartanárok, könyvtárosok és könyvtárosok, Bori Imre barátai és tisztelői nevében búcsúzom az egyetemi tanártól, akademikustól, a gondolkodás és írás mesterétől, az útbiztosítótól, aki életében könyveivel és gondolataival, előadásaival és bátorításaival mindannyiunknak támogatást és segítséget nyújtott. Rászorultunk mind a támogatására, mind a segítségére, mert csak a nyomában járhattunk, sohasem előtte. Mindent előbb fedezett fel, mint bárki más. A huszadik századot, az avantgárd irodalmat, a vajdasági írás múltját és jelenét, a magyar irodalom és kultúra sokirányú kapcsolatait és függőségeit. Sokszor volt egyedül abban, amit gondolt, és abban is, amit vállalt. Gondolatai és vállalásai nem egyszer ütköztek az ellenállás falába. Mert kritikus volt, az irodalom, a kultúra, a szellem bírálója. Nem bírálja, hanem bírálója, aki azért mond ítéletet, hogy értékekre találhasson. Fáradhatatlanul az értéket kereste. Írásban, szóban, tettben egyaránt. A Vajdaság legmagasabb csúcsát tekintette jelképnek, a Fruška Gora hegység csúcsát, ahonnan belátni Szerémség lankáit, a Bácska sík földjét, és napos időben talán a Bánát is látszik. Jelképnek vette a féltett vajdasági hegység magaslatát, bár nem ahhoz mérte se magát, se kultúránkat. Nem a Csot volt a mérce, csupán jelzés volt számára, az „ezredéve itt” bizonyossága. Ebből a bizonyosságból származott és származhatott hite abban, hogy lehetséges az emberhez méltó élet, meg hogy az ember azért van a földön, hogy értéket teremtsen, főképpen kulturális értéket, mert a kultúra az a tér és idő, amely megadatott számunkra, és amelyben létezésünk és létünk is értelmet nyer. Hatalmas életművet épített fel ezekre az alapokra. Példamutató, tartalmaz, megőrzésre és óvásra méltó életművet. Róla nem készült monográfia, ő írt könyvet másokról, mert mindig másokra gondolt, mások művének megértésére törekedett, mert tudta, hirdette is írásaiban, hogy másokért érdemes tenni és cselekedni. Munkáját és személyét megbecsülés övezte, még akkor is, ha a neki járó elismerés mindig késett. Most, amikor búcsúzunk tőle, mert elment közülünk és magunkra hagyott bennünket, ebben a fájdalmas órában nem is gondolhatunk másra, mint a könyveire, egymást követő köteteire, amelyekbe beleírta önmagát, az egész életét, eszméit és gondolatait, hogy az utána jövőknek lehessen miben megkapaszkodni. Mert Bori Imre élete és életműve irányt szabott kultúránknak, irodalmunknak, mindannak, ami vagyunk és talán még lehetünk is. Ha a könyveit olvassuk magunkra találunk, mert nemcsak hozánk, rólunk is szólnak. Őrzik a könyvek Bori Imrét, a tudós tanárt, a tekintélyt, aki nem másból, a szavakból teremtett emberhez méltó világot.

Friedrich Hölderlin Patmoszából idézek Bori Imre koporsója mellett:

Közeli
S megfoghatatlan az Isten.
De ahol veszély fenyeget,
Fölmagaslik a menedék is.
Sötétségben fészkelnek a sasok,
S félelmet nem ismerve járnak
A szakadék fölött az Alpok fiai
Az ingatag fahídon. Tehát, mivel körös-körül
Az idő ormai tornyosulnak,
S közel élnek szeretteink,
Tikkadva a legkülönállóbb csúcsokon,
Adj ártatlan vizet nekünk,
Adj szárnyat, hogy hűségesen
Átjuthassunk és visszatérjünk.

Istenhözad, Bori Imre. Elmentél közülünk, nem láthatunk többé, mégis velünk leszel, ma is, holnap is, mert mérhetetlenül sokat adtál nekünk és nagyon sokat bízál ránk.

Nyugodj békében!

Bányai János

(Elhangzott Bori Imre temetésén 2004. április 26-án.)

TANULMÁNYOK

BENCE ERIKA

ANTOLÓGIÁK KEZDETEN, KÉSŐBB ÉS MOST*A Vajdasági magyar írók almanachja I., 1924-ben**Anthologies: the beginnings, the continuation and the present*

A *Vajdasági magyar írók almanachja I.* a térségi kisebbségi irodalmi reprezentációként jelölt irodalmi konstrukció első antologikus megnyilvánulása volt: a jelentkezés, a jelhagyás, a kezdet-szituáció megteremtésének, egy lehetséges irodalom esélyei felmérésének, az írók számbavételének és az olvasói érdeklődés felkeltésének eszköze volt. Az irodalmi térkontextus bizonytalanságának tényét, a nincs-irodalom léthelyzetét regisztrálja.

Kulcsszavak:

kezdet-szituáció, demonstratív megnyilatkozás, polemikus léthelyzet, antológiásor, diszkurzív viszony

A szellemi műhelyek (régebben iskolák, szalonok, újabb történetünkben irodalmi mellékletek és önálló folyóiratok) vonzaskörében artikulálódó irodalmi beszédmódoknak – legyen szó akár „peremvidék”¹-et, akár világirodalmi kontextust² jelölő irodalomról – az *antológia* jelenti demonstratív, reprezentatív és kollektív megnyilatkozását. A különböző irodalmak létformája és alakulástörténete antológiák sorát hozta létre, azaz fordított szempontból: valamely irodalom történetét az antológiák sorozata hitelesít(het)i.³ A gyűjteményes kötet jelentette kollektív megnyilatkozás igényét sokféle irodalomszociológiai momentum hozhatja létre, de erőteljes előhívó elemként, illetve helyzetként működnek a szellemi légüres terek és mélypontok, ezek felülírásának/leküzdésének szándéka, a hagyománykereső- és teremtő törekvések, a hiánykontextusból/válságszituációból való kilépés pillanata, a polemikus léthelyzet, az újraírás és -értelmezés szükségessége.

A vajdasági (korábban: jugoszláviai) magyar irodalom nyolc évtizedet meghaladó történetét is antológiák kísérik.⁴ Számuk megnövekedése bizonyos időszakokban – pl. a vajdasági magyar irodalom létjogosultságának gondolatát termő huszas, a lényegi átalakulását eredményező hatvanas, és a legújabb válságát jelölő kilencvenes években is – az alkotói szemléleten és az esztétikai értékmezőkön kívüli jelenségek befolyására hívja fel a figyelmet irodalmunk alakulástörténetében. Az almanach a huszas években a je-

lentkezés, a jelhagyás, a kezdet-szituáció megteremtésének, egy lehetséges irodalom („vágy-irodalom”⁵) esélyei felmérésnek, az írók számbavételének és az olvasói érdeklődés felkeltésének eszköze volt, s csak a legritkább esetben valamely esztétikai koncepció megvalósulása, s még kevésbé a marandó irodalmi értékek tárháza. Az 1924-es *Vajdasági magyar írók almanachja I.-től*⁶ az 1933-as *Ákácok alatt*⁷ című novellaantológiáig megjelent nyolc irodalmi összeállítás⁸ közül szinte valamennyi az irodalmi térkontextus bizonytalanságának, megváltozásának tényét, a nincs-irodalom léthelyzetét regisztrálja. A Dettre János és Radó Imre szerkesztette 1924-es almanach éppúgy az irodalom léte/lehetősége *demonstrálásaként*, teremtő erőinek *bizonyítékeként*, és a folytathatóságért/fenntarthatóságért folytatott *küzdelem*⁹ orgánumként lát napvilágot, mint ahogy *A Mi Irodalmunk Almanachját* szerkesztő Szenteleky Kornél is a „megismerjenek és tudják, hogy élünk, álmodunk, írunk, alkotunk”¹⁰ célját fogalmazza meg előszavában 1931-ben, de a két évvel későbbi *Ákácok alatt*¹¹ szerkesztése során sem tud – külső, irodalmiatlan körülmények hatása folytán – egy tisztán esztétikai koncepció¹² mellett lándzsát törni. Utasi Csaba állapítja meg a Csuka Zoltán szerkesztette *Kévéről*¹³ (1928), miszerint „inkább művelődéspolitikai megfontolásból született, semmint a tényleges értékek felmutatásának szándékával”¹⁴. A Napló 1928-as karácsonyi antológiájának címe (Vagyunk) és szerkesztőjének, Fenyves Ferencnek előszava is az irodalmiságot és az áttételes közlést a direkt, demonstratív szándéknak alárendelő kinyilatkoztatás: „Ez a könyv bizonyosság mellett, hogy ami itt életre hivatott irodalom, magyar irodalom, amit vajdaságiak teremtettek.”¹⁵

A hatvanas évek antológiáit (az 1960-ban napvilágot látott *Vajdasági ég alatt*-tól az 1964-es *Kontrapunkton* át az 1969 címet viselő 1970-es versválogatásig) megjelenésüknek vitákat, az elfogadás-elutasítás reakcióit kiváltó hatása rokonítja a huszas évek újjászervező/újraíró irodalmi törekvéseivel. A vajdasági magyar irodalomról, az irodalom vajdaságiasságáról, illetve a helyi érdekűség kategóriáiról (pl. a vicinális irodalomról) folytatott (Dettre-Haraszti, Dettre-Havas Emil, Dettre-Szenteleky, Szenteleky-Havas Emil neve fémjelezte) viták mozzanatai és szituációi rekonstruálnak a korszakváltó, provinciális beszédmódokat tagadó Symposion-törekvések kiváltotta polémiákban is.

A vajdasági irodalmat és értékalkotó tendenciáit tagadó hangvétel (sajnos sokszor az irodalmi konjunktúra könnyűlovasai által gerjesztve) a kilencvenes évek összefoglaló-helyzetfelmérő munkáiban¹⁶ erősödik fel ismét, ugyanakkor kritikai irodalmában¹⁷ körvonalazódik a hiány-kontextus,

a válság-szituáció felismerésének élménye is. Nem véletlen például, hogy Dettre 1927-ben papírra vetett, a vajdasági irodalmat térjelként és esztétikai kategóriaként is egyaránt tagadó nevezetes gondolatát („a vajdasági irodalomnak legnagyobb baja, hogy nem – vajdasági. Csak másodsorban baj az, hogy nem irodalom”¹⁸) a sorozatos idézettség, a felelevenítés és az újraértelmezés igénye követi ebben az évtizedben. Többek között ott van Utasi Csaba¹⁹ *Vér és sebek* (1994) című tanulmánykötetének Dettre-tanulmányában, idézi Bori Imre²⁰ 1998-as *Nézetek és elméletek a vajdasági irodalomról* című konferencia-előadásában, s részben a Dettre-elmélettel foglalkozik Fekete J. József²¹ 2002-ben megjelentetett *Ember és Táj. A Trianon utáni vajdasági művészetszemlélet interkulturális vetületei Herceg János értekező prózájában* című tanulmánya. S nem véletlen, hogy ebben az évtizedben – a kevés irodalom, sok író, sok kiadó²² működése fémjelezte ellentmondásos közegben – a napvilágot látott antológiák száma is megsokszorozódik: a Forum fiatal írók verseit és prózáit megjelentető *Te-leírt világ* (1987) és *A varázsszobor* (1990) című antológiáitól, az *Ex évkönyvön* (1990), a *Barométer: az Ex-YU magyar közérzeti irodalom antológiája* (Zenta-Szabadka-Tótfalu, 1997) című kiadványon, valamint a *Bábel-esszé-pályázat* több kötetén (Muzslya, 1995) át a Képes Ifjúság megjelentette, *Tet-szóleges irány* (1999) című versantológiáig számos, eltérő formai-műfaji és értékbeli tendenciákat felmutató antológia-szerű kiadvány látott napvilágot. A vajdasági magyar irodalom első (húszas évek) és a legutóbbi teljes évtizede (kilencvenes évek) kitermelte antológiákat az a negatív összefüggés is rokonítja, miszerint mindkét időszakban már az egykorú kritika felismerte esztétikai maradandóságuknak, irodalmi időállóságuknak kérdésességét. 1928-ban megjelentetett irodalomtörténetében (*Magyar irodalomtörténet*) Pintér Jenő a Dettre–Radó-féle antológiáról is említést tesz, irodalmi értékpotenciáljairól megállapítva, hogy „inkább pályakezdők ... olyan költők és elbeszélők..., akik hírlapi munkában és a hétköznapi élet kenyérkereső gondoljai között kényszerültek szétforgácsolni tehetségüket.”²³

A *Vajdasági magyar írók almanachja I.* a délvidéki-ként-jugoszláviai-ként-vajdasági-ként, vagy akár térségi kisebbségi irodalmi reprezentációként jelölt irodalmi konstrukció első antologikus megnyilatkozása volt. Noha a szerzők kiadásaként jelent meg, a Bácsmegyei Napló („a polgári demokratikus értelmiség lapja”²⁴) szellemi aurájában jött létre, elsősorban az itt artikulálódó irodalmat volt hivatott bemutatni. Változatos próza- és versnyelvi, műfaji és esztétikai képet mutat, amelyre a dilettánsok²⁵ természetes, erőszakos és szerencsétlen jelenléte nyomja rá bélyegét, s amelynek re-

cepcióját az egyetemes magyar és a regionális kánonokból való kirekesztődések, az elfelejtődések, a leértékelődések története határozza meg, ugyanakkor az önfejlődés kezdet-kontextusát teremtette meg irodalmunkban. Létrejötteinek koordinátái világosak. A térkontextus megváltozása és az új helyzet értelmezésének-értékelésének igénye hozta létre. Az egyébként is regionális és centrális körökre osztott magyar irodalomban a délvidéki térségben alkotók végérvényesen és egy ideig áthidalhatatlanul peremre sodródtak, peremvidékivé degradálódtak. Utasi Csaba²⁶ Csuka Zoltán példája kapcsán a waterlooi csataterén tudatlanul bolyongó Fabrizio del Dongó magartartáshoz rokonítja a Vajdaságban irodalmat szervező emigráns írókat (köztük Dettret), mint ahogy a konstituálódó irodalom zilált teréhez a csatater rendelődik hasonlóként. E szituációban az almanach a „sorrendezés”, a „névsorolvasás”, a lehetőségekkel való számvetés eszköze volt, ám bizonytalan szociológiai, esztétikai és kritikai paraméterei folytán már megjelenése előtt és után is viták, nézetkülönbségek, pálfordulások sorozata fonta körül. Ezeknek az ellentmondásos folyamatoknak és az almanach szerkesztésének is Dettre a meghatározó egyénisége; a társszerkesztő Radóénál erőteljesebben érvényesül meggyőződése. Irodalompolitikai megfontolásainak, elvi meggyőződésének, elméleti hozzáállásának és hagyományfelismerő készségének dilemmái, színeváltozásai mind antológiaszerkesztői, mind irodalomszervezői tevékenységében kifejezésre jutnak. Haraszi Sándorral²⁷ 1922 decemberében folytatott vitájában a kizárólagos, az adott térségi irodalom állapotát figyelmen kívül hagyó, csak magasabbrendű esztétikai elveket érvényesítő kritika ellen foglal állást, noha az önkritikátlan széplelkek jelenlétét sem tartja kívánatosnak egy irodalom fejlődésiránya körvonalazódásának pillanatában és később sem természetesen. Az előbbi belátásnak megfelelően, illetve az utóbbi meggyőződés ellenére, a '24-es antológia szerkesztésekor – a műfaji heterogenitás kényszerű jellemzője mellett – az objektív kritikai mércék „megengedő” alkalmazását is elfogadhatónak tartja, így annak szerzői között helyt kaphatnak már az egykorú megértés pillanatában dilettánsnak, jelentéktelennek tekintett szerzők. Feltehetően ennek – a jó írók és értékes alkotások hiánya – következtében rekedt meg az antológiasorozatnak tervezett vállalkozás az első darabjánál. Nem lett folytatása, legalábbis e cím (*Vajdasági magyar írók almanachja*) alatt és Dettre szerkesztésében nem. Mi több, Dettre néhány évvel később, vagyis 1927-es *Amnesztia vagy statárium?*²⁸ című cikkében rendkívül fontos feladatként jelöli meg a tehetségtelen írogatóknak a formálódó vajdasági magyar irodalomból történő statáriális kiűzetését. Ugyanezen írásában fogalmazza meg a

térségi irodalom vajdasági szellemiségének követelményét, a már idézett paradigmaticus gondolatot: „a vajdasági irodalomnak legnagyobb baja, hogy nem – vajdasági...”, noha 1924-ben, Havas Emillel²⁹ folytatott vitájában a lokális meghatározottságot mint értékfogalmat még erélyesen elvetette. Ahogy most a cikkére válaszoló Szenteleky Kornél³⁰ is teszi vele szemben; az a Szenteleky, akinek helyi színek-elmélete irodalmunk alakulásának meghatározó elvévé vált. Utasi Csaba állapítja meg s Szenteleky-válaszról, miszerint azt „a tagadva affirmálás gesztusának kell felfognunk, amely mögött közvetett magvallása rejlik annak, hogy úgyszólván mindenben egyetért Dettre Jánossal. Kivételt talán csak a dilettantizmus elleni harc terén tett, ami később a helyi színek elméletének meghirdetése és alkalmazása során számos rövidzárlathoz vezetett.”³¹ Dettre 1927-ben, mielőtt – igaz, kényszerűségből – lelépett volna a térségi kisebbségi („a vajdasági”) még meg sem született, de már tagadott irodalom pályájáról, arra bűzdítja az itteni irodalmárokat, hogy „találjanak maguknak Kazinczy-szerű szekesztőt”³². Ennek a irodalomszervezőnek, akinek szerepéhez talán épp Szenteleky Kornél került legközelebb, maga, Dettre János volt az előképe, egyik irodalmi nagyatyja. Irodalmunk első könyve, a *Vajdasági magyar írók almanachja I.* nyolcvan éve látott napvilágot. (Mindkét szerkesztője és szerzőinek egy része hatvan éve lelta halálát valamelyik náci haláltáborban.)

Irodalmunk jelenideje a rálátás távlata mellett a diszkurzív viszony: a párhuzam és a párbeszéd lehetőségét is felmutatja kezdet-kontextusa iránt. Az irodalmi kiadók, antológiák, rendezvények, társaságok, és díjak számának/előfordulásának hihetetlen megnövekedése jelenünkben válságidéző mozzanat. Sohasem volt még időszerűbb tehát a Dettre-attitűd és -gondolat, ami értéktelen és hamis, az nem kaphat amnesztiát. Még irodalmunk válság-létében sem. Főleg akkor nem.

Jegyzetek

- 1 Utalás Végel László *Peremvidéki élet* (Újvidék, 2001.) című tanulmánykötetének fogalomrendszerére.
- 2 „A nemzeti-kisebbségi irodalom léte eleve kizárja az irodalomról való sematikus gondolkodásmódot, mert helyzeténél fogva több kontextusba vetetett, s így potenciálisan progresszív. S ami még fontosabb: kicsiben a világirodalom viszonyait modellálja.” Csányi Erzsébet, *Világirodalom és transzkulturalizmus* = Cs. E. *Világirodalmi kontúr*, Újvidék–Pécs, 2000, 84–85., 85.
- 3 „...a vajdasági (nem is olyan rég még jugoszláviai) magyar irodalom – irodalmunk – története egyben irodalmi antológiák története is. Ha – akár a két világháború közötti időszakból kiindulva – irodalmunk alakulásrajzának a nyomába szegődünk, ezt az alakulás-

- rajzot – az irodalomszemlélet és irodalmi ízlés évtizedeken át alakuló folyamatát – nemcsak folyóiratok, irodalmi intézmények és írói életművek jelzik, hanem irodalmi antológiák évtizedeken át végighúzódo hosszú sora is.” Harkai Vass Éva, A Sinkó Ervin Irodalmi Díj laudációja, 1999 = *Tanulmányok* 32., 1999, 149–150., 149.
- 4 Utalás Gerold László Antológiák az út mellett című, az antológia mint megjelenési forma és a vajdasági magyar irodalom alakulástörténetének összefüggéseit vizsgáló tanulmányára. G.L., *Antológiák az út mellett* = *Hungarológiai Közlemények*, 2001.4. 36–45.
- 5 Dettre János beszél „még csak vágyakban szunnyadó vajdasági magyar irodalomról” Haraszi Sándorral folytatott vitájában. In: *Bácsmegyei Napló*, 1922. december 13.
- 6 Vajdasági magyar írók almanachja I., Szerk. Dettre János és Radó Imre, Subotica, 1924, 126 l.
- 7 Ákácok alatt: Délszlávországi magyar írók novellái I-II., összeáll. Szenteleky Kornél, Subotica, 1933, 167 l., 168 l.
- 8 A Vajdasági magyar írók almanachja I. (1924) és az Ákácok alatt (1933) megjelenése közötti időszakban: A Bácsmegyei Napló Almanachja 1924, 1928 (Vagyunk), 1929; Kéve, 1928; Bazsalikom, 1928; A Mi Irodalmunk Almanachja, 1931
- 9 „A könyv programja az olvasás öröme túl: demonstrálás, bizonyíték és küzdelem. *Demonstrálása*, hogy van vajdasági magyar irodalom, *bizonyítéka* az elszakadt magyarság kultúrképességének, mely történelmének folytatását követeli és közdelem mindannak megvalósulásáért, amit egy életért és jövőért vívó nép számára a kultúra ki tud követelni.” Előszó. Vajdasági magyar írók almanachja I., szerk. Dettre János és Radó Imre, Subotica, 1924, 17.
- 10 Előszó = A Mi Irodalmunk Almanachja: Jugoszláviai magyar írók írásai, szerk. Szenteleky Kornél, Újvidék (Noviszád), 1931, 149 l.
- 11 vö. 7.
- 12 A szabadkai írók (pl. Radó Imre) hatására kénytelen az antológia szerzői közé felvenni Luciát (Török Béláné) és megjelentetni „egy vadregényes erdőben pánról csevegő” írását. Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927-1933., Zombor-Bp., 1943, 361. A kérdésnek Utasi Csaba tanulmányt szentel. U.Cs, *Ákácok alatt* = uő. *Vér és sebek*, Újvidék, 1994, 109–116.
- 13 Kéve – vajdasági költők antológiája. Egybegyűjtötte Csuka Zoltán, Novi Sad, 1928, 92 l.
- 14 Utasi Csaba, *Kéve* = U.Cs. *Vér és sebek*, 85–98., 87.
- 15 Fenyves Ferenc, A vajdasági magyar irodalom önéletrajza. Előszó = *Vagyunk*, A vajdasági magyar irodalom almanachja, Subotica, 1928, 143 l.
- 16 pl. Vajda Gábor, A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig, Bp., én.
- 17 „[a] vajdasági magyar irodalom az országveszejtő háborús századvégi évtizedben írók és olvasók majdnem tömeges eltávozásával alaposan meg is fogyatkozott, intézményrendszere elszegényedett, jövője és távlati kérdéseivé váltak. Ezért mondható, egyelőre feltételesen, hogy *mintha véget ért volna a története*. Meg hogy Bori Imre irodalomtörténeti munkája pontot tett egy nyolc évtizedes (irodalom)történet és történeti önismeret végére. Jó volna, ha azt is mondhatnám, hogy e történet egyik, lehet, hogy nagyobbik, fejezetének a végére került a válság- és árnyékhelyzetet jelölő (szimbolikus) pont.” Bányai János, *Kisebbségi veszteséglista* = B.J. *Mit viszünk magunkkal?* Újvidék, 2000, 11–17., 15. Márkus Béla a *Híd Versek éve*, 1995-ös válogatásáról állapítja meg, miszerint „a kisebbségi

- ségi magyar irodalmak kezdetekre emlékeztet: szóhoz juttatni, megbecsülni a dilettánsokat is." Márkus Béla, *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, Debrecen, 2000.
- 18 Dettre János, *Amnesztia vagy statárium?* = *Bácsmezei Napló*, 1927. január 9.
- 19 Utasi Csaba, Dettre János = U. Cs. *Vér és sebek*, 65–74. 74.
- 20 Bori Imre, *Nézetek és elméletek a vajdasági irodalomról* = *Hungarológiai Közlemények*, 1998. 1–2., 12–20.
- 21 Fekete J. József, *Ember és Táj. A Trianon utáni vajdasági művészetszemlélet interkulturális vetületei Herceg János értekező prózájában* = *Forrás*, 2002.10. 49-83.
- 22 Csáky S. Piroska, *Könyvkiadásunk kultikus mozzanatai 1945-2003* = *Hungarológiai Közlemények*, 2004.1., 109-115., 111.
- 23 Pintér Jenő, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., 1928. Idézi Fekete J. József, i.m., 54.
- 24 Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonának Bácsmezei Napló-szócikkében idézet Kolozsi Tibortól*. G. L. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon*, Újv., 2001
- 25 Az almanach megjelenésének aktuális idejében is voltak szerzők, akik jelentéktelennek, tehetségtelennek számítottak, Dettre „zsúrsikerek hajszóloi”-nak, „schöngceistes önkritikátlanok”-nak nevezi őket. Dettre, i. m., BN. 1922. dec.13.
- 26 U. Cs. Kéve, i.h., 85.
- 27 Haraszi Sándor *Irodalompolitika* (BN. 1922. dec. 10) című cikkére válaszol.
- 28 Dettre, *Amnesztia vagy statárium*, BN. 1927. Január 9.
- 29 Havas Emilnek az emigráns írók létjogosultságáról szóló cikkére válaszolva írja meg a *Haszontalan beszélgetés hasznos dolgokról* című cikkét (BN., 1924. március 2.), melyben még elutasítja az itteni irodalom „vajdasági” jelzőjét.
- 30 Szenteleky Kornél, *Levél D.J. barátomhoz a „vajdasági magyar irodalom”-ról*, BN., 1927. Január 30.
- 31 U.Cs, Dettre János, 74.
- 32 Dettre János, i.h.

ANTHOLOGIES: THE BEGINNINGS, THE CONTINUATION AND THE PRESENT

I Literary Annual of Hungarian writers in Vojvodina, 1924

The over eighty years of Hungarian literature in Vojvodina has been accompanied by a succession of anthologies. Their increase in number – the justification of the conception of Hungarian literature in Vojvodina in the twenties, the beginning of a new era in the sixties, and the most recent crisis in the nineties – has always been a sign of necessity that indicates an intellectual void, a nadir, the desire to find and establish tradition, efforts to overcome the crisis, the moment of emergence from the context of emptiness, the polemical mode of existence, and entails the need for rewriting and re-interpretation.

This paper studies the circumstances that produced the Hungarian literary annual in 1924 as the starting point of a succession of events, interprets its manifestations from the aspect of literary present and recent past, and with these viewpoints in mind compares them to the events and aspirations of the other two decades that produced a series of anthologies.

GEROLD LÁSZLÓ

EGY SZÍNHÁZ (MÁS)FÉL ÉVTIZEDE*

One (and a half) decade of a theatre

A dolgozat a vajdasági magyar színháztörténetének vázlatos áttekintése után az Újvidéki Színház repertoárját 1990-től napjainkig jellemző két műsorpolitikai vonulatát mutatja be. A két vonulat közül az első a 90-es évek ún. mилоševići korszakának idején kialakult politikai színháza, a második pedig az évtized végétől kezdődő emberi, egzisztenciális önazonosságkeresés színháza volt. A dolgozat mindkét műsorfázis legjelentősebb előadásait nevezi meg és jellemzi.

Kulcsszavak:

hagyomány, Szabadkai Népszínház, Újvidéki Színház, 90-es évek, politika, önazonosságkeresés.

Hogy a határon túli magyar nyelvű színháztörténet immár az egyetemes magyar színházi élet szerves része, amelyre – ha nem is mindig a várt/szükséges mértékben – kiterjed az anyaországi figyelem, azt olyan megmutatóalkalmak tanúsítják, mint a kisvárdai fesztivál, a Thália Színház nyújtotta befogadó-estek vagy a POSZTként ismert pécsi országos színházi találkozó. Ugyanakkor azonban továbbra sem lehet vitás, hogy mindegyik határon túli régió más-más színfoltot jelent mind a közös magyar színházi mapán, mind az egymás közötti összehasonlításban. Mert mások a helyi adottságok, a művészi, társadalmi, politikai, emberi sajátosságok, más a hagyomány, s más a jelen. Épp a helyi viszonyok és ezek változása magyarázza, hogy időnként más-más régió színháztörténete lesz/lehet érdekes, kelt(het) nagyobb figyelmet, érdeklődést. Az utóbbi tíz/tizenöt évben elsősorban a radikálisan megváltozott politikai viszonyok folytán a vajdasági magyar színháztörténet került inkább talán a figyelem homlokterébe. Olyan változásokról van szó, amelyek az ottani magyar nyelvű színházi körülményeket szükségszerűen lényegesen átalakították, következésképp a vajdasági magyar színháztörténet más lett, mint előtte volt. Óhatatlanul is másmilyennek kellett lennie.

* Elhangzott Budapesten a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia szervezésében 2004. szeptember 28-29-én tartott Színház 2004 címmel rendezett konferencián.

Erről az időszakról szeretnék beszélni elsősorban az Újvidéki Színház kapcsán.

Előbb azonban néhány mondatnyi visszatekintést teszek.

A bácskai/bánáti magyar színjátszói hagyomány a XIX. század elejéig vezethető vissza, pontosan az ún. második pesti társulat 1815-ben történt feloszlását követő évekig. Szabadkán már az évtized második felében, valószínűleg 1816-ban kapott játszási engedélyt a Láng Ádám János felvigyázó vezette magyar nemzeti játszó társaság. A következő évtizedekben minden nagyobb ottani településen megfordultak a vándorlások korának kis és közepes társulatai, s ezzel kezdetét vette a hol nagyobb, hol kisebb megszakításokkal, majd idővel folyamatosabbá váló színházi kultúra, amely az első világháború végéig tartott, gazdagodott. 1918 és 1945 között, mivel a szerb/jugoszláv hatóságok nem tették lehetővé, Bácska és Bánság területén nem volt hivatásos szintű magyar nyelvű színjátszás, csak helyi műkedvelés. A második világháborút követően lényegesen változott a helyzet. 1945 őszén Szabadkán megalakult az első állandó színház, a Magyar Népszínház. (A XIX. században csak állandó játszóhelyek voltak, melyeket a vándortársulatok direktorai hosszabb-rövidebb időre bérbe vettek.) Az évtized végén megalakult a Déryné Színház-rendeltetésű, 1959-ig működő topolyai Járasi Magyar Népszínház. Az ötvenes évek derekán 2–3 évig a helyi szerb társulat mellett volt Zomborban és Becksereken magyar együttes. Az Újvidéki Színház megalakításáig, 1973 közepéig Vajdaságban egy magyar színház volt, a szabadkai, amelynek mindenekelőtt népszínházi mindenes szerepe volt, de a 60-as évek második és a 70-es évek első felében Virág Mihály és ifj. Szabó István rendezők irányításával igyekezett korszerűbb követelményeknek is megfelelni, s többek között Brecht-, Mrožek-, Kohout-, Örkény-, Dürrenmatt-, Frisch-, Sartre-, Osborn- vagy Behan-művek tűntek fel a műsorban. Majd, sajnos, fokozatos művészi letargia kezdődött, amely mély válsághoz vezetett. Ebből kellett volna kivezetnie a színházat a mágusnak hozott direktornak, Ljubiša Ristićnek, aki azonban ehelyett tönkretette mind az épületet (ez gazdasági bűnözéssel egyenlő volt), mind pedig a magyar színjátszást, amit a 90-es évek elején szerencsére sikerült életre kelteni, s épülése azóta folyamatos. Ennek tartozéka a Kosztolányi Dezső Színház, amely azzal a céllal alakult a 90-es évek közepén, hogy általa újrainduljon a magyar színházi élet.

Újvidéken 1973 közepén alakult meg lényegében a Rádiószínház együtteséből kinőtt, a város alapította magyar színház, amely első bemutatóját (Örkény István: *Macskajáték*) 1974. jan. 27-én tartotta.

S bár sem az alapítólevélben, sem másutt nem fordul elő irányadó fogalomként a modern szó, kétségtelen, a színház életrehívásában kiemelt szerepe volt, hogy a vajdasági színházi élet és kultúra egy modern színházzal gazdagodjék. A modernséget akkor abban a színházi térben a belgrádi Atelje 212 nevű színház és a vele összeforrt BITEF fémjelezték. Az Újvidéki Színház mind felépítésében, mind műsorában modellül választotta a belgrádi példát. Ami a repertoár vonatkozásában úgy értendő, hogy elsősorban azokat a modern szerzőket tűzte műsorára, akiket az Atelje 212 játszott, s kiknek műveit a népszínház jellegű szabadkai színház igencsak módjával mutathatta be. A korszerű drámairodalom egyben természetesen modernebb játéksztílust is jelentett. Mind a műsor, mind pedig a hagyományostól eltérő stílus háttérében az a szándék húzódott meg, amely a modernséget az időben, saját időnkben való intenzív életként, élésként fogta fel, hirdette.

Hogy a választott elv jónak bizonyult, azt a színház működésének első tíz éve igazolta. Miközben a színház konstituálódott és kialakult profilja, több jelentős produkció készült. Ilyen volt Friedrich Dürrenmattól a *Play Strindberg*, Peter Weisstől a *Mockinpott úr kinjai és meggyógyíttatása*, Edward Albee-től a *Nem félünk a farkastól*, Molnár Ferenc-től a *Játék a kastélyban*, August Strindberg-től a *Júlia kisasszony*, Samuel Beckett-től a *Godot-ra várva*, Sławomir Mrożektől a *Tangó* és a Harag rendezte Csehov-trilógia (*Három nővér*, *Ceresznyéskert*, *Ványa bácsi*), amelyek megalapozták a színház országos és határon túli hírnevét.

Ezekkel itt most nem foglalkoznék. Az első tíz év már inkább történelem, mint eleven valóság. A jelen szempontjából érdekesebb a következő két évtized, amelyet három kisebb fázisra lehet tagolni. S bár a Harag rendezte utolsó bemutatót (Kao-Hszing-Csien: *A busz megálló*) követő mintegy nyolc év műsora szerzők tekintetében nem mutatott változást az előzőhöz képest, ez a szakasz mégis stagnálást, sőt hanyatlást jelentett. Tény, hogy játszottak Mrožeket, Albee-t, Beckettet, Örkényt, Dürrenmattot, hogy feltűnt Jarry, Witkiewicz, Bulgakov, hogy a klasszikusok közül látható volt Molière, Goethe, Büchner, Ibsen, továbbá számszerűen is örvendetesen bővült mind a vajdasági magyar szerzők (Herceg, Majtényi, Tolnai, Varga, Kopeczky, Gobby Fehér, Végel), mind a magyar, mind pedig a jugoszláv szerzők köre, s az sem kétéges, hogy készült néhány kiváló, jelentős előadás (a Székely Gábor rendezte *Tóték*, a Babarczy László rendezte *Liliom*, a Tompa rendezte *Woyzeck*, a Tömöry Péter rendezte Tolnai-darab, a *Paripacitrom*), de az előadásokat általában inkább a koncepciótlanság, a mondanó hiánya, a kidolgozatlanság jellemezte. Sem a formai modernség, sem a

tartalmi időszerűség követelményét nem elégitették ki. Legjobb esetben csupán nézhető, mint szellemi, intellektuális izgalmat nyújtó előadások készültek, és sajnos számottevő volt a művészi bukás. Mintha kereste volna a színház a gondolatébresztő és a szórakoztató előadások közötti egyensúlyt. Ám az előbbiek nélkülözték a felismerhető, karakteres alkotói szemléletet, állásfoglalást, az utóbbiak viszont olykor a vidékiesség, a ripacskodás zsákutcájába tévedtek.

Hogy az utóbbi nem volt véletlen, azt a következő fázis tanúsította. Ebben olyan jobb sorsra érdemes szerzők lettek szakmai mulasztások áldozatai, mint Achard, Anouilh, Maugham, Coward, a Schönthan-Keller és a Barillet-Grédy kettős, vagy éppen Camus, Pinter, Dürrenmatt és O'Neill. Hogy azonban néhány szolid, közepszerű, olyan se-meleg-se-hideg előadás mellett mintegy öt év alatt mindössze két művészi tekintetben értékes (a Vidnyánszky Attila rendezte *Kísértetek* és a Babarczy rendezte *Egy lócsiszár virágvásárnapja*), illetve a politikai mondandó időszerűsége tekintetében néhány figyelmet keltő produkció született (elsősorban Mrožektől a *Károly* és Ibsentől *A hazaáruló*, majd a két Brecht-darab, a *Kurácsi mama* és a *Koldusopera*), akkor is válságról kell beszélni, ha tudjuk, hogy ez már a 90-es évek első fele, amikor a színház szinte a teljes anyagi nincstelenség szélére sodródott, amikor megtizedelődött a társulat, s kész csoda, hogy bármilyen formában is egyáltalán működött.

Ugyanakkor ha nem is meghatározó, de semmiképpen sem elhanyagolható törekvésnéként említhetők a fel-feltűnő politizáló szándékú előadások. Ezek sorát még a jugoszláv politikai/hatalmi változások kezdetével szinte napi szinkronban levő Ibsen-dráma nyitotta meg 1989-ben. Rendezője, a zágrábi Želimir Orešković célirányosan a negyedik felvonásbeli szónoklatjelenet felé irányította az egyfelvonásnyira tömörített történetet, amely annak ellenére, hogy ezzel egyszálúbbá egyszerűsödött, a ráismerésig felidézte s egyben leleplezte az akkortájt lejátszódó, a tömegeket szervezeten manipuláló utcai tüntetéseket. Sőt azzal, hogy a drámabéli szónoklat nem élőben, hanem képernyőn volt látható, mintegy előrejelezte azt a kértékony szerepet, amit az ordas balkáni években vállalt a tévé. A sort két, ill. három évvel később Arisztophanész *Lüszisztratéjának* és Brecht *Kurácsi mamájának* előadása folytatta. De míg az előbbi Vidnyánszky rendezésében az általános háborúellenesség szintjén maradt, addig a brechti háborús krónikát a rendező, Soltis Lajos egyértelműen az éppen zajló, de államilag be nem ismert háborúval hozta kapcsolatba. Ezt az időszerűsítő szándékot a másként gondolkodó egyes ember üldözésének, ill. ezt elkerülendő megalkuvásának naponta tapasztalható

jelenségével tette felismerhetővé Hernyák György *Károly* rendezése. Ebbe a sorba tartozik a Babarczy rendezte Sütő-előadás (*Egy lócsiszár virágvasárnapja*), mely azzal a letaglózó tanulással szolgált, hogy akár a kompromisszumok, a türelem, akár az erőszak útját választjuk – elbukunk. A választás időzítését igazolta az előadás „üzenete”, mely szerint magatartásunkat bár hogyan változtatjuk, bármelyik oldalon is állunk – mindig csak vesztesek lehetünk. Vagy belehalunk, vagy erkölcsileg semmisülünk meg. Az előbbit Sütőtől is tudjuk, az utóbbit viszont az előadás példázta azzal, hogy Nagelschmidtet és a nagy taktikust, Luthert ugyanaz a színész alakította, s így a kisember pálfordulása általános érvényűvé vált.

Magát a mindennapi politizálás elkerülhetetlen kalandjába ártó színház utolsó ilyen előadása az 1997-ben színrevitt *Koldusopera* volt, amely azzal vált véleménynyilvánító politikai értékű gesztussá, hogy nem tudván dönteni a világ börtön és bolondokháza metafora között, lévén hogy ott és akkor mindkettő találó volt, nem csak mindkettőt a ráismerésig lokalizálta, hanem a nagyvezérről szerkesztett utójátékban félreérthetlenné is tette. Ebben a diliház-börtön igazgatójaként, karján élete párjával megjelenő vezér a már országos szállóigévé vált mondattal – „én is szeretlek benneteket!” – nyugtázta, hogy játszanak a bentlakók, akik viszont tudomásul vették, s velük együtt mi is, hogy a főnök milyen rendes, elnéző és megértő, mert engedélyezi a játékot, mégha ez nem is a legtisztább szabályok szerint zajlik. (Zárójelben: Milošević nem először volt látható egy magyar előadásban. Szabadkán Mrožek *Strip-tease*-ben a játéktér fölött függő képkeretben állva irányította a két hivatalnok manipulálását. Különben a szabadkai előadások is éltek a politizálás kényszerével, ami legkifejezettebben Deák Ferenc *Határ-talanul* c. darabjának előadásában mutatkozott meg, de a Kosztolányi Dezső Színház több előadását is joggal nevezhetjük politizálónak. Még mindig a zárójelben maradva kell megemlíteni, hogy bár a politikai aktualizálás nem volt idegen a vajdasági magyar színjátszástól, mégha kevésbé is élt vele, mint talán kellett volna, két erre fölöttébb alkalmas szöveg, Tolnai Ottó *Könyökanyarja* és Varga Zoltán *Indiánsiratója* nem kapott színpadot.)

Ha az imént tárgyalt előadások közös jellemzője a politikai pillanatnak való megfelelés igénye volt, a 90-es évek végétől a produkciókra, hasonlóképpen nem függetlenül a pillanatnyi belpolitikai körülményektől, már más jellemző. Azt követően, hogy a szerbiai társadalomban felsejlett a változás lehetősége, a színházi műsor irányvétele is változott. Ezt nem úgy érteni, hogy előre megtervezett módon másról kezdtek szólni az előadások, de az nyilvánvalóvá vált, hogy egyre inkább előtérbe kerül az azonosságkeresés.

A társadalmi vonatkozású hogyan tovább-bal összefüggésben óhatatlanul felmerült az egyéni, a magánemberi, de a (kis)közösségi (családi, nemzeti-ségi) érvényesülés kérdése/gondja, ami olyan kiváló előadásokban nyert színpadi formát, mint az *Emigránsok* (Mrożek), a *Hat szereplő szerzőt keres* (Luigi Pirandello), a *Cselédek* (Jean Genet), a *Pisti a vérzivatarban* (Örkény), a *Szelidítések* (Sziveri János), *Az öngyilkos* (Nyikolaj Erdman) vagy a *Pác* (Hamvas Béla), hogy a bemutatás sorrendjében soroljam fel őket. És aminek felvetése egyáltalán nem függetleníthető attól a tényről, hogy az előadások létrehozásában a főszerepet a főiskolán éppen hogy vagy majdnem diplomáló fiatalok vállalták, kapták vagy színészként, vagy rendezőként, vagy mindkét feladatkörben, előbb vizsga- vagy diplomaelőadásban, majd a színház műsorába felvett produkcióban. Tehát azok, kiknél emberi/szakmai szempontból egyaránt különösképpen fontossá, sőt sorsdöntővé vált életük alakulása, akiknek óhatatlanul szembesülniük kellett mind az önmeghatározás, mind pedig az emberi, egzisztenciális, művészi adottságok/lehetőségek kérdésével.

A sor, mint jeleztem, Mrożek *Emigránsok*jától kezdődött. Ebben, az Újvidéki Színházban negyedszázad után másodszer színrevitt kétszemélyes darabban sajátos értelmezési elmozdulás történt, most nem, mint a 70-es évek elején a vendégmunkás-, hanem az értelmiségi emigránssors került előtérbe, semmiképpen sem függetlenül a szellemi emigránsok, tudósok, művészek, orvosok, mérnökök érvényesülést, alkotói/emberi szabadságot külföldön remélők/keresők több mint évtizednyi hosszú sorától. (Nem véletlen, hogy a lét abszurditásáról író Mrożek szinte háziszerező a két vajdasági magyar színházban.)

A következő idesorolható produkció a pirandellói valóság-művészet kettségét felvető mű színrevitelével már a színjátszás, s általában a művészet helyére kérdezett rá, nem mellőzve a kérdés jogosságát semmiképpen sem megkérdőjelező öniróniát sem.

A *Hat szerep...* által felmerült általános jellegű (ön)azonosság-meghatározás mellett a szűk, szinte családi körben történő személyiségkeresés kérdése is tematizálódott a színház műsorában. Nevezetesen Genet *Cselédek*jének, szerintem, színházi műegésként eddigi legjobb előadásban, amely a szociológiai szempontból értelmezhető úrnő-cselédek társadalmi szembenállása helyett (erre nem is kerülhet sor, lévén, hogy Madame csak egy tyúk képében van jelen) az érvényesítés tragikus következményeit mutatta be, még egyszer hangsúlyozom, mind a testvéri összetartozást egyértelművé tevő kellékekkel (tojás, ketrec, cukorka, játékok), mind a hozzájuk

kapcsolódó gesztus- és hangeffektusokkal létrehozott példásan magas színvonalú és következetesen kidolgozott egységes érzelmi/gondolati, illetve művészi teljesítményként.

Az én-meghatározás két következő fontos állomása a *Szelidítések* és a *Pác* volt. Mindkettő Nagy József-i értelemben értendő kollektív színházi tettként mutatta be azokat a hol groteszk, hol lírai életjeleneteket (születés, szerelem, halál, emberek közötti viszony), amelyek a létezés alaphelyzetei, és az élet legparányibb, mindennapi összetevőiként fejezték ki a jelenetsort indukáló alapkérdést: Ki vagyok? Vagy ahogy a költő, Sziveri János, akinek műveiből az előadás inspirálódott, fogalmazott „Hány ember vagyok én? Hány ember vagy te? S hány ember a költő?” Ezt a kérdéssort folytatta Hamvas Béla *Karnevál* c. regényének motívumaiból készült előadás, melynek középpontjában az önmagát kereső ember állt. Az én-keresés stációit végigjáró főhős megtapasztalta az idő, a tér, a tudás, a nyelv, a szerelem, a logika, az igazság viszonylagosságát. Önmagát ugyan nem találta meg, de rátalálva énje másik felére, felismerte: „csak ketten vagyunk egész ember” – a szent és a bolond, a naiv és a bölcs, az ártatlan és a szerepjátszó.

És ezzel bezárul az az előadáskör, amely joggal keltett általános és szakmai érdeklődést folytatva az Újvidéki Színház első évtizedének sikersorozatát, s megalapozva egy fiatal színésznemzedék művészi útját. Ezekben az előadásokban (társ)alkotóként a színész/rendező Mezei Kinga s társai Szorcsik Kriszta, Nagypál Gábor, Balázs Áron, a dramaturg Gyarmati Kata, voltak az irányadók. De nem maradhat említetlenül az aktuális élettapasztalatokon alapuló László Sándor rendezte két előadás sem, a *Pisti a vérzivatarban*, ebben a főszereplő a színpadképbe belógó láb, melyről kiderül, hogy az a bizonyos isteni láb, amit megfogni minden halandó vágya, illetve *Az öngyilkos*, melynek főszereplője végülis az a süketnéma fiatalember, aki rezonőrként állandóan jelen van, s miután mindenből kiábrándul, öngyilkos lesz. Mindkét előadás a miloševići rendszerről szólt, melyben már csak az égi csodában bízhattak az emberek, vagy – mint az ifjúság képviselőjének tette mutatja – már abban sem.

Dolgozatomban egy színház műsorának két vonulatát vázoltam fel. A 90-es évek első felére jellemző politikait és a rá következő, mintegy három évig tartó önkeresésnek nevezhető. Logikus, hogy bármennyire is kiváló előadások készültek, az előbbi témát a politikai változások zárták le, szerencsére, az utóbbi pedig kérdéskör kimerítésével ért véget.

Végezetül jogosan merül fel a kérdés: a két mind művészi, mind gondolati szempontból jelentős vonulat után mi következhet? A lehető válaszok

közül a társulat a művészileg magas színvonalú előadásokban látta/kereste a folytatás lehetőségét, ahogy ezt a *Vérnácsszal* (Federico G. Lorca), a *Cyranoval* (Edmond Rostand), a *Pojácaként* játszott, Csehov írta *Platnovval* (ezt Fodor Tamás rendezte) vagy a zenés változatban a *Chicagóval* (Kander–Ebb–Fosse) próbálta kifejezni, és többnyire sikerrel tette. Ugyanakkor kérdés azonban, hogy most miután megfogyatkozott a társulat, éppen az imént néven nevezettek távoztak, mire lesz képes, s képes lesz-e a művész-színház szerepét betölteni. S ha már megemlítettem a társulati elvesztés-séget, nem hallgathatom el, hogy szomorú vagyok, bár megértem a fiatal színészeket, hogy ha alkalom adódik, szeretnék magukat kipróbálni, meg-méretni egy másik közegben. S a pesti színházat is megértem, amikor a reflektorfénybe került tehetséges fiatalokat magához édesgette, ennek ellenére azonban nem tartom fernek a színház eljárását. Még ha ami történt, az valójában az élet rendje.

Történelemmel kezdtem, azzal is szeretném befejezni ezt a dolgozatot. Az év végén, december 16-án jelentős színházi ünnep lesz Szabadkán: 150 évvel ezelőtt nyílt meg a Bach-korszak első közsínháza. Ezt fogjuk ünnepelni, bízom benne, velünk fog ünnepelni az egész magyar színházi világ.

ONE (AND A HALF) DECADE OF A THEATRE

After giving a brief historical outline of Hungarian theatre in Vojvodina, this paper presents the two characteristic trends in the programme policy of the Újvidéki Színház (the Hungarian theatre in Novi Sad) from 1990 up to the present day. The first one represented a political theatre developed in the so-called Milošević era, the second one, beginning with the end of the decade, has been a humane theatre trying to find its existential self-identity. The paper refers to and characterizes the most significant performances of both periods.

H. FUTÓ HARGITA

**CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
FELVILÁGOSULT PEDAGÓGIÁJA***Mihály Csokonai Vitéz's enlightened pedagogical methods*

A tanulmány a tanár Csokonai Vitéz Mihály ma is korszerű oktatási-nevelési elképzeléseit, a felvilágosodás szellemét is magán viselő pedagógiai működését rekonstruálja.

Kulcsszavak: Csokonai Vitéz Mihály, pedagógia, nevelési módszerek, felvilágosodás, nyílt oktatás, iskolai színjátás.

Csokonai Vitéz Mihályt a felvilágosodás legnagyobb költőjeként tartjuk számon, életrajzából tudjuk, hogy pályafutását a híres debreceni református kollégium tehetséges diájaként kezdte, később itt lett tanár, s éppen emiatt itt érte élete egyik legnagyobb csalódása. 1799-ben, ha rövid időre is, újra lehetősége adódott tanítani a fiatal nemzedéket a csurgói református gimnáziumban. Sajátos és korában újszerű, gyermekközpontú módszerekkel oktatott. Visszaemlékezéseikben diákjai nagy tisztelettel beszélnek róla. A töredékesen rendelkezésre álló adatok, levelek, visszaemlékezések alapján Csokonainak a felvilágosodás szellemét is magán viselő pedagógiai működését próbálom írásomban rekonstruálni.

Csokonai számára fontos nevelői közeg volt a családja, felvilágosult szellemiségét részben innen hozta. Apai nagyapja református prédikátor, apja a tudománnyal is foglalkozó borbély, kirurgus, helytörténeti és orvostudományi kéziratok kötetét hagyott maga után. Anyjáról, egy tekintélyes debreceni civiscsalád lányáról, Csokonai debreceni ismerőse, Sárváry Pál azt írja, hogy „tudományosságra nézve, igen érdemessé tette magát”, s aki-nél megtapasztalta „nagy ismeretségét a 'Fenelon' Telemachjával és Barklaj Argénisével magyar fordításban. És több magyar könyvekkel, különösen a 'régi Gyöngyösi István' munkáival; mellyekből válogatott helyeket könyv nélkül jelesen el is szavalt.”¹ Amint a fentiekből kiderül, Diószegi Sára ismerte François Fénelon Telemachos kalandjai című pedagógiai regényét, George Berkeley angol filozófus műveit és a magyar irodalmat is.

Iskolai tanulmányait Csokonai 1780-ban a nagy hírű debreceni református Kollégiumban kezdte. Debrecen ekkor az ország legnagyobb városa-

ként, s erős kisugárzású szellemi központjaként tarják számon, habár egy előkelő angol úr, R. Townson, aki 1793-ban átutazik Magyarországon, s többek között Debrecenben is tartózkodik néhány napot, a várost Európa legnagyobb falujának tekinti. A kollégiumról a következőket jegyzi föl: „Az épület szabálytalan, ódon és roskatag, nagyon hasonlít a mi szegényházainkhoz. A tanulók száma igen nagy: a bennlakók, vagyis a tógátusok négyszázan vannak, ezek közül nyolcan laknak egy-egy kis szobában, azonban mindenki külön ágyban alszik. A kisebb deákok csak a tanidő alatt tartózkodnak az épületben. A fiatalabb tanulók mintegy ezren lehetnek. A tanórák száma hat, délelőtt három, délután három. Mivel csak négy tanárjuk van, kilenc tógátus is segédkezik a fiatalabb deákok oktatásánál.(...) A könyvtár az intézettel teljesen összhangzik. Klasszikus, hittudományi és bölcséleti könyveken kívül alig van egyéb.”² Debrecen polgárai fontosnak tartották a tudományok, művészetek fejlesztését és művelését, a város jó talaja volt a felvilágosodásnak, „a felvilágosodás legtermékenyebb középpontja. Itt él együtt a legtöbb jelentékeny író. Külön nevük van: a debreceni kör; vezére Földi János, tagja Fazekas Mihály, büszkesége Csokonai”³.

Az új kulturális igényekkel külföldi tanulmányútjaikon a Kollégium jelesebb tanárai, diákjai is találkoztak, s ezeket a tapasztalatokat Debrecenbe visszatérve munkájuk folyamán próbálták kamatoztatni. Ebben az időszakban is több jeles tanára volt a kollégiumnak, akik a körülmények ellenére igyekeztek a tudományokat, művészeteket magas szinten oktatni. 1749-től 1786-ig Hatvani István, európai hírnevű tudós tanította a természettudományokat. Tanulmányait a bázeli egyetemen végezte, ahol „számos kiváló, a korai felvilágosodás eszméiért lelkesedő professzor tanított”⁴, az egyetem könyvtárában olvasható volt a korai felvilágosodás számos fontos műve, s mindez döntően hatott Hatvani tanári egyéniségének kialakulására is. Pedagógusként jelentős újításokat vezetett be. „Tanári működése különösképpen azért kiemelkedő, mert a természettudományos tárgyakat, ellentétben a kor szinte kizárólagosan verbális iskolai tanításmódjával, gyakorlati bemutatásokkal, kísérletekkel demonstrálva oktatta.”⁵ 1794-től a kollégium tanára Budai Ézsiás, aki a felvilágosodás szellemében oktatja a történelemet, a latin és a görög nyelvet, és aki nem csak kora felvilágosult szellemiségű és tájékozottságú tanáraként, hanem tantervkészítőként és tankönyvíróként is jelentős munkát végzett. Tanterveiben a világi ismereteket, a reáltudományokat helyezte előtérbe, történelem és irodalomtörténeti tankönyveit pedig magyar nyelven írta akkor, „amikor a kollégiumok vezetői még mereven ragaszkodtak a latin nyelvű iskolai oktatás kizárólagosságához.”⁶ A jegyző-

könyvek arról tanúskodnak, hogy a század végén a kollégiumi oktatás széleskörű műveltséget biztosított: Szilágyi Gábor professzor, a kollégium igazgatója, teológiát, erkölcsant, egyháztörténetet, bibliakritikát, szónoklattant és lelkipásztorkodástant, Kotsi István a keleti nyelveket, azaz hébert, arabot, kaldeust és szír nyelveket, Nagy Sámuel geometriát, logikát, metafizikát, általános gyakorlati filozófiát, etikát, természetjogot, politikát, algebrát és statisztikát tanított.⁷ A vallási iskolák tanárai fontos szerepet játszottak a felvilágosodás eszméinek terjesztésében: „Az új gondolatokat elsőként az Itáliát megjáró pap-tanárok és írók hozták be a XVIII. századi magyar műveltségbe, őket követték a bécsi testőrírók, majd az otthoni iskolákban, köztük nem utolsó sorban a debreceni Kollégiumban felnőtt nagy nemzedék képviselői, köztük Csokonai, Kölcsey, akik ugyan később szembe fordultak a civis város szellemiségével és konzervativizmusával, de vitathatatlan, hogy műveltségük alapja, költői megformálódásuk első és meghatározó műhelye a Kollégium és annak európai műveltséget tartalmazó Nagykönyvtára volt.”⁸ Ebben az intézményben kezdi el diákságát Csokonai. Tanárai – többek között Háló Kovács József – hamar fölfedezik rendkívüli költői tehetségét. A legelső verseiből, melyeket írt, mindjárt észrevettem azt a különös zsenit, melyet osztán egész esztendeig, míg tanítottam, mindinkább inkább becsültem és dicsértem. Az ő versei mindenkor könnyen folyók és inkább természetiek, mint mesterségesek voltak – írta róla Háló Kovács József.⁹ Az alsóbb osztály elvégzése utáni rangsoroláson 1785-ben a hetedik helyre került, ami kiváló eredménynek számított. 1788-ban beiratkozott a főiskolai tanfolyamra, majd teológushallgató lett. Ő alakítja 1790-ben a kollégium első önképzőkörét. „Kéziratos emlékek nem maradtak fenn a debreceni református kollégiumban a Csokonai körül kialakult önképzőkörrel, de a korabeli sajtó egyes híradásai áttételesen arról tudósítanak, hogy létezett egy kis társaság az intézményben, amely az európai irodalom megismerését, és a hazai nyelv művelését tűzte ki célul.”¹⁰ Dobby Márton Csokonai-életrajzából tudjuk, hogy külföldi műveket akartak olvasni eredetiben, ezért a kör tagjai egy-egy élő idegen nyelv megtanulását vállalták. Járatták a *Litteratur Zeitungot*, amiből tudomást szereztek az új művekről. A megszerzett művet azután annak adták olvasásra, aki értette a nyelvet, amelyen írva volt. „Amikor osztán valamelyik a maga könyvét elolvasta, s kismummázta; összevgyűltek, s ezt a rövid summát egymás előtt elolvasták.” (Dobby Márton, 19. o.) Csokonai az olaszt választotta, de tanulmányai alatt elsajátította a latin és görög nyelvet, s Nyugat-Európa felé való nyitottságára vall, hogy megtanult franciául, németül, és ismerkedett az angollal, de a

keleti nyelvekkel, a héberrel és a perzsával is. Iskoláztatása folyamán széleskörű műveltségre tett szert. 1792-től Kazinczyval levelezett. Ugyanebben az évben a bécsi Magyar Hírmondó megjelenteti egy versét, egy év múlva pedig elismerő cikket közöl a fiatal költő munkáiról és fordításairól.¹¹ 1794. január 11-én rendkívül szigorú vizsgáztatás alapján „az igen kiváló Csokonai Mihályt, aki igen járatos a görög, latin, olasz és magyar költészetben, kiváltképp ismeri az esztétikát, könnyed és kiváló költő”, (Vargha Balázs, 37. o.) a poétai osztályok praeceptorává választották. A mai gimnázium első osztályának megfelelő poétai osztály előírt tananyagát a kollégiumi vizsgákról készült feljegyzésekből ismerhetjük meg, a vizsgán ugyanis minden hallgatónak nyilvánosan bizonyosságot kellett adnia arról, „milyen előrehaladást tett a keresztyén hittanban, a költészet történetében, Vergilius, Terentius, Ovidius, Horatius, Cato olvasásában, a disztichonos verselésben, az ókori és újkori földrajzban, logikában, szónoklattanban, s a latin és magyar versek minden nemének ismereté-ben.”¹² Csokonai háromnegyed évig állt a poétai osztály élén, a szigorú kollégiumi előírásokat, törvényeket azonban nem tartotta be, s számos kihágása miatt vizsgálatot indítottak ellene. A vád szerint ritkán járt el ünnepnapokon tanítványaival templomba, késő éjszakáig az osztályban tartózkodott, együtt pipázott és borozott a diákjaival, kimenő engedély nélkül járt ki a kollégiumból, az őszi vizsga idején mulatságot rendezett az osztályban, megsértette egyik tanítványaának a szülőjét, a diákok számára tiltott rövid ruhában sétálgatott az intézményben és azon kívül, elhanyagolta a tanórákat, tanítási idő alatt tanítványaival az erdőre vagy mezőre ment, hűtlenül kezelte az iskola javait. Emiatt úgy határoztak, hogy Csokonait, mert „félteni lehet, hogy nézeteinek szélesebb körben való elterjedésével a fegyelem tekintélye még többek előtt csökken, el kell tiltani a Kollégiumba való belépéstől, s meg kell tiltani a diákoknak minden vele való beszélgetést vagy érintkezést.”¹³ Csokonai új, az intézmény eddigi pedagógiai gyakorlatával ellentétes módszerei már előbb is közismertek voltak, amiért 1794-ben, a Martinovics-ügy kirobbanása, s Kazinczy elfogatása után, fegyelmi eljárást indítanak ellene, ahhoz Juhász Géza állítása alapján fegyelmezetlensége mellett valószínűleg haladó nézetei is hozzájárultak, szerinte a dátum és a büntetés rá a bizonyosság, mennyire politikai kényszer döntése volt ez.¹⁴

Csokonairól számos levél, megemlékezés maradt kortársai, diákjai tollából az utókorra, tanári működését azonban a legtöbb csak érintőlegesen tárgyalja.

Tanítási módjáról Domby Márton azt írja, hogy „a Debrecen vidékin idegen *peripatetica methodust* hívta vissza a görög kertekből és inkább mezőn,

vagy legalább az oskolájában sétálva tanított, mint aluszékonyan a katedrában ülve.”¹⁵ Csokonai járatos volt a görög irodalomban, filozófiában, s ezáltal a görög neveléseméleteket is ismerhette. A hellenisztikus kor két nagy gondolkodója, Platón és Arisztotelész a természetben sétálva magyarázott, beszélgetett, vitatkozott tanítványaival. Platón Akademosz parkjában, Arisztotelész pedig a „peripatosz”-on, a sétányon, a Lükabéttosz nevű dombon. A peripatetikus, azaz sétálgatva-vitatkozó oktatási módszer tehát Arisztotelész nevéhez fűződik. Rajta kívül Csokonai pedagógiai nézeteire Rousseau gyakorolt nagy hatást. Filozófiai nézeteit a felvilágosodás határozta meg, a francia felvilágosodás eszmerendszerét többek között Rousseau és Voltaire műveiből, a Nagy Enciklopédiából valamint Dietrich Holbach A természet rendszere című művének fordításából ismerte meg. A 90-es évek első felének filozófiai lirájában a felvilágosodás legfőbb eszméit szóltatja meg, a Konstancinápoly Voltaire felfogását hirdeti, Az estve című versében pedig Rousseau-nak a társadalmi egyenlőtlenség eredetéről szóló tanítását fejezi ki. A nemzet kulturális felemelkedéséért küzd. Színműveiben is a felvilágosodás eszméit hirdeti, harcol a műveletlenség, a maradiság, a tudatlanság, a babonáság ellen.

Tanárként is sajátos oktatási-nevelési módszerekkel, elképzelésekkel dolgozott. A magolást elvetette, pálcát, verést, fenyítést nem alkalmazott. Rousseau pedagógiai alapelveit alkalmazta, aki szerint nem az ismeretek nagymérvű halmozása, hanem az egyéniség szabad kibontakozása teszi egészségessé a testet, az érzelmeket és az értelmet. Rousseau fontosnak tartotta a függetlenséget, a szabadságot, az empirikus tanulást. Az iskolák zárt négy fala helyett a természetet szorgalmazta: ki kell engedni a gyereket a természetbe ahhoz, hogy megtanulja, milyen is az élet valójában és tapasztaljon. Az őt körülvevő természet jelenségeinek vizsgálatával, gyűjtemények összeállításával, egyszerű kísérletek elvégzésével ismerje meg a tudományokat. A szabadban tett séták jó alkalmat szolgáltatnak a nevelővel folytatott beszélgetésekre. A zárt oktatás helyett Csokonai is a nyílt oktatási formát preferálta, Debrecenben sokat sétált tanítványaival a Nagyerdőn, ahová fűvészkedés ürügyén vitte ki őket, itt azonban a megtapasztaláson alapuló botanizálás mellett, elrejtőzve a szigorú kollégiumi tantestület elől rengeteget játszottak, táncoltak, énekeltek, sőt pipázgattak is együtt. Rousseau eszménye ugyanis a fiatal tanító, aki pajtása növendékének, szerinte a sikeres nevelés fontos eleme a kíváncsi érdeklődés, a tanulási vágy kialakítása, ezért Csokonai „diákjait furfangos kíváncsisággal oltotta be, és játékosan, elgondolkodtatva tanította.”¹⁶ Rousseau-tól olvashatta azt is, hogy csak

arra szabad tanítani a gyereket, ami érdekli, ezért előadói készségét és játékoságát felhasználta a tanítási órákon is, például a „poétai históriák” előadásában, hogy érdekessé tegye tanítványai számára az elsajátítandó tananyagot: „Különb en sem tudván akció nélkül beszélni, a felvett személy minden szavainak, cselekedetinek, magaviselésének, mozdulásinak, felgerjedésének, vagy meghunyászkodásának, dühösségének, rimánkodásának, nyájaskodásának a szakasztott odaillő tónust, tagmozdulatot, ábrázat alkalmaztatást, hangváltoztatást úgy megadta (...), hogy a követett személyeknek mind karaktere, mind egész históriája s természete tanítványi fejében egyszerre megragadt, s az tanítványi ahelyett, hogy a hideg leckéktől idegenkedtek volna, az ő oskolájába mint teátrumra egymást törve men-tek.”¹⁷ Pedig a Kollégium diákjai számára tiltva volt a teátrum, Csokonai azonban fontosnak tartotta az iskolai színjátékok nevelő hatását, ebbéli meggyőződése a *Cultura*, vagyis az igaz és tettett szeretet című színművében is olvasható, ahol Lehelfivel mondatja ki, hogy a színdarab „a neven-dékeket rászoktatja a közönséges helyen való eleven beszédre, amellytől pedig sok függ”.¹⁸ E célból színműveket ír diákjainak. A méla Tempefői, vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon című drámáját 1793-ban, diákkorában írta, a Gerson du Malheureux-t merész újításként a poétai osztállyal akarta előadatni a színházat hiú látványoságnak tartó debreceni Kollégiumban, a *Culturát* és a Karmyóné, vagyis a vénasszony szerelme című művét pedig csurgói tanársága idején írta, hogy diákjaival a vizsgán vigye színre.

Csokonai ellen Debrecenben váduld hozták fel, hogy „sokszor szokott az osztályban éjszakázni, s itt gyakran visszatartotta a tanulókat”¹⁹, amit Csokonai azzal magyarázott, hogy nem tudott aludni, valójában azonban ezeket az estéket is arra használta, hogy személyesen foglalkozzon a diákjaival, de – amint az a kollégiumi pör irataiból kiderül –, a színelőadásokat is ezeken az estéken készítette. Kihallgatásakor Győri József poéta azt vallotta az iskolai sedes előtt, hogy „komédiát akar Pretzeptor Uram Tsinálni, arról s a személyekről beszélgettünk” este a *Poetica Classis*ban.²⁰ A darab egyik kéziratán álló bejegyzés szerint a Gerson 1795 februárjában sikerült színre vinni, az eseményre Domby Márton is utal: „egy magától készített Gerson du Malhereux vígjátékot játszatott el a Kollégiumban az ott levő színesebb publikum, sőt többnyire a papok s professzorok előtt, (...) amely elmésségére és a benne játszó személyeknek karakterizálására nézve egy huszonegyesztendősi ifjúnak gyalázatjára nem válna a Shakespeare, Molière, vagy a Kotzebue hazájában is. Ez is egészen új gondolat volt még 1794-ben csaknem az egész hazában is, annyival inkább a debreceni osko-

lában, melyben sem őmaga előtt senki nem követett, sem utána őtet senki nem követte.”²¹

Csokonainak nem volt irodalmi szándéka a drámákkal, gyakorlati célból írta őket: egyrészt iskolai előadások rendezése végett, másrészt az iskolai színjátékok segítségével gyakorlatban is tanította a drámát, „ezeket a játékokat nem írta, hanem kollektív munkával, a diákok bevonásával ex tempore készítette”.²² Ezzel a módszerrel egyben aktivizálta is a diákokat, a Gerson du Malheureux például úgy készült, hogy „a mesét nagy vonalakban, comedia dell’ arte-szerűen felvázolta, a komikus szerepek kereteit a szereplők töltötték ki mókáikkal.”²³ Csokonai különféle nevelési célokkal írta e tandrámáit, hogy diákjai és a közönség is megtanuljon belőle valamit. A Culturában például toleranciára nevel: „...a zsidót s mást akárkit is nemzetért gyűlölni grob magyarság; ugyanezt pedig a vallásárt cselekedni, intoleráns bigottság és az egyik sem cultura.”²⁴ A Dorottya vagyis a dámák diadalma a fárságon című drámájának előszavában munkájának nevelő funkcióját emeli ki: „Az én szerzeményemnek interesszéje áll a nemzeti luxusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolásában s ifjainknak és leányainknak csintalan, sőt sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetésében.” A fiatalok neveléséhez „nem holmi sikertelen szentenciák, sem nem oskolai száraz declamatiók” kellenek, „hanem a nézésre kitett példákknak s a munkálkodásba hozott érzéseknek és indulatoknak van az a behatóbb erejek, melly által a Múzsák boldogítóivá lesznek az emberi nemzetségnek”.

Népszerűsége ellenszenvet váltott ki kollégáiból, a színdarabbal is szerzett magának néhány ellenséget, s annak ellenére, hogy tanárként sikeresen működött, amint ez Kocsi Sebestyén István levelében is olvasható: „igen kedves volt tanítványainak, kiket könnyű móddal szépen vitt elő a deák potéták értésében s követésében”²⁵, a kollégiumban uralkodó újításokat nem tűrő nevelési attitűddel Csokonai felvilágosult pedagógiai módszere nem volt összeegyeztethető. Szabad szelleme nem fért össze a kollégiumi szigorú fegyelemmel. Kizárásának hivatalos okaként a fegyelemsértést határozták meg.

1799. májusától a csurgói gimnázium ideiglenes tanára lett. Mindössze kilenc diákkal lelkesen fog neki a pedagógiai munkának, hogy bebizonyítsa, akar és tud tanítani. Pártfogójához, Sárközy Istvánhoz írt levelében lelkesen ígéri meg, törekedni fog, hogy ahhoz szoktassa növendékeit, „mi a régi mechanica, mi a mai gondolkozó s gondolkoztató tanítás, mi az oskolai s a boldog elfelejtésnek szentelt pedantság; mi a valóságos embert formáló tudás, mi az Orbilius és mi az emberszerető oktató, aki az ő (akár élő, akár

holt) tanítóitól vett kincset s az amiatt való adósságot, uzsorájával együtt kívánja a fiatal emberiségnek lefizetni.”²⁶

Csurgón nem gátolják szigorú iskolai szabályok az elképzeléseit, itt is az induktív, az egyes jelenségek vizsgálata útján történő tanulást helyezi előnybe, ezért sokat sétálgat tanítványaival az erdőben, több időt tölt velük, színjátékokat csinálnak együtt, amelyekkel sikeresen szerepelnek a vizsgákon.

Gaál László, Csokonai csurgói diákja, megemlékezéseiben azt írta, hogy Csokonaihoz hasonló tanítót nem ismert. „Csurgón, ő nékie nem vót szüksége, sem regulázó vagy fenyítő törvényre, sem ferulára, plágára vagy vesszőre, botra – őtet gyermeki respectussal szerették, hallgatták tanítványi, regula nélkül, bot nélkül – harag nélkül örömben tanított ő, tanultak a tanítványok. (...) Nem vót az ő tanítósága alatt, sem törvényre, sem börtönre, sem virgácsra, de még tsak kemény szóra is szükség, – mert ő jó kedvvel tanította tanítványait, jó és hasonlíthatatlan modorban, és a tanítványok örömmel hallgatták s tanultak! – Sem botrány sem büntetés az ő tanítósága alatt Csurgón nem történt, mert Cs. igazán jó modorú, szelíd, és becsületes vót.”²⁷ Egyénileg is foglalkozott diákjaival, akiket a bennük rejlő képességek szerint tanított sok türelemmel, még „a különben száraz deák rhetorikát” is mulattatólag tanította. „Tanított egyebeket is – mint száraz tudományt. Botanicát, historiát, természet historiát – melyet tanítványi töle gyönyörössel – sőt örömmel hallottak s tanultak – szerették Csokonait, mint barátjokat, testvérjeket, attyokat, soha egyik tanítványát se bántotta, de ő sem tett se embertelenséget, se törvényteleniséget, annyival inkább vétket – ha tanítványa gyengélkedett felfogásában, ott kezdette a világosítást, a’hol tanítványának fel fogható eszét állani észre vette – s a tanítvány örült útba vezetetésén – s nem vót oka el tsüggedni.”²⁸ A nevelés kérdése verseiben költői témaként szerepelt, 1799-ben írta a Jövendölés az első oskoláról a Somogyban című versét, amelyben a műveletlenség miatti aggodalmát és szánalmát fejezi ki. Feltérképezi a somogyi állapotot: az iskolák hiánya és a maradi, műveletlen tanárok miatt a tehetséges parasztyereknek betyárrá és zsvánnyá lesznek, mert „kanász marad, akinek nevelője kanász.” Az elmaradottságért a tétlen nemeseket teszi felelőssé. A megoldást a jövőtől reméli.

Csokonai május 26-án kezdett el tanítani Csurgón, a júliusi vizsgán azonban már előadatta a Cultura című vígjátékot. Bizonyítani akart, de ez a vállalkozása sem sikerült. Festetics Gyögy, aki az előadás alatt a közönség soraiban ült, a segédtanítót dicsérte meg, „aki a leckét beleverte a diákokba, és az önállóságra nevelő, színházat csináló Csokonait azzal mentegette, hogy rövid volt a felkészülési idő, s ezért érthető, hogy csak a mulattatás-

ban jeleskedett.”²⁹ A grófi mecénás vitathatónak tartotta, hogy használ-e az ifjúságnak az iskolai előadás színrevitele, pedig a darabban Csokonai éppen a műveltség problémáit, a korabeli kulturális viszonyokat állítja középpontba. „A Cultura nem más, mint színpadra állított pedagógia, vagyis, hogy nemcsak harminc-ötven diák tudja meg, mi a véleménye Csokonainak a nemzeti művelődésről, hanem a Csurgóra meghívott publikum és a »sok nagy érdemű úri személy«, köztük maga Festetich György is.”³⁰ A diákok szerették a színjátszást, újdonság volt számukra, s kedvelték új tanárukat is. Gaál László Csokonai debreceni vétkét Csurgón előnyként értékeli: „Csokonairól a Debretzeni Oskolai ítélő bírák vétkül tulajdoníták, hogy Csokonai Tanítványaival pajtásilag, barátilag társalkodott, estenként is velek muzsikálgatott. Csurgói Tanítványinál éppen ezért felejthetetlen jó emlékezetét hagyta, mert a szorgalmas tanítás mellett velek barátilag, jó atyailag fesztelesenül társalgott is. Én ha mind azon tanítókat, kiket valaha hallgattam, esmertem vagy tsak láttam is, emlékezetembe vissza idézem, akár tanítási modor, akár emberséges viselet tekintetében össze hasonlítom, hozzá hasonlót, véle mérközhetőt egyet se nevezhetek.”³¹

A felvilágosodás híveként a magyar nyelv művelését sürgeti, diákjait is az anyanyelv szeretetére, ápolására neveli. A német és latin nyelv helyett az anyanyelven folyó tanulást szorgalmazza. „Minden nemzeti Characterünk, s mind az, ami a Magyarot teszi, enyésző félben vagyon, és maga után húzza hanyatló Nemzetünket. Alig menekedett ki gyámoltalan szegény Nyelvünk a szomszéd Német Nyelvnek igája alól; azonnal amaz ellenkező Fátum, fel hozta a Deák nyelvnek Skeletonját Olaszországi sírjának fenekéről, s kiragadván bennünket édesanyánknak kebeléből, e holt idegennek porrá való lábait kezdte vélünk tsókoltatni. S mi még mindég olly boldogtalan izlésűek vagyunk, hogy mindenben, még a Nyelvben is, jobban kedveljük az itthoninál a külföldieket” – írja az Orczy–Koháry-levélben.³² A csurgói iskolában tanárként lépéseket is tesz a nemzeti kultúra alapjául szolgáló anyanyelv fejlesztése érdekében.

„A novemberi diligencia beállításával a nagyobb oskolában taníttatni szokott stúdiomokon kívül a magyar versírásról kezdett tanítani, ezen kezdvén tanítását:

– Deák prozodiát akárhon is tanulhattok, de magyart nem.

Én és néhány tanulóársam ekkor mentünk által Csokonai tanítványai közé, de csak mikor a magyar versírásra tartozó leckéit adta; egyébiránt a kisebb oskolába tartoztunk.”³³ A 18. század utolsó évtizedeinek irodalomszemléletét „a költészet mesterség volta, taníthatósága, a tanítás eszköze-

ként a nagy elődök műveinek imitálása” jellemezte.³⁴ A költészetet taníthatónak és tanulhatónak tartották, létrehozásához műveltség, gyakorlás és állandó korrekció szükséges. Ezt vallotta 1799-ben megjelent Aeneis-fordításának utószavában Csokonai tanára, Kovács József is, aki költészetet tanított a debreceni kollégiumban. Csokonai a műveltséghez és a mesterségbe-
 li képzettséghez hozzátette a veleszületett tehetséget és a pillanatnyi ihletet is.³⁵ Az Alkalmatosságra írt versek előszavában írja a versírásról: „a szép-
 mesterségeknek minden műveire, úgy a poétai munkákra is jó kedv kell, ki-
 derült képzelődés, helyén lévő ítélettel, nem tudom micsoda jó ízű elanda-
 lodás, borulás, ragadtatás; egyszóval: hogy a Múzsza bennünket, ha segítsé-
 gével élni akarunk, jó órába találjon.”

1800. február 21-ig volt helyettes tanár a csurgói gimnáziumban. Felje-
 gyezték róla, hogy amíg tanított, senki sem hagyta ott az iskolát. Itt írta víg-
 eposzát, a Dorottyát, betanította és előadatta a Culturát és Az özvegy
 Karnyóné s két szeleburdiak című bohózatát, s az is bizonyítja, hogy meny-
 nyire komolyan vette egy évig tartó csurgói tanári hivatását, hogy a diákok
 használatára jegyzeteket készített. A magyar prosodiáról (A verscsinálásról
 közönségesen) című értekezésében „a magyar irodalom történetében első-
 ként fejt ki és rendszerezi a magyar verselés sajátos törvényeit, a magyar
 ritmus és rím természetét, ő az első, aki a fordításirodalom divatja idején azt
 tanítja, hogy az eredetiség, az egyén és a nyelv eredeisége az igazi költészet
 értékmérője”.³⁶ Az a célja, hogy a diákok megkülönböztessék a verscsiná-
 lást a poézistól, s megtanulják érteni és élvezni a költészetet.

Miután Császári Lósi Pál, a gimnázium rendes tanára visszatért külföldi
 tanulmányútról, s elfoglalta helyét az iskolában, Csokonainak mennie kel-
 lett. Tanítványaitól annak reményében búcsúzott, hogy amit tőle tanultak
 „egy vagy más hasznát a közönséges életben az oskolán kívül is” használ-
 hatják.³⁷ Felvilágosult pedagógusként nem az elsajátított műveltség nagysá-
 gát, hanem annak használhatóságát tartotta fontosnak.

Csokonai hazatért szülővárosába, s többé nem tanított. Oktatási-nevelé-
 si elképzelései ma is korszerűek.

Jegyzetek

1 Vargha Balázs: Csokonai emlékek. Bp. 1960. 393 o.

2 Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Újvidék, 1965. 9. o.

3 Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja. Debrecen, 1942. 33. o.

4 Fehér Katalin: Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon. Bp. 2001. 14. o.

- 5 Pedagógiai lexikon II., Budapest, 1976–1977. 114. o.
- 6 Pedagógiai lexikon I., 187. o.
- 7 Vargha Balázs, I. m. 34 o.
- 8 Sárközy Péter: Az olasz XVIII. századi művelődés szerepe a magyar felvilágosodás ki-formálásában. In.: Debreczeni Attila (szerk.): Folytonosság vagy fordulat? Debrecen, 1996. 201. o.
- 9 Domby Márton: Csokonai élete és kortársak emlékezése Csokonairól. Budapest, 1955. 14. o.
- 10 Fehér Katalin: I.m. 210. o.
- 11 Uo.
- 12 Vargha Balázs: I. m. 38. o.
- 13 Vargha Balázs: I. m. 70. o.
- 14 Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Bp. 1977. 270. o.
- 15 Domby Márton: I. m. 21. o.
- 16 Horgas Béla: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1988. 46. o.
- 17 Domby Márton: I. m. 21. o.
- 18 Csokonai Vitéz Mihály: Cultura, 3. jelenés
- 19 Vargha Balázs: I. m. 45. o.
- 20 Vargha Balázs: I. m. 50. o.
- 21 Domby Márton: I. m. 65–66. o.
- 22 Pukánszky Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Budapest, 1956. 41. o
- 23 Uo.
- 24 Csokonai Vitéz Mihály: Cultura, 7. jelenés
- 25 Domby Márton: I. m. 115. o.
- 26 Csokonai Mihály minden munkája/II. Budapest, 1973. 840. o.
- 27 Vargha Balázs: I. m. 432–433 o.
- 28 Vargha Balázs: I. m. 433 o.
- 29 Horgas Béla: I. m. 47. o.
- 30 Takács Gyulát idézi Szalay Károly. = Szalay Károly: A magyar szatíra száz éve. Budapest, 1966. 121. o.
- 31 Vargha Balázs: I. m. 433. o.
- 32 1797-ben íródott levelét Orczy Lászlóhoz és Koháry Ferenchez idézi. = Debreczeni Attila: Csokonai, az újrakezdések költője. Debrecen, 1993. 126. o.
- 33 Gaál László: Csokonai Vitéz Mihály élete leírásához. = Domby Márton: I. m. 97. o.
- 34 Szajbély Mihály: „Idzadnak a' magyar tollak (Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig). Budapest, 2001. 75. o.
- 35 Szajbély Mihály: I. m. 79. o.
- 36 Sinkó Ervin: I. m. 204. o.
- 37 Búcsúbeszéde a csurgói tanítványoktól. = Csokonai Mihály minden munkája

Irodalom

- Csokonai Vitéz Mihály minden munkája I–II. kötet. Budapest, 1973.
Debreczeni Attila: Csokonai, az újrakezdések költője. Debrecen, 1993.
Debreczeni Attila (szerk.): Folytonosság vagy fordulat? Debrecen, 1996.

- Domby Márton: Csokonai élete és kortársak emlékezése Csokonairól. Budapest, 1955.
 Fehér Katalin: Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon. Bp. 2001.
 Fehér Katalin: Hatvani István és tanítványai. Bp. 2002.
 Filozófiai atlasz. Budapest, 1999.
 Horgas Béla: Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1988.
 Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Bp. 1977.
 Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja. Debrecen, 1942.
 Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet. Bp. 2004.
 Oláh Gábor: Csokonait kicsapják, Nyugat, 1911. 4.szám
 Pedagógiai lexikon I-II. kötet. Budapest, 1976–1977.
 Pukánszky Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Budapest, 1956.
 J.J. Rousseau: Emil ili ob uzgoju. Zagreb, 1889.
 Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Újvidék, 1965.
 Szajbély Mihály: „Idzadnak a` magyar tollak (Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig). Budapest, 2001.
 Szalay Károly: A magyar szatíra száz éve. Budapest, 1966.
 Vargha Balázs: Csokonai emlékek. Bp. 1960.

MIHÁLY CSOKONAI VITÉZ'S ENLIGHTENED PEDAGOGICAL METHODS

Mihály Csokonai Vitéz, a renowned poet of the age of the Enlightenment, was also a practising teacher who employed specific individual and original methods with a child-centred approach. He was appointed as the praceptor of poetic classes in the Református Kollégium (Presbyterian Boarding School) in Debrecen from 1794, and a temporary teacher in the Gimnázium (Grammar School) at Csurgó in 1799. During his pedagogical work that was imbued with the spirit of enlightenment, he preferred an open approach instead of the closed system within the walls of the classroom, and, also, fostered teaching in the mother tongue instead of teaching in Latin or German. He never employed corporal punishment. He recognised the fact that performing plays in the school had an educational impact on the pupils. With this in mind, he himself wrote plays for his students, and through performing them taught drama techniques to his pupils in practice. He supplied his students with notes (On writing poetry in simple words). The implementation of his ideas that would be considered modern even today was, nevertheless, most often obstructed by the strict school regulations of the time.

HÓZSA ÉVA

KRITIKAELEMÉLETI ÁLLÁSFOGLALÁSOK ÉS A KRITIKA ANGAZSÁLTSA AZ ÚJ SYMPOSIONBAN

Theoretical Standpoints and the Engagement of Criticism in “Új Symposion”

A dolgozat az *Új Symposion* ankétja (1968) kapcsán folytatott viták és a folyóiratban közölt kritikák alapján kutatja (mai távlatból) azokat a kulturális dimenziókat, a kritikusí elvek alkalmazását, ítélet és megítéltetés problematikáját, kritikusí alkat és stílus összefüggő kérdéseit, amelyek arra utalnak, hogy a hatvanas évek második felében a kritikusí érdeklődésének fókuszja kitágult, a kritikusí útkeresés a jövő felé irányult.

Kulcsszavak: akció, felelősség, kihívás, kritériumrendszer, kritika-ankét, kritikusí értelmiség, kultúra, norma, nyelv, politizálódás, pluralisztikusí hajlandóság, regionalitás, reprezentáció, távlat.

Az „itt” és „most” kritikája

Kázmér Ernő írta Szirmai Károlynak 1939. augusztus 4-én kelt belgrádi levelében: „A Németh-kritikámhoz fűzött reflexióidról csak annyit: sértés lenne Némethre, ha nem lehetne neki őszinte véleményt mondani s pajtás-kritikával illetni őt, aki ez ellen harcol.”

A fenti levélmondat éppen Szirmai Károllyal polemizál, aki a *Kalangya* szerkesztőjeként, írói felelőssége tudatában a provincializmus és irodalmi dilettantizmus ellen, az irodalmi érték támogatásáért hirdetett harcot (vö. *Írói felelősségem*. Kalangya, 1934. január; vitája Kristály Istvánnal és Kisbéry Jánossal), valamint akinek munkáját Kázmér mártírmunkának, misszióknak tekintette. A *kritikusí* véleményt éppen a Szirmai-novellák vonatkozásában választotta külön az egyszeri olvasás/olvasat után kialakult véleménytől, erre utal a következő Kázmér-level részlete: „Novelláid: én egyszer olvastam egymás után mind a hármát s tetszetek. Ahogy visszaemlékezem, az *Idegen* tetszett a legjobban s enteriőrjében volt valami a melankóliából vagy a fájdalomból, ami őszintén megfogott. (...) Sajnos nincs már *Kalangyám*, hogy újból elolvashatnám a novellákat, de ha kérésemet a *Ka-*

langyák pótlólag küldését illetőleg teljesítenéd egyszer, szívesen belemélyednék novelláidba s újra megírom alapos, objektív és *kritikai* véleményemet. Múlt levelemből az intelligens olvasó beszélt, akit a novellák megfogtak.” (Belgrád, 1938. szeptember 2.).

A zárt vajdasági régióban megvalósuló családiasság, a *pajtáskritika*, a megbocsátás problematikája 1968-ra meglehetősen kiéleződik, erre utal az *Új Symposion* kritika-ankétjának egyik hozzászólása: „Az a kritikus, aki ma néhány jelentősebb írónkat maradéktalanul az „egekbe” emelné – a nem-írók ellenében –, csakis céhbeli lehet, újabb érdekek és barátságok kiszolgálója, egy másik, még kisebb rádiuszú bűvös kör rabja, melyen belül csak látszólag tehet jó szolgálatot az irodalomnak. Marad tehát a radikális kritikusi tartás, és épp ez rendkívül nehéz. Ezt nem győzni szusszal, méghozzá nemcsak azért, mert egyesek olykor-olykor aljas bosszúvággal a személyedre törnek (...), hanem mert félős és ijesztő a Vajdaság-központúvá válás távlatá.”¹

Előjáróban ugyancsak említést érdemel Kázmér Ernő Szirmaiit érintő rábeszélő gesztusa, amellyel a könyvrecenziók sablonjából nálunk is „valami esszéirodalom” kibontakoztatására törekszik (Belgrád, 1938. január 25.).

Az említett Kázmér – Szirmai levelezéséből kitűnik a vajdasági magyar irodalom kritika-vitájának későbbi létjogosultsága (a hagyomány, a kontinuitás felvetésének problematikája, illetve a műfaj önállóságával, a regionális kritériumrendszerrel, az írói felelősséggel összefüggő Szenteleky-viták szintén jelentősek!), valamint az is, hogy maga a kritika *kulturális* aspektusból szemlélhető. Kázmér Ernő kritikai/kritikusi gondolkodásában helyet kap a megbocsátás taktikája és veszélye, a kritikus felelőssége, a hiányzó kritika-konceptió, a kritériumrendszer erősítése, a recenziók értékrendjének problematikája (sőt egy kulturális program is), vagyis felmerül néhány kritikát érintő és a rendszeres kritikai étellel kapcsolatos szempont, amely az 1960-as években (a dinamikus szerepcserét és kulturális koncepciót meghirdető időszakban) tetőzhet és teljesezhet ki igazán.

Az *Új Symposion* 1968-ban ankétot indított a kritikáról (a beérkezett válaszok első részét a 43. számtól kezdték közölni), a felhívás nem tartalmazott konkrét kérdéseket, nem szorított az irodalmi kritikára, nem az elvont elmélkedések beérkezését várta, maga a kritika-ankét tehát sokrétűvé, gyakorlatiassá vált, legfőbb hozadéka pedig, hogy teret adott a visszhangtalanság megtörésének, támogatta a *kritika a kritikáról* és az *akció* elvének kimondását.

A hatvanas évek kritika-vitái, amelyek főként a kritikát, a kritikai tudatot és a kritikus egyéniséget hiányolják, magát a kritika értelmezését, illetve átértelmezését, a kulturális viszonyok átalakulását helyezik előtérbe.

Nem szorítkoznak az irodalmi, az irodalomközpontú felfogásra, egyre inkább a társadalmi kritika lehetőségeit (mindennapi és tudományos igényű társadalmi kritika, társadalombírálat itt és most, építő kritika, a cselekvésre készítő állásfoglalás) veszik szemügyre (Rehák László, Szalma József, Várady Tibor, Bosnyák István, Bálint István). Egyes hozzászólók viszont az irodalmi és a társadalomkritika összetartozását, a komplex értelmezést, a választóvonal megszüntetését, a politizálódás, a politikai gyakorlat kritikájának jelentőségét, a világ felé nyitást hangsúlyozzák.² Az *itt* és *most* kritikai célkitűzése tehát: felfedezni a konkrét elemeket, amelyek történelmi, társadalmi és művészeti szempontból meghatározóak, valamint meghatározni azokat a kritérium-rendszereket, amelyek a jövő felé vezethetnek. Megjelenik a reprezentáció diskurzusa, valamint az önkritika fogalma, amely ugyancsak cselekvésre és az egyénített felelősség felismerésére, az etikai, a kisebbségi szempont értelmezésére ösztönöz.

Újra vita tárgyát képezi a kritika önállósága, szorgalmazzák a kultúr-bürokráciának ellenálló aktivista, bíráló magatartást, az oktatás anakronizmusának ostromozását, hiszen a kritikának az irodalomtanítás és a nevelés minőségi vizsgálatára is ki kell terjednie.

Szerkezetváltozás(ok), normák, kritikai értelmiség, az értelmiség kritikája

A praxis, a forradalmi praxis kérdése a marxista filozófiának is problémája, ezt Végel László taglalja Danko Grlić *Zašto* (1968) című könyvéről írott kritikájában, a kötetből a türelmetlenséget, a világ számos pontján veszelyes várakozást emeli ki.³

Az 1960-as évek második felében tehát a fiatal nemzedék a „megsavanyodott állandóság” ellen emeli fel szavát, tudniillik a stagnálás kritikáért kiált.

A törésvonal a nyugat-európai gondolkodásban is megmutatkozik, csak az *itt* és *most* tér el egymástól. Az osztrák irodalomban és kultúrában 1966 és 1968 között valósul meg az átalakulás,⁴ az átváltozás itt is főképpen 1968-ra tehető, jóllehet az ottani kritika többnyire látszólagos változásról beszél. Változik (módosul?) a német kultúrához és Németországhoz való viszony, megvalósul a mintáktól való elfordulás, változik az avantgárd értékelése, Ernst Jandl és a Wiener Gruppe fellépése lírai fordulatot hoz, a politizálódás problematikája pedig szintén felmerül.

A magyar irodalomban „távlatos” hatvanas évek következtek az új kultúrpolitika bevezetésével, a túlnövesztett intézményrendszerrel; a kulturális

és az irodalmi élet beszűkült mozgásterében Aczél György – Révész Sándor szerint – *emberközbe* hozta azt, ami nem volt az. A kultúrpolitika tekintetében Szirmai István szerepe sem elhanyagolható (a tömegkultúrát is elfogadta, pártfogolta!), a kritikai gondolkodás vonatkozásában tehát a magas- és a tömegkultúra dialógusa éleződött ki, noha az utóbbi kiadását a kultúrpolitika szabályozta, ezért ezt az időszakot az olvasáskutatók valamiféle aranykorként emlegetik. 1968-ra, amikor a párizsi és prágai események bekövetkeztek, már jelentkezett egy újabb irónemzedék.⁵

1968-ban és 1969-ben megjelentek az első „reprezentatív” antológiák (*Első ének, Költők egymás közt, Naponta más*), a hetvenes évek elejéig sok fiatal szerző önálló kötetet adhatott ki, az 1968-as lelkesedés hozta létre az *Eszméletet*, amely ismét minőségcentrikus kívánt lenni, a lapengedély viszont nem született meg. A csoporttevékenység a privátszférába vagy a bölcsészkar alkotátkörbe szorult, az ötvenes évek végétől kezdve az avantgárd szellemiségű művészek a vendéglőkben, kávéházakban gyülekeztek (Muskátlai eszpresszó, Vigília-asztal, Építészpince, Rézkakas, Luxor, Nárcisz, Zabhegyező társaság – Negró, Kis Berlin, Hungária).

Sinkó Ervin viszont úgy mutatja be 1964-ben a *nálunk* fellépő, polemikus magatartású, a világ értékeire fogékony Symposion-nemzedéket (noha a szellem függetleníti a nemzedékektől), hogy tagjai fejfel mentek a falnak, mértékük pedig nem a nagyközönség parlagi színvonala, hanem a forradalmi és követelőbb emberi szenzibilitás. Rehák László szótárában a „parlagi” a kritika jelzőjévé is válik, a hangoskodó parlagi kritika szemben áll a kritika kultúráltságával.

A magyarországi folyóiratok közül Sinkó az *Új Írásnak* szentel nagyobb figyelmet, mert „lapjain ma már alig található meg az a fajta deklaratív politikai költészet”,⁶ méltatja az új költőnemzedéket, amely szerinte titkos rokonságot mutat a világfájdalmas hontalanság közérzetével, ám az őszinteség nevében megtagad mindent, ami epekedő és „narcissoid önsiratás”⁷. Felfigyel a szociográfiai nézőpontra, az 1956-os eseményeket vizsgáló aspektusokra, és reflektál a Déryre vonatkozó magyarországi kritikára, Déry ellen ugyanis vádként hangzott el, hogy regénye (a *G. A. úr X-ben*) egzisztencialista szellemű.⁸

A hosszabb kitekintés után térjünk most vissza az *Ankét a kritikáról* hozzászólóihoz, a szerkezetváltozást, a kulturális gyakorlat és az átfogóbb kulturális koncepciók, a pluralisztikus hajlandóság lehetőségeit kutató, „türelmetlen” Végel László írásához!

Végel kimondja, hogy bürokratikus-dogmatikus, antidemokratikus szemléletű régióinkban nincs rendszeres kritikai élet (noha jelentős kritiku-

saink akadnak), nem valósul meg a becsületes konkurrencia elfogadása (ily módon biztosított a zárt, személyeskedő érdekek affirmálása, a kisebbségi kultúrpolitikusok köréből hiányoznak az új arcok, az új nevek), az „álcritikusok” viszont recenziókkal szereznek tekintélyt és monopolizált helyzetet maguknak.⁹

A szerző megállapítja: a hatvanas években jelentkező *kritikai értelmiség* nem egy jelentős idősebb kritikus szellemi megújódását segítette elő. Végel nem nemzedékekben gondolkodik, amikor a fiatal értelmiségiéről szól, ugyanis az értelmiségiék új raját újabb rajok követik. Az *értelmiség* egyébként is kulcsszó a hatvanas évek Vajdaságában. Hogy miért, ez is kiderül a jegyzetekből: „A háború után itt nem volt értelmiség, s ezért szükségmegoldásból létrehoztak egy réteget, amely azonban még ma is alapja szellemi vezetésünknek. Kulturális életünkben tehát egy elképesztő paradoxon jut kifejezésre: akkor, amikor tömegesen jelentkezik az új értelmiségi, és pl. a kritikában a közvetlen alkotást illetőleg a kritikai termés legnagyobb százalékát nyújtja (nézzük csak meg lapjainkat, folyóiratainkat), a szellemi vezetés még mindig az immár két évtizede kialakult káderkoncepcióin alapszik. (...) Sőt, ez a merev réteg mindent megtesz, hogy akadályokat gördítsen a kritika fejlődése elé. Elsősorban azzal, hogy nem hallgat a kritikára. Másodsorban azzal, hogy a kritikai munkát koldusfoglalkozássá fokozta le. Harmadsorban pedig azzal, hogy nem biztosítja a reális feltételeket a kritika fejlődéséhez.”¹⁰

Az érett kritika – a végeli felfogásban – a demokratikus gyakorlat tökéletesítéséért vívott küzdelem során születhet meg, viszont a jugoszláviai magyart kritikus inkább lassan leörlődik. A kritikai értelmiség szemszögéből nélkülözhetetlen a nyitás, a fiatalok tanulmányútja, nyelvtudása stb., olyan kritikusokra pedig, akik egész életükben csak recenziót írnak, nincs szükség.

A kritika, az értelmiség és az ideológia viszonyának átalakulása kapcsán tehát a nyitottság, a módszer és maga a közönség, vagyis a befogadás problematikája szembeötlő.¹¹

Szabad és építő kritika, avagy a kritika önkritikája, „iskolázottsága”?

A pragmatikus nézőpont hívja elő a hatvanas évek végére a „hagyományos” kategóriákat (építő és romboló kritika), illetve ezek (újra)értelmezését.

A tipológia mindig is vitára adott okot a szakirodalomban, ennek kapcsán tartozhatnak ide Császáz Elemér gondolatai (1923), akit külön foglalkoztatnak „a jó kritika feltételei”: „...bár kétezer évesnél hosszabb múltra tekinthet vissza, jelentékeny fejlődésen, lényeges változásokon nem ment keresztül, s alapjában ma is ugyanaz, mint Aristoteles idejében lehetett. (...) Bár nincs tudomány, mely olyan tág teret engedne művelője személyiségének, egyéni, sőt pillanatnyi hajlamainak, mint a kritika, az egyes kritikák között csak értékbeli és nem műfajbéli különbségek állnak fenn. Épazért bajos kielégítő módon osztályozni a kritikai törekvéseket, nehéz, sőt talán lehetetlen olyan szempontokat találni, amelyek alapján a kritikát élesen elkülönülő fajokra lehetne bontani. Lehetne épen alapul venni a megbírált költői alkotások anyagát, s az egyes költői műágak szerint külön fajnak tekinteni a regény, a dráma, a líra stb. kritikai ismertetését. (...) Legföllebb a színpadra került drámák ismertetését, az ú.n. színi kritikát, emelhetnők ki sorukból.”¹²

Császáz azért emeli ki a színikritikát, mert ez egy másik művészet hozzászólását, közvetítő szerepét igényli, a színjátszás tekintetében a közönség érdeklődése szintén fokozottabb, a pillanatnyiság, frissesség, közvetlenség, nyilvánosság jellemzőbb, mint bármely más kategóriánál. A hatvanas években és hetvenes évek elejének vajdasági művelődési életében (a napilapban is) teret kapott a színjátszás problematikája és a színikritika vagy a kritikai nézőpontot felmutató színházesszé.¹³

Az *építő* kritika kategóriája – a társadalmi kritika vonatkozásában – felveti a radikális kritika határának kérdését. Bálint István a májusi párizsi forradalom jelszavához („A kritika, ha elég radikális, nem rombol, hanem épít”) és a csehszlovákiai eseményekhez (ti. Dubček első titkár szerint a radikális kritika a szocializmus demokratikus újjászületésének akadálya.) kapcsolja gyakorlati irányú fejtegetését,¹⁴ amelynek során a társadalmi kritika sorsdöntő dilemmáját nem tartja semmilyen elméleti forradalmi tétel által megválaszolhatónak. Nem elegendő tehát az a társadalomkritika, amely csupán az elégedetlenséget tudatosítja, hanem a javítás, a változtatás lehetőségét és módját is sugallnia kell: „Más szóval nem az a társadalmi kritika épít, amely eléggé radikális, hanem az, amely nem egyszerűen el akarja pusztítani a régit, hanem újat akar helyébe állítani, az újnak a körvonalait látja ott, ahol rombolni kezd.”¹⁵

A konklúzió pedig az, hogy a hatvanas évek végének embere annyira rabja a fennállónak, hogy nem kockáztat, ezért nem alakult még ki az az új, amelyért érdemes áldozatot hoznia, az igazán radikális társadalmi kritika pedig nem építhet, mert nem tudja, mit kell építenie. A határsértő kritikusok

viszont a hippik, az anarchisták stb., akik harcba vetik az atomfegyverek mindent elpusztító kritikáját is.¹⁶

Burány Nándor szerint nehéz különbséget tenni a konstruktív és a romboló kritika között, maga a felosztás is gyanús, viszont ő is a konkrét helyzetet hangsúlyozza, ugyanis a kritika könnyen válhat a reakció eszközzé; a *szabad kritika* kategóriáját alkalmazza, amely rámutathatott volna a káros jelenségekre, a kritika létjogosultságát pedig szerinte a meglehetősen nehezen definiálható haladás adja meg. A kritika lehetőségeiről a következőket mondja: „A nyilvánosság még nem elegendő. Olyan légkört kell teremteni, amelyben a kritikát nem tekintik támadásnak, hanem az adott helyzet javítására irányuló törekvésnek. Végeredményben a bírált személynek örülnie kellene, hogy valaki vett annyi fáradságot, hogy vele foglalkozzon, életének egy meghatározott idejét ráfordítsa, s azzal, hogy rámutat a hibáira, segít neki azok leküzdésében. (...) A helyzet most egészen más. S ennek, a csak fölszínesen érintett tökéletlenség folytán, maga a kritika is oka. Ön maga bírálatával kellene kezdenie.”¹⁷

A kritika iránti viszonyt, a kritika művelőjének kilétét, sőt a kritikusok nevelését is érintik a hatvanas évek vitái (ezek is gyakorlati szempontok!),¹⁸ amelyek a szókimondó kritika hagyománytalanságát, az értékrend hiányát, valamint az igényes mércékhez következtelenül viszonyuló csatlós kritika meglétét róják fel. Vérbeli kritikák, tanulmányok monográfiák helyett ugyanis rendszertelen recenziók, impresszionista kritikák, kritikus jegyzetek, glosszák születnek, amelyek nem állítanak fel értékrendet, holott a kritikusnak „ez a feladata, ezért van, ezért ír”.¹⁹ Megjelenik a *tagadás* mint a kritika eleinte elvárható beszédmódja, amely ellenáll a simulásnak, a közkatona-létnek.

Bori Imre a *kritika hívó szavát* és a kritika dialektikáját az itteni magyarság intellektualizmusával és a jugoszláviai magyarság nemzeté válásának folyamatával hozza összefüggésbe.²⁰ A szellemi kiszolgáltatottság ugyanis kritikanélküliséget eredményez, viszont a szellemi produktivitás a kritikai tudattal áll kapcsolatban, a nem autonóm szellemiség a kritikára, valamint az önértékre ébredésre is képtelen.²¹

Irodalomtörténeti értékelése szerint az *Új Symposion* a legtermékenyebb kritikai termést hozta irodalmunkba, és a hagyományos kritika, illetve tanulmányok mellett a pontosan körül nem határolható, időszerű vitatkozó műfajokat, nyílt vitaleveleket, naplójegyzeteket ugyancsak méltatta. Az *Új Symposion* köré csoportosuló írók egyébként a *Híd* kritikai rovatának fejlesztéséért is küzdöttek.

Az *intellektuális* aktus szinte kulcsszóként kerül be a szövegekbe, például *Az Áfonyák* (Deák Ferenc) *példájáról* írott „ex libris”-be is, mondván, hogy „kilenc gondolkodó ember (a szám nem lényeges) állandó perlekedése a cselekmény alapvető hajtókereke”.²²

A magyarországi avantgárdisták szempontjából (főként Kassák halála után) az emigráció útját jelenthette a párizsi *Magyar Műhely* vagy az újvidéki *Új Symposion*. Külső szempontból ez így fogalmazódott meg: „Az újvidéki *Új Symposion* – szemben a *Műhellyel* – ellenzéki politikus szellemiségű volt, és emellett már akkor kifejezetten neo-avantgárd orientációjú. A vajdasági Koncz István, Tolnai Ottó, Domonkos István versei, Végel László szépprózája, Bányai János esszéi mellett közölték Balaskót, Szentjóbyt, Urbán Miklóst. A két lap között – avantgárdizmus és átpolitizáltság szempontjából – valahol félúton volt az ugyancsak újvidéki *Híd*, amely Tandori és Erdély hosszabb anyagainak adott helyet.”²³

1970-től a budapesti Rottenbiller utca 1-ben egy minőségcentrikus, mégis nyitott irodalmi kör alakult, amelynek egyik célja egy igényes *irodalmi-kritikai műhely* létrehozása lett.²⁴

Tózsér Árpád – ugyancsak külső nézőpontból – a pontatlan képre, vagyis a tájékozatlanságra, a kulturális kontakthelyzet hiányára/hiányosságaira utal: „Akkoriban az avantgárd költészetéről persze még meglehetősen pontatlan képünk volt, a magyarországi hivatalos kánon valahol a *Tűz-táncnál* tartott, aztán volt a népi irodalom s a félhivatalos Nagy László-, Juhász-féle népi szürrealizmus, s az egykori Újhold éppen csak megtűrt tagjai, s mi mindent, ami ezen túl volt, az avantgárdba soroltunk, elsősorban a jugoszláviai *Új Symposion* anarchista jellegű szabadverseit (vagy ahogy Szabolcsi Miklós mondja: kiáltásszerű avantgardját), a párizsi *Magyar Műhely* szövegkísérleteit s az erdélyi Forrás-könyvek néhány költőjét...”²⁴

Az *Új Symposion* ítései az „iskolázott” kritika hívei, akik normáik, kritikus szótáruk tudatos kidolgozásáról, alkat és stílus összefüggő kérdéseiről, a térbe kivetülő lelkiállapotokról, a kulturális kompetencia sztereotípiáiról vitáznak, Dávidházi Péter kritikai normákról vallott nézetei rájuk is vonatkoztathatók: „ezek gyakorlati *alkalmazása* olyan *mesterség*, amelynek rengeteg közös csínját-bínját kell elsajátítanunk, keserves és gyönyörűséges inaséveink során, mielőtt egyéni módszereinket önállóan kialakíthatnánk.”²⁵ A szemantikai dimenzió, a jelentés körülhatárolásának, valamint a „magyarázó fogalmak” hatásfokának problematikája a kritikai cselekvés (az akció a szóban) szemszögéből kerül előtérbe,²⁶ ugyanakkor az antropológiai gyökerek kutatása is megvilágít.²⁷

A kritika és ami „kritikai formát ölt”

A kritikaeszményekről, a „kultúrviszonyok” átalakulásáról, a temporális idegenség tapasztalatáról, az egyénített felelősségről, az esztétikai szempontokról folytatott vita és a hagyomány közvetítette/rögzítette minták bírálata kapcsán felvetődik a kritikai tudat differenciálódásának kérdése, valamint azé, ami kritikai formát ölt az adott kulturális kontextusban: a líráé, a regényé, az esszéé, a drámáé. A kánoni minták bírálatának és/vagy lerombolásának, roncsolódásának polémiája feltartóztatlanul kiéleződik a hatvanas években.²⁸ Ebben a régióban, ebben a kultúrkörnyezetben ugyanis a kultúra statikus erői kerültek túlsúlyba, erre összpontosított a kritikáról vitázók többsége is. A jó irodalom feltételezi a kritika színvonalát, a háború utáni költészet igényesebb kritikával sem rendelkezett, sőt, nem is volt igazán kritikája, mert a kritika csak differenciált irodalmi körülményekben jelentkezhethet, a *Symposion* kritikája és költészete egy sajátos tudat ellenében jött létre, állapítják meg a vitázók.²⁹

1969-ben már a *Symposion* kritikai fejlődését, az aktivista kritikát értékelik, az angazsáltság és az esztétizmus komplexitását is vállalják, miközben a beszűküléstől való szorongás szintén felmerül.

A kezdeti kritika-vitának szembeötlőek azok a szólamai is, amelyek túlzottnak tartják a kritika felé való orientálódást, pontosan azért, mert nem az önmagától felnövő kritika, hanem kritika és irodalom egységét, a kritikai igényt hirdetik. Podolszki József írja: „Meg kell döntenie az alkotók azon fellegását, hogy a bírálat és az értékelés személyük ellen irányuló merénylet, méltóságuk meggyalázása. Ugyanakkor viszont a kritika álarcában tetszelgő kicsinyes acsarkodást sem támogathatjuk abból a megfontolásból, hogy bármilyen is, mégis a műfajhoz tartozik, vitára kész. Nem a civakodást, hanem a vélemények sokféleségét és sokoldalúságát igényeljük. Ennek elérése viszont nagymértékben a kritikusok angazsáltságán múlik, a szervezésen.”³⁰

Az *Új Symposion* kritikusai a kontinuális feladatot és a bírálat vállalását, az intellektuális akciót hiányolják, és a hatvanas évek második felében érkezettnek látják az időt a kontinuális feladat felvállalására, viszont a lírai költészet, a regény stb. éppannyira konstitutív és mobilizáló eleme szellemi létünknek, a kritika tehát a szerzők szerint az akció szempontjából nincs kiváltságos helyzetben, „a vers és a regény is társadalmi vonatkozásaiban kritikai”.³¹

A kritikaszövegek pontosan ezt a kritikai távlatot/tevélegességet/beszédhelyzetet emelik ki a korabeli szövegek, képzőművészeti alkotások, zenei

hullámok, filmek stb. vonatkozásában. Előtérbe lép annak kérdése is, hogy miként képzelhető el, ragadható meg az *itt* és *most*, illetve felmerül a nyelv azon lehetősége, amely a reprezentáció diskurzusával, a cselekvés rögzítésével, ideológia és kritika vizsgálatával áll összefüggésben.³²

Az egyénítés és a kulturális idegenség diskurzusa főként mai távlatból izgalmas, amikor a tömegméretek, az önmegismerés, a világhálón megjelenő név nélküli kritikus, a reprezentációs distancia kiiktatásának kérdése, a kritika és kommersz közelségének problémái kulcsfontosságú szerephez jutnak.³³

Jegyzetek

- 1 I. m. Utasi Csaba: A források mögött. Új Symposion, 1968, 44., 8.
- 2 Bányai János: Az akcióban levő szó. 1969, 46. 25–26. Vö. Szirmai Károly és a provincializmus. In: Kisebbségi magyaróra. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996, 74–79.
- 3 Végel László: Forradalmi gyakorlat és humanizmus. 1969, 46., 27.
- 4 Wendelin Schmidt – Dengler: Vorlesungen zur österreichischen Literatur 1945 bis 1990. Residenz Verlag, Salzburg und Wien, 1995, 223.
- 5 Gyarmati György és Rainer M. János szerkesztői közreműködésével: A hosszú '60-as évek. Rubicon, 2004, 8–9.
- 6 Sinkó Ervin: Magyar folyóiratokban lapozgatva. In: Magyar irodalom. JMMT, Újvidék, 2004, 354.
- 7 Uo. 357.
- 8 Uo. 417.
- 9 Végel László: Jegyzetek kritikánk helyzetéről. Új Symposion, 1968, 43., 6–7.
- 10 Uo.
- 11 Vö. a vitapontokat: Németh G. Béla: A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981 és Korompay H. János: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Akadémiai Kiadó, Universitas Kiadó, Budapest, 1998
- 12 Császár Elemér: Az irodalmi kritika. Pallas Kiadás, Budapest, 1923, 75–76. Vö. David Macey: The Penguin Dictionary of Critical Theory. Penguin Books, London, 2000, 77–78.; Edited by Michael Payne: Dictionary of Cultural and Critical Theory, Blackwell Publishing Ltd., USA, Oxford, Australia, 1997
- 13 Vö. Gerold László színikritikái és Bányai János: Az „önkéntelen értékrend”. In: Kisebbségi magyaróra. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996, 133–138.
- 14 Bálint István: Épít-e a kritika? Új Symposion, 1968, 44., 6–7. Vö. még: Vincent B. Leitch: The Norton Anthology of Theory and Criticism. W. W. Norton & Company. New York, London, 2001
- 15 Uo. 7.
- 16 Uo. 7.
- 17 Burány Nándor: A kritikáról. Új Symposion, 1968, 43., 8.
- 18 Vö. Mari Kriger (Murray Krieger): Teorija kritike. Nolit, Beograd, 1982, 75–105.
- 19 Gerold László: Irodalmi kritikánkról. Új Symposion, 1968, 43., 9.
- 20 Bori Imre: A kritikáról – nálunk. Új Symposion, 1968, 44., 4–5.

- 21 Uo. 5. és Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998, 190.
- 22 Szalma József: Az Áfonyák példája. Új Symposion, 1968, 44., 20.
- 23 Tábor Ádám: A váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetéről. Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 32.
- 24 Uo. 33–34.
- 24 Tözsér Árpád: Hol van Vesztfália? Kortárs/www.kortaronline.hu/9902/tozser.html, 2004. október 22.
- 25 Dávidházi Péter: A kritika iskolázottsága. In: Per passivam resistentiam. Változatok a hatalom és írás témájára. Argumentum Kiadó, Budapest, 1998, 306.
- 26 Vö. I. A. Richards: Principles of Literary Criticism. London and New York, 2001
- 27 Vö. Kiss Noémi: Antropológia az irodalomtudományban és irodalom az antropológiában. Egy új paradigma vázlata. In: Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003, 432–433. és Mari Kriger: Estetsko kao antropološko: dah reči i težina sveta. In: Teorija kritike. Prevod: Svetozar M. Ignjačević. Nolit, Beograd, 1976, 235–265.
- 28 Vö. Paul de Man: Romanticism and Contemporary Criticism. The Gauss Seminar and Other Papers. Baltimore – London. The Johns Hopkins University Press, 1993, 191.
- 29 Vö. Vajda Gábor: Költészetünk és a kritika. Új Symposion, 1969, 51–52., 19.
- 30 I. m. Podolszki József: Az irodalom rétegeiről való tanítás mesterséges kategorizálása. Új Symposion, 1968, 43., 10.
- 31 Vö. Bányai János: Az akcióban levő szó. Új Symposion, 1969, 46., 26.
- 32 Vö. Michel Foucault: A szavak és a dolgok. Fordította: Romhányi Török Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 267–274. és Kulcsár-Szabó Zoltán: Szövegtükör. In: Identitás és kulturális idegenség. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 257.
- 33 Vö. Oliver Pfohlmann: Die Literaturkritik in Zeiten des Internet. Der Kampf des Rezensenten um Gehör Literatur und Kritik. Salzburg, 2004. 7., 13–16.

THEORETICAL STANDPOINTS AND THE ENGAGEMENT OF CRITICISM IN “ÚJ SYMPOSION”

In the 1960's there was a discontinuity in the interpretation of criticism. The New Symposion (“*Új Symposion*”) launched a public debate about criticism and the critical praxis. Most comments expressed a lack of critical intellectuals, a regular critical life and critical complexity. The notions of activism and openness were sounded, the discourse of representation and the urging command of “here and now” emerged.

In the exploration of critical views the present study also acknowledges theoretical aspects that have occurred since then.

KÁICH KATALIN

JÁNOSI JÁNOS 1834. ÉVI DÉLVIDÉKI KÖRÚTJA*

János Jánosi's tour in Vojvodina in 1834

Jánosi János vidéki színházigazgató 1834 folyamán járt társulatával a mai Vajdaság területén, nevezetesen Nagybecskerekben, Nagyikindán és Ókanizsán. E dolgozat a korabeli forrásanyag alapján igyekszik rekonstruálni e vendégszereplés körülményeit.

Kulcsszavak: magyar színjátszás, 1834, Jánosi János, Nagybecskerek, Nagyikinda, Ókanizsa

Jánosi János nem tartozik az ismertebb színházigazgatók közé. Tevékenységének emlékét mindenekelőtt a *Jelenkorban* és a *Honművészben* 1834-ben közzétett színházi krónikák őrizték meg számunkra a leghitelesebben. A társulatigazgató nevének írása ekkor még Jánossy János alakban fordul elő, viszont a Schöpflin-féle lexikonban más a Jánosi-Kakas János címszó alatt szerepel. Az 1994-ben megjelentetett *Magyar színházművészeti lexikonban* is található adat az egykori színidirektorról, méghozzá Jánosi János, Kakas formában.¹ A szűkszavú adatokból egyértelműen kiderül, színigazgatónk azért került be mindkét kiadványba, mert 1826 júniusában ő léptette fel először Rozsnyón Egressy Gábort, a 19. századi magyar színjátszás egyik meghatározó egyéniségét. A legújabb lexikon kissé bőbeszédűbb az adatok tekintetében. Az 1820-as és harmincas évekre vonatkozóan megállapítja, hogy Jánosi színész és kistársulatok élén álló színigazgató volt, aki többek között ügyes színpadi táncosként aratott babérokat, s komikus szerepkörben is jeleskedett. *A kérőkben* pl. Szélházyt jelenítette meg, *A politikus csizmadiában* pedig Peti inas szerepében érdemelte ki a zajos tapsokat.²

E tanulmány elkészítése szempontjából zavarokeltető viszont az a tény, hogy a Schöpflin-féle lexikon, amikor a nagyikindai színészetre vonatkozó adatokat összesíti, akkor Jánossy János alakban rögzíti az 1834 februárjától Nagyikindán vendégszereplő első magyar szintársulat igazgatójának nevét, lévén hogy a *Jelenkor* február 22-i számára hivatkozik. Nevezetesen a probléma abból adódott, hogy általában csak elvéve fordul elő az, hogy egy és ugyanazon lexikon eltérő írásmódot alkalmaz a nevek írásakor, Jánosi

* A tanulmány a Domus Hungarica támogatásával készült

esetében viszont pontosan ez történt. Az 1994-ben kiadott lexikon természetesen a címszó írásváltozatát követte, nem pedig a nagykikindai színjátszásról írt összefoglalóban található névváltozatot.

Eddigi ismereteinket összegezve tehát megállapítható, hogy az egykori Torontál vármegyében 1834 folyamán az a Jánosi János által vezetett kistársulat járta meg Nagybecskereket, Nagykikindát és Ókanizsát, akit a korabeli színházi tudósításokban a Jánossy János névváltozatról ismerhetünk fel. Itt kell még megemlítenünk azt is, hogy Kerényi Ferenc *A régi magyar színpadon* című munkájában a Jánossy János írásváltozat szerepel. Arról viszont, hogy miképpen lett Jánossy Jánosból Jánosi János, végül is az 1834-ben kiadott és Könyves Máté által szerkesztett *Játékszini Koszorú* adja meg a végleges választ. A 191. oldalon a felsorolt színjátszók nevei között megtalálhatjuk színigazgatónk nevének Jánosi János írásváltozatát. Feltehetően az 1994. évi lexikon címszóiója ezt a változatot részesítette előnyben.³

Hogy miképpen került a Jánosi-féle társulat Torontálba, illetve Ókanizsára, kielégítő választ adó levéltári dokumentumokkal nem tudjuk igazolni. Néhány vonatkozó színházi tudósítás maradt fenn csupán, melyekből az derül ki, hogy a Törökbecsén időző színésztársaság 1834. január 8-án „kezdé mutatványait” Nagybecskereken.⁴ Egy közkedvelt Kotzebue vígjátékkal mutatkozott be a trupp, melynek címe *Nagy zűrzavar* volt. Utolsó előadásukat február 5-én láthatták a becskerekiek, utána Nagykikinda következett. Mindebből arra következtethetünk, hogy a Jánosi vezette színésztársaság mindössze három hetet vendégszolgált a vármegyei székhelyen, s hogy ezt milyen sikerrel tette, arra vonatkozóan csak elképzeléseink lehetnek, viszont ha tudjuk azt, hogy mindössze másfél évvel Jánosiék előtt az a kassai daltársulat mutatkozott be a város színházkedvelőinek, melynek üdvöskéje az országos nevű Déryné volt, akkor nyugodtan feltételezhetjük azt is, hogy a kis létszámú színésztropp nem részesült feltétel nélküli közönségpártolásban. Ha csak az előadásokban szereplő színészek nevét vesszük figyelembe, igencsak kitetszik, miszerint az igazgató személyét kivéve, mindössze két aktor érdeme ki azt, hogy a Schöpflin-féle lexikonba bekerüljön, mégpedig Magoss József, az úttörőszínész és Emódy Pál, a sűgő, aki három játékszini zsebkönyvet is szerkesztett.⁵

Mielőtt részletesen foglalkoznánk Jánosiék mindenekelőtt nagykikindai vendégszereplésével, lévén hogy a legtöbb adatot erre vonatkozóan találtuk, az úgynevezett kistársulatok természetrajzánál időzünk el egy kissé, mert az a színésztársaság, mely 1834-ben a színjátszás iránti érdeklődés első felkelője volt az 1893-ban rendezett tanácsú várossá előléptetett Nagykikindán, ezek közé tartozott.⁶

Kerényi Imre a színjátéktípusok előadhatósága szempontjából foglalkozott a kistársulatokkal. Ezeket „nem csupán /a/ létszám teszi (rendszerint tíz fő alatt), hanem a játéktevékenység nagyméretű feltételezettsége: gyorsan változó személyzet és létszám, néhány előadásra kialakított alkalmi játszóhely, alkalmi közönség a pártolók leglazább köréből. Ennek megfelelően színpadra vitt színjátéktípusaik helyi változatai rendkívül eltérőek... Kézzel írott színlapjaik elkallódtak, zsebkönyvet csak kivételes esetben adtak ki, a korabeli sajtó tevékenységükről csupán az 1830-as évek közepétől tudósít rendszeresen”.⁷ Ez utóbbi megjegyzéshez tennem hozzá: megesett, hogy nem minden helységből jelentkezett színházi tudósító, meg az is előfordult, hogy a krónikás valamilyen oknál fogva abbahagyta a beszámoló írását, mint történt ez éppen a Torontáli aláírású tudósítóval, aki 1834. április 12. 13-iki dátummal jelentette meg utolsó összefoglalóját a Nagykikindán vendégszereplő társulatról, lévén hogy „a’ kedves Bánát kebeléből máshová” ment.⁸ Színházi tudósítónk ezek szerint nem egész másfél hónap teátrumi történeσεiről adott számot, s az első jelentésből az is nyilvánvaló, hogy János truppja télvíz idején, valamikor 1834 februárjának közepén érkezett Nagykikindára, az első tudósítás pedig a március 7-iki dátumot viseli. Torontáli arról is beszámol, hogy a „nemzeti színésztársaság” folyamatosan játszik immár három hete a „köz megalégedésére”.⁹

A rendelkezésünkre álló színi tudósítások alapján igazi képet kaphatunk annak a kistársulatnak nagykikindai vendégszerepléséről, amelynek élén János állt. A Kerényi Ferenc által felvázolt kistársulati sajátosságok majd mindegyike tetten érhető a nemzetiségek által lakott városban működő színtársulat előadásaiban. A truppenak tíz ismert tagja volt,¹⁰ s április közepén vendégjátzó színészek is közreműködtek a produkciókban, méghozzá Kőrös Ferenc, felesége Kőrösnyé Stromb Katalin, Sárosi és Kőrös Mimi, aki gyermekszínészként a közönség kedvence lett mindenütt ahol fellépett.¹¹ A hírközlő úgy tudta, a vendégek Zentáról érkeztek. Eddigi kutatásaink alapján tudjuk, Kőrös annak a közép nagyságú színtársulatnak volt az egyik vezetője, amely 1833 végén és 1834 elején Szabadkán működött Kilényi Dávid vezetésével. Először 1833. december 13-án mutatkozott be Zentán e társulat egy része „az anyatársasággal egyet-értve és közösen gazdálkodva adván elő szindarabjait” a Tisza-parti mezővárosban, és 1834. február 9-ig körülbelül 27 színpadi művet mutatott be a városi tanács arra alkalmas termében. Az osztott társulatok gyakorlata ebben az időben szintén jellemzője volt a vidéki színjátszásnak, s ennek a gyakorlatnak elsődlegesen anyagi célja volt, de közvetve az állandósuláshoz is hozzájárult.¹²

Körösyék vendégszereplése, mint majd látni fogjuk, elnyerte a kikindaiak tetszését, s Torontáli arra is utalt, hogy a közönség jó néven venné azt is, ha a színészcsalád Jánosiékhoz szerződne.¹³

Színházépületek híján a játszóhelyek esetenként változtak. Legjobb esetben a kávéházi, illetve vendéglői nagyterem vagy a városháza díszterme között választhatott a vidékjáró társulat, s ha nyár volt, az ideiglenesen felépített aréna is megtette. A Kikindáról küldött tudósításokból nem derül ki, hol is volt pontosan az a „színterem”, amelyet estéről estére általában megtöltötték a nézők. Azt viszont bizton állíthatjuk, hogy a városvezetéstől játszási engedélyt nyert színésztrupp „előfizetés mellett” tett szert a jövedelemre, tehát már működött a bérletrendszer. Az előadások színhelyét illetően Deák Kornél kísérelte meg a válaszadást Kikinda régi színészete című dolgozatában, állítván, hogy a színészek feltehetően a nádfedeles Szarvas vendéglőben léptek fel.¹⁴

Mecénása nem volt a társulatnak, a jegyek árából gyűlt össze a jövedelem, de hogy e nemzetiségek által lakott város mégis idestova három hónapra keresztül látta vendégül a magyar társulatot, abban meghatározó szerepe volt a királyi helyettes biztosnak, tekintetes Ippi Bydeskúty Lajos úrnak, aki – ahogy Torontáli írta – már a kezdet kezdetén „különös szíveséggel viseltetvén a’ társaság iránt”, és mert mindig minden alkalmat arra használ, hogy jót cselekedjen, felszólította „a’ míveltebb rendet, hogy pártfogásra méltányolná honi színészeinket. Elnöke dicső példáját hogy Kikinda eléggé követte, kitetszik onnét, mivel a’ szín-terem mindig telve van”.¹⁵ A jeles tisztségviselő, mint kiderült, nem érdemtelen színésztársaság pártfogására pazarolta hivatali tekintélyét. Jánosi színészei kiérdemelték jóindulatát, mert a trupp „magaviselete igen szilárd és szerény” volt.¹⁶ Hasonlóan fogalmazott a *Jelenkor* tudósítója is 1834. február 22-én, miközben arra is felhívta a figyelmet, hogy „a’ jó szívű szerbek ’s más oda való lakosok mind a’ mellett is, hogy közülök a’ nemzeti nyelvet csak kevés érti, e’ jámbor vándorinkat úgy fogadták, hogy három hónapig tartandó maradásuk biztosítva lenne”.¹⁷

Jánosiék vendégszereplése kedvezően alakult tehát Nagyikindán, a 19. század elejére jellemző „színházellenes, feudális álláspont”-nak¹⁸ nyomát sem találjuk, ami a kistársulatok működésére igencsak káros hatással volt.

A Kerényi-féle elmélet helyénvalósága, miszerint a színpadra vitt színjátéktípusok „helyi változatai rendkívül eltérőek”¹⁹, a nagyikindai vendégszínház során is megmutatkozott, és természetesen nemcsak a produkciók címeiben érhető tetten. Az adott körülményekhez és lehetőségekhez való iga-

zodásnak meghatározó szerep jutott a művek színpadra állítása során. Az országosan ismert szövegek átdolgozása, adaptációja kistársulati szinten általános követelmény volt, és a vendégszínház társulat szűkös személyi, illetve tárgyi feltételeihez igazodott mindenkor, lévén hogy a megfelelő közönségpártolás biztosítása volt a cél. Miután az esetek többségében a szórakoztatás mellett a nyelvterjesztés, nyelvfejlesztés és az erkölcsnemesítés feladatát is magukra vállalták a vidékjáró színészek – így volt ez Kikindán is –, a „gyenge írásmódú ismeretes darab”-okkal felváltva játszották a művelődési igényeket is kielégítő színpadi műveket.²⁰

Kisfaludy *Kemény Simonjának* műsorra tűzésével egyetértett Torontáli, s azt is megállapította, hogy „s ki csak szemei gyönyörködtetése végett lépett a színterembe, célját elérte, mivel színészeink nemzetileg diszesen öltözködtek”.²¹ A szöveg adaptálásával viszont nem értett egyet. Hangsúlyozta, hogy „az érdekes mutató helytelen kihagyásokkal csonkítván, sokat veszte értékéből”.²²

Tudjuk, hogy a 19. század első harmadában mūdődő vándortársulatok esetében kiemelkedő szerepe volt a jelmezeknek, hiszen a látvány megte-remtésében gyakran éppen a kosztümök játszották a főszerepet. A díszletek beszerzése, szállítása igen körülményes volt, a színpad bedíszletezése sokban függött attól is, hogy a helybeli publikum hajlandó volt-e butorainak bérbeadásával kisegíteni a színpadképet kialakító színidirektort.

A Nagyikindáról küldött színházi tudósításokból egyértelműen kiderül, hogy az esetek többségében a színészek jelmezei megfelelték az elvárásoknak. A már idézett Kemény Simon-féle produkció mellett számos esetben dicsérte a tudósító a színészek öltözködését. Gyöngyösi díszes öltözködést méltányolta a *Bohó Misi* című vígjátékban a hírközlő, miközben nehezményezte azt, hogy „kesztyű nélkül lépe-fel”.²³ A vendégszínházra érkezett Kőrösy család *A nagyvilág divatja* című komédiájában járult a nézők elé. Torontáli úgy ítélte meg, hogy Kőrösy mint Miklós inas feleslegesen húzta ujjára a „czimeres arany gyűrű”-t, mert az „illyszerű szakmányokban alkalmasint elmaradhatnának ujjairól”.²⁴ A jelmezek esetenként a vezető színésznők közötti versengés meglétét is jelezték, s erre vonatkozóan ugyancsak az említett vendégszínház a példa. Bányainé Lujza szerepét alakította, és ebből az alkalomból „minden felvonás alatt változtatott diszes öltözetekben” lépett színpadra.²⁵ Így kísérelte meg „lejátszani” Kőrösynét, s úgy tűnik, ez részben sikerült is neki, mert a krónikás úgy látta: habár a vendégszínésznőt kitapsolta a közönség, ez még nem bizonyítéka annak, hogy „jobban fogá-fel szerepét mint derék Bányainék”.²⁶

Kerényi Ferenc arra is felhívta a figyelmet, hogy a kistársulatoknál az ún. néma ábrázolatnak (quodlibet, tabló) jelentős szerepe volt a műsorrendben, hiszen vele bizonyos színjátéktípusokat pótolnak. Külön hangsúlyozta azt is, hogy főleg a nemzetiségek lakta térségben voltak közkedveltek a látványgazdag tablók, melyeket „még a tehetősebb társulatok is kedvvel használtak közönségcsalogatásra”.²⁷

Az ábrázolatok témáját két nagy tárgykörből választották. Nevezetesen a mitológiai meg a bibliai történetek és a nemzeti történelem egy-egy fontos eseményének megjelenítése volt a feladat, vagy pedig egy-egy színpadi művet jelenítettek meg ilyképpen egy vagy több „mozdulatban” a bedíszlelt színpadon. A látvány élményét emelendő, a pirotechnikának is nagy szerepe volt.²⁸

A rendelkezésünkre álló adatok alapján bizton állíthatjuk, hogy a nagyikindai közönség a *Néma pohár* című néma képzetet láthatta „jól intézve”, valamint az *Ádám és Éva a paradicsomban* címűt, „mellyel szinte megelégedék”, március 16-án viszont *A bölcs Salamon ítéletét* mindössze hetvenen nézték végig, mert a nagy hóvihár nem kedvezett a színházlátogatásnak.²⁹

Ugyancsak itt említjük meg azt az esetet, amikor a *Harminc év egy játékos életéből* című három felvonásos „érzékeny rajzolat” szünetében „Szívhegyi Pista barna hangász-elnök bús magyarjainkat szívrehatólag zengedezte”, valamint a nemzeti táncok színrevitelét. Ez a gyakorlat mint az előadások kísérője szintén jellemző volt ebben a korban. A Kőrösy család vendégszereplésének idején hét éves leánykájuk, Mimi „magyar egyes táncza” lepette meg a nézőket, de a hírközlőt is, aki nem helyeselte a kislány felléptetését gyenge alkata miatt, s arra figyelmeztette a szülőket: nehogy „a művészet magasabb tökélyei” helyett időnek előtte a kislányt „gyászos sír mélyébe zárni kéntelenítessenek”.³⁰

Az előadásba iktatott tánc sikerén felbuzdulva Jánosi a *Kemény Simon*, Magasné pedig az *Ősanya* előadásakor mutatott be nemzeti táncokat, melyeket „köz-lelkessedéssel” fogadtak a nézőtérén ülők.³¹

A publikum összetételére és viselkedésére vonatkozóan is találunk utalásokat a színházi krónikákban. Bydeskúty Lajos úr hatására „a miveltebb rendek”, a „pallérozottabb rend”-ek „tömeges jelenlétükkel bizonyították a társulat iránti jóindulatukat, netán a magasrangú tisztségviselő iránti lojalitásukat. Elvárásaik azonban nem voltak mindig azonosak „azon uracsok”-éval „ki/k/ a mutatvány végeztével csak szökdécselve juthatnak a színterembe”.³²

Az előbbieket szempontjából pl. Jánosinak az elkövetkezőkben jobban oda kellett figyelnie a színpadképre, vagyis *A bakonyi tolvaj* című produkcióban „igen kellemetlen szemlélet /volt/, midőn kastélyban vagyon a' képzet 's rengeteg erdőt látunk”.³³ Azt sem tartotta helyesnek Torontáli, hogy *A haramia menyasszonyban* Emődi helyett Zanarettót „valamely most serdülő ifjoncz némán ábrázolá”, ugyanis, mint megjegyzé, „hogyan lehet alig tizenkét évű gyereket híres haramiának csak képzelni is?”³⁴

A pór nép jelenlétéről a nézőtérén szintén számot adott Torontáli. Zajos viselkedésüket kifogásolta, s „illő hatalommal” javasolta azt meggátolni.³⁵

A két réteg, a pallérozott meg a pór, izlésbeli különbsége érhető tetten a *Gazdag molnárléány* előadásakor. A tudósító közönséges darabnak tartotta a színre vitt művet, melyet még a remek kivitelezés sem tudott elfogadhatóvá tenni a számára, „hátról /viszont/ zajosan tapsoltak”.³⁶

Egy hetes húsvéti szünet után Kisfaludy *Kérők* című vígjátékát mutatta be a társulat. A színidirektor egyik közismert alakítását is láthatta a nézősereg, de a színházi krónikás véleménye szerint „szeszéllyel de nem művészileg” tolmácsolta Jánosi Szélnházyt, s ebbéli meglátását részletesen kifejtette. Az a „művész” aki „a pórnak zajos kaczagását lesi 's nem ügyel arra, hogy sokszorozott tréfái a' miveltebb közönségnek unalmat szülnek, ki fog tapsoltatni számtalanszor ugyan, de homlokát borostyán soha sem ékesítendi”.³⁷ Kőrösy Ferencet nemcsak gyűrűje miatt szolta meg Torontáli, hanem azért is, mert túlzott bohózatok mutatványokkal igyekezett elnyerni a nagyérdemű tetszését.³⁸ Sokszor tett említést arról is, hogy az éppen bemutatásra kerülő produkció „igen-igen” igényli a csendet, különösen ha szomorú- meg érzékenyjátékról van szó.

A *Honművészen* megjelentetett kritikáknak köszönve, melyeket Torontáli szignált, huszonegy színpadi mű bemutatásáról vannak konkrét adataink. Ezekből egyértelműen kitetszik az, hogy Jánosiék mind a nyelvterjesztéssel és erkölcsnemesítéssel, mind pedig a szórakoztatással kapcsolatos elvárásoknak eleget kívántak tenni. A vígjátékok és bohózatok között voltak olyan darabok, melyekre a „gyenge írásmód” volt a jellemző, de olyanok is, melyek megnyerték a „mívelt” publikum tetszését. Ezek közé tartozott pl. Kotzebue *Zürzavar* című műve, „mely nekünk gyönyörrel teljes estet szerze”. A *politikus csizmadiában*, melyet kétszer is bemutattak – másodsorra mint Magoss József jutalomjátékát –, a színészek „köztetszést nyertek”. A legtöbbet játszott szerző Kotzebue volt, akinek *A házaspár 's két andalgók* című darabját pl. közkívánatra tűzte műsorra a társulat.³⁹

A nemzeti történelem tárgyköréből választott szomorújátékok mindegyikéről elismerően írt Torontáli. A *Béla futását* – ugyancsak Kotzebue a szer-

ző –, a „honunk gyászos esetét vissza varázsló drámát”, mint írta a krónika, „bús lelkesedéssel” fogadták a nézők, s „keblünkben rokon érzéseket gerjesztett az idő és viszonyok vas sulya által le nem alázott Kálmánnak erényes mondása: 'a Magyar hív királyához, 's hazájához' ”.⁴⁰ A *Bátori Máriában* a kiváló színészi alakításokat méltányolta a helybeli tudósító, míg a *Kemény Simonban* a díszes öltözetek nyújtotta látványban gyönyörködtek a színteremben ülők.⁴¹

A színházi jelentésekben a legtöbb hely a színészi játéknak jutott. Torontáli elég gyakran hangsúlyozta, hogy a társulat működésével elégedettek Nagyikindán, ergo a trupp megérdelmi a pártfogást. Jól összejátszott társaság lehetett a Jánosié, mert ellenkező esetben nem írhatta volna le a következőket sem a tudósító: „bátran elmondhatjuk, hogy színészi biztonsággal szívemelőleg adták szerepeiket”, illetve „színészeink napról napra dicséretebb tulajdonokat fejtenek ki, és sebes léptekkel haladnak rendeltetésöknek megfelelésében”.⁴² Meg aztán ha csak felsőbb parancsra jártak volna a színházba a kikindaiak, az valamilyen módon csak nyilvánvalóvá vált volna. Természetesen nagy ritkán az is előfordult – pl. *A' haramia menyasszonya* című produkció esetében –, hogy a szeles és borongós idő ellenére, „tömegesen jelentek meg a drámát kedvelők”, „azonban a' szakmányok tökéletlen felosztása, színészeink készületlensége, a' kedvetlen közönség eltávoztát okozták”.⁴³

Jánosi János igazgató a társulat vezető színésze is volt, méghozzá a komikus szerepkör betöltése révén, de az volt Magoss József meg Bányainé Csepreghi Katalin is. A színházi tudósító általában minden színén lévő színész teljesítményéről megemlékezett. Igyekezett igazságos lenni: dicsért, amikor azt véleménye szerint megérdemelte az aktor, de kifogásait sem hallgatta el.

Nagyra becsülte Jánosit mint ügyes és fáradhatatlan igazgatót, és kedvelte őt mint jeles színészt. Erre vonatkozóan az *Embergyűlés 's megbánás* című Kotzebue-féle érzékeny nézőjátékban nyújtott alakítása kapcsán állapította meg: „olly természetileg, 's művészi gyakorlattal tüntette fel” az ismeretlent, hogy a játék végén a kihívást megérdemelte.⁴⁴ Kitűnő volt mint Hansmichel a *Háromapák egyszerre* című produkcióban, mint alázatos férj a *Zürzavarban*. Ezúttal is „olly eredetileg személyesíté /meg az alakot/, hogy mindent teljesíteni látszék, mit honja egy vándor színésztől várhat”. Tartós és zajos tapsokat „érdemelt ki *A bakonyi tolvajban*, melyben kettős szerepet alakított (suszterlegény, gyolcsos tót), *A politikus csizmadiában* mint Peti inas s Bethlen Györgyként a *Harminc év egy játékos életéből* című darabban „ügyessége még reményeinket is meghaladá”.⁴⁵

Megtörtént néhányszor az is, hogy Jánosi alakítása – főleg a komolyabb szerepkörben való megnyilvánulásában –, nem tetszett egyértelműen Torontálinak. *A haramia menyasszonyának* vadászaként a kritikus szerint „csak vidor jelenetekben jeleskedik, ’s hősi szerepekben azon oknál fogva gyengébb, mivel /a/ legérzékenyebb jelenetet is gúny-tréfás hangzata bélyegzi”. Kálmán úr tolmácsolásakor a *Béla futásában*, szintén akadt kifogásolnivaló, nevezetesen az aggastyánt „érdekesebben is megszemélyesítheté, de iránta a ’ közönség méltatlan nem lehet, mivel igyekezete kitűnő volt”.⁴⁶

A komikus szerepkörben viszont Torontáli úgy látta, hogy a dirigtor Székházyja (Kérők) inkább a pór nép képviselte közönségizlés mértékére volt szabva, s mint ilyen, nem felelt meg a pallérozott nézők elvárásainak. Ugyanis Jánosi az udvarlási jelenetben, midőn „szíve hevülését érinté, lábával vadul rúga-ki”, s ez semmiképpen sem fogadható el egy francia divat szerint kedveskedő úrfi széptevéseként.⁴⁷

Jól sikerült Bányainé bemutatkozása. *A Három apák egyszerre* című produkcióban Tralné asszonyt személyesítette meg „olly érdekesen..., hogy, ha e’ derék színészné szerepét mindig így fogandja-fel, Kikinda szíves megelégedésére tovább is számot tarthat”.⁴⁸ *A Zűrzarban* „despota-nő”-ként is tetszett, „művészileg” adta Rózsát *Fiúi szeretetből lett útonálló*, Amáliájának (*Harminc év egy játékos életéből*) „természetileg festett szerencsétlensége /pedig/ az érzékenyebbek szeméből könnyeket csalt ki”. Az *Ősanya* Berthajaként viszont „olly szeszélyben lépe-fel”, hogy aki ebben a szerepében látta őt először a színpadon, kedvezőtlen képet alakíthatott ki magának a színésznőről.⁴⁹

Magoss Józsefnek kiemelkedő helye volt az együttesben. Torontáli gyakran jutott arra a következtetésre, hogy szerepmegformálása mindig helyén volt, „köztetszést aratott”. Jutalomjátéku *A politikus csizmadia* című vígjátékot választotta „e’ fiatal de jeles színész”. A hírközlő idézte azt a szöveget is, melyet Magoss pártfogóihoz intézett: „Ajkamon a hála lebeg, nyelvem hangtalan rebeg, nem képes érzelmimet kifejtteni” – kezdte mondandóját, majd pedig így fejezte be: „lábaitokhoz rakom hálámat, nemes lelkű pártfogóim, ’s ha kebletekben méltatjátok, jutalmam mértéke bőven megtelt”. Ezután természetes volt az is, hogy a színterem minden irányból felzúgott a taps meg az éljenzés. S mindezt Magoss úr megérdemelte, írta a krónikás, hiszen „értelmes hangzata, szép termetű alkata, ismereti és szilárd maga viselete által ... hathatósan ajáltatik”. Ha nem a kisebb társaságokban folytatja színi pályafutását, nagy jövő áll előtte, mert a nevezettekben nem terem színészi borostyán, csak „örökké... bűjosó csillagokhoz hasonlóan” lehet azok tagjaként tevékenykedni.⁵⁰

A *Bátori Máriában* István herceggént aratott sikereket Magoss. Tökéletes kivitelezés jellemezte alakítását, „kivált midőn kedves hitvesének a’ meggyilkoltatott Máriának (Bányainé) halotti ágya felett esküvel fogadta orozása rettentő bosszúját, midőn majd a’ vadon kitörő indulatiból a’ két-ségbeesés karjai közé mintegy ragadtatni látszék, majd mérsékelve felhevültét érzékenyen ecsetelé mostoha sorsa körülményét”. Vajon miképpen tökéletesítheti tovább művészetét? – teszi fel a kérdést Torontáli. Mindössze nyolc éve van a pályán, és máris „óriási léptekkel közeleg pályájának borostyánt termő ligetéhez. – Mintha nemtők (geniusok) lengték volna ma körül diszes személyét, szavai varázs erővel hatottak az őt kedvelő közönségre, melly egy szívvel ki is kiáltá, és színtermünk éljentől zengett.”⁵¹

Torontáli csak egyszer volt elégedetlen Magoss szerepfelfogásával, nevezetesen a *Harminc év egy haramia életéből* című előadásban mint Varming többször kacagott, amikor annak nem volt helye, mert komoly jelenetről volt szó.⁵²

Gyöngyösinek viszont azt tanácsolta a színházi tudósító, hogy Magoss úrtól tanuljon „kellemes gesztusokat, s mintegy biztosan lépni-fel a’ közönség elejébe”, mert csak így válhat belőle használható színész.⁵³

Ahhoz, hogy vezetősínészünk olyan otthonosan mozoghatott a színpadon, az is hozzájárult, hogy szerepeit sugó segítségével nélkül tudta realizálni, mint ez kitetszik a *Kérőkről* írott kritikából, amelyben ez áll: „Magos /a szöveget/ jelesen declamáta, ’s beszédével mintegy párosítá érzelmeit.”⁵⁴

Magosné asszonyra először *A bakonyi tolvajok* című előadásban figyelt fel a színházi krónikás, Juliska „a’ jelesen képzett ha bár csekély szerepében”. Igencsak elbűvölte alakításával a közönséget meg Torontálit is, aki még ezt is leírta: „Kár, hogy a kecses asszony más szerű szerepben nem tűnhet így ki – de talán idővel!” Az elkövetkezőkben azonban keveset foglalkozott vele, s csak az április 13-án bemutatott nemzeti táncát ítélte említésre méltónak.⁵⁵

Lóra leányasszony több alkalmat kapott a színpadra lépésre. A *Zürzavarban* Boriska szerepét osztották ki rá, s a bemutatkozás nem sikerült valami fényesre. „... félénksége azonnal elárulta, hogy nem rég szállott szárnyakra szülő földje mostoha kebléből, ’s kétséges, terem-e ezen pálya rózsákat számára”.⁵⁶ A *Bohó Misi* vígjáték Zsófiájaként sem találta felmagát, „előadását semmi kellemes báj, hanem egyszerű, untató hangzat bélyegzi”.⁵⁷

A vezető színészekén kívül végül is Gyöngyösivel foglalkozott a legtöbbit a színházi beszámoló írója. Szerinte elfogadhatóan személyesítette meg a marhakereskedőt a *Három apák egyszerre* című darabban, viszont ke-

vésbé tetszett abban a kettős szerepben, amelyet *A haramia mennyasszonyban* jelenített meg, lévén hogy „a’ vért szomjazó rablót nem természetileg személyesíté”. Felemás volt a tudósító véleménye azzal az alakítással kapcsolatban, melyet Rókásy báróként valósított meg a *Bohó Misiben*. Alkalmának találta a „szerelmet tárgyazó szerepre”, megdicsérte a díszes öltözetet is, de azt javasolta neki, hogy „ne erőltesse már a’ természettől is mély hangját, tekintsen részvétellel, ha szakmánya másképp nem ohajtja, néha a’ közönségre is, ’s játéka érdeket nyerend”.⁵⁸

Arra vonatkozóan, hogy pontosan mikor fejeződött be a nagykikindai évad, és utána milyen útvonalon haladva jutottak el Ókanizsára Jánosiék, a rendelkezésünkre álló adatok tükrében nem tudunk kielégítő választ adni. Azt viszont megalapozottan állíthatjuk, hogy 1834. december 6-án volt Bányainé jutalomjátéka Ókanizsán, méghozzá az *Arany hajú Tündér Ilon* című háromfelvonásos „mulatságos” vígjátékban, melyben az ünnepelt „kellemes hangjára, ízletes alkalmazására, ’s nemzeti magány-tánczára nézve teljes dicséretet aratott...”.⁵⁹

A közzétett tudósításból azt is megtudhatjuk, hogy az elmúlt három hónapban hetenként négyszer játszottak Jánosiék, méghozzá „kedvező sikerrel”. Itt is hangsúlyozta a krónikás azt, hogy habár „különféle ajkú nép lakja szabados városunkat”, lelkesen „látszatik a’ honi nyelv megtanulásán ’s előmozdításán buzogni, kivált az izraeliták”, s a színterem is általában „tömve van”.⁶⁰

A színidirektor jutalomjátékáról is megemlékezett a *Honművész. Borzasztó éj a sziklavölgyben* volt a címe annak a háromfelvonásos „bübájos melodráma”-nak, melyben a Meggyesy színész és táncmester által betanított „négyes koszorús tánczot /a/ helybeli kisasszonykák helyesen járták el”. A szereplők jól oldották meg színészi feladataikat, s „az előadási szorgalom, /a/ tetszetős díszítmények, /a/ szerepek ügyes vitele gyakori tapsokat és közmegelegedést nyertek”. A név szerint nem említett közreműködőket is megdicsérte a tudósító, de azt is kifejtette: jó lenne, ha a társulatot „jeles tulajdonságokkal bíró, de főképp éneklésben jártas” tagokkal egészítené ki az igazgató „a nyert bizodalomnak tovább is ,megtartására”.⁶¹)

A nagykikindai vendégszereplésről végeredményben elmondhatjuk, hogy Jánosinak sikerült egy nemzetiségek által lakott térségben az – amit nagyon kevés színidirektor tudott megvalósítani –, hogy egy három hónapig tartó színiévadot realizáljon.

Jegyzetek

- 1 Schöpflin Aladár (szerk.): Színművészeti lexikon. Budapest. Kiadja az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. 1931. II. köt. 318. o. Székely György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 335. o.
Staud Géza: Egressy Gábor. = Nagy magyar színészek. Budapest, Bibliotheca, 1957. 90. o. Jánosi Kakas János névváltozat.
Kerényi Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet. 1790–1873. Budapest, Akadémiai Kiadó, 199. o. 211–212.o. Jánosy János névváltozat
- 2 Székely: i.m. 335.o.
- 3 Kerényi Ferenc: Régi magyar színpadon. 1790–1849. Budapest, Magvető 1981. 33o. o. Könyves Máté (szerk.): Játékszíni koszorú. Pest, 1834. 191.o.
- 4 Káich Katalin: A nagybecskereki magyar színjátszás története és repertórium. 1832–1918. I–II. Újvidék. Forum, 2002–2003. I. köt. 24. o.
A már idézett Magyar színháztörténet egyébként a 212. oldalon említi azt hogy „Makón Jánosy kistársulata 1833-ban egy. Kb. 6+4 méteres színpadon játszott”, ami azt jelenti, hogy a kistársulat valamikor 1833-ban Bács Bodrog és Torontál vármegyék közvetlen szomszédságában működött.
- 5 Schöpflin: i. m., III. köt. 162.o. Magoss József a pesti egyetemet cserélte fel a vándorszínészettel. 1840 és 1843 között Kilényi Dávid, 1847-ben pedig Feleki Miklós kolozsvári társulatában játszott. Művelt és jó színésznek tartották.
I. m. I. köt. 424. o. 1835-ben Komáromban, 1837-ben Kassán és 1839-ben Nagyváradon jelentek meg az általa szerkesztett színházi zsebkönyvek.
- 6 Nagykikinda. = Borovszky Samu dr. (szerk.): Toroltál vármegye. Budapest. Országos Monográfia Társaság. /1912?/. Jankó Ágoston előszavának keltezése 1911. dec. hónapja 583–596.o.
- 7 Kerényi: i. m. 324.o.
- 8 Kerényi Ferenc: A magyar színkritika kezdetei. 1790–1873. I–III., Budapest. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. 2000. I. köt. 369.o.
- 9 I. m. 358. o.
- 10 Jánosi János igazgató, Magoss József, Magossné Bányai Hermine, táncosnő is, Bányainé assz. Csepreghi Katalin, Sárkány, Ragály, Lóra leányasszony, Gyöngyösi /Pál?/ és Meggyesy színész és táncmester
- 11 Kerényi: A magyar színkritika kezdetei... I. 368.o.
- 12 Erre vonatkozóan lásd bővebben: Káich Katalin: A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1833–1918. Újvidék. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 1987. 11–14.o.
- 13 Kerényi: A magyar színkritika kezdetei... I. 368. o.
- 14 I. m. 358.o.
Deák Kornél: Kikinda régi színészete. = Városok, falvak. Noviszád. Kiadja a Jugoszláviai Magyar Könyvtár. Szubotica. Uránia Nyomdai Műintézet. é.n. /1934?/ I–II. köt. I. köt. 29–44.o., s azon belül a 31.o.
- 15 Kerényi: A magyar színkritika kezdete... 358. o.
- 16 Uo.

- 17 Schöpflin: I. m. III. 323. o., idézi a Jelenkort. Egyébként a 18. század első harmadában egy katonai század székhelye volt Nkikinda. Az 1751-ben feloszlott katonai határőrvidék térségében az egykori határőrök és családjaik „korlátlan tulajdajogot élveztek, az 1774-ben kiadott új kiváltságos levél pedig mentette őket a robot, a fuvarozás, a katonabeszámlálás alól, a dézsmát pedig pénzben meg lehetett váltani. A 18. század vége felé rómaikatolikus németek – iparosok – és zsidók telepedtek meg a városban (kereskedő) a 19. század elejétől pedig a protestáns vallásúak (evangélikusok, reformátusok).” Minden esetre, még a legcélratorőbb magyarosítás éveiben is az összlakosságnak mindössze egy-egyede volt magyar anyanyelvű. Lásd erre vonatkozóan a már idézett Torontál vármegye c. Monográfiát, 583–596. o.
- 18 Kerényi id. munkája a kistársulatokról 325. o.
- 19 I. m. 324. o.
- 20 Kerényi: A magyar színikritika kezdetei.... 358–369. o.
- 21 I. m. 368. o.
- 22 Uo.
- 23 I. m. 364. o.
- 24 I. m. 368. o.
- 25 I. m. 368. o.
- 26 Uo.
- 27 Kerényi idézett munkája a kistársulatokról 346.o.
- 28 I. m. 345–351. o.
- 29 Kerényi: A magyar színikritika kezdetei... 358., 359., 362. o.
- 30 I. m. 364–365. o., 368. o.
- 31 I. m. 368–369. o.
- 32 I. m. 358..., 359., 364. o.
- 33 I. m. 360. o.
- 34 I. m. 360–361. o.
- 35 Uo.
- 36 I. m. 366. o.
- 37 Uo.
- 38 I. m. 368.o.
- 39 I. m. 358., 361., 363. o.
- 40 I. m. 361. o.
- 41 I. m. 364., 368. o.
- 42 I. m. 358., 363. o.
- 43 I. m. 360. o.
- 44 I. m. 368. o.
- 45 I. m. 358., 359., 361., 364–365. o.
- 46 I. m. 360–362.o.
- 47 I. m. 366. o.
- 48 I. m. 358. o.
- 49 I. m. 358., 364–366., 368–369. o.
- 50 I. m. 361–362. o.
- 51 I. m. 364. o.
- 52 I. m. 364–365. o.

53 I. m. 366. o.

54 Uo.

55 I. m. 359., 368–369. o.

56 I. m. 358. o.

57 I. m. 363–364.o.

58 I. m. 358., 360–361., 364.o.

59 I. m. 504. o.

60 Uo.

61 I. m. 507. o.

JÁNOS JÁNOSI'S TOUR IN VOJVODINA IN 1834

János Jánosi was a little known director of a Hungarian touring theatre company in the first part of the 19th century. However, it was Jánosi who helped Gábor Egressy, the most famous actor of the time, to make his first steps on the stage in Rozsnyó in the year of 1826. Jánosi visited our region with his troop at the beginning of 1834. First, they gave performances in Nagybecskerek (Zrenjanin) for a month from where they moved to Nagyikinda (Kikinda). They stayed there for three months, completing a very successful theatrical season. Their next station was Ókanizsa (Kanjiža).

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

HERCZEG FERENC SZERKESZTŐI ÜZENETEI

Responses by the editor, Ferenc Herczeg, to readers' letters

Herczeg Ferenc évtizedekig szerkesztője volt az *Új Idők* című hetilapnak. Szerkesztőként folyamatos kapcsolatban állt a lap olvasóival. Szerkesztői üzeneteiben nemcsak a beküldött irodalmi alkotásokat bírálta el, hanem tanácsokat és gyakorlati útmutatásokat is adott.

Kulcsszavak:

lapszerkesztés, kommunikáció, szépirodalom, kritika, tájékoztatás

Herczeg Ferenc 1895-ben indította meg az *Új Idők* című szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilapot. Kiadója a Singer és Wolfner cég volt. A szerkesztőség Budapesten, az Andrássy-út 10. alatt működött. Herczeg ötven évig szerkesztette a lapot, ami önmagában is óriási teljesítmény. 1945-től 49-ig megváltozott jelleggel jelent meg, előbb Kassák Lajos, majd Fodor József szerkesztésében.

Herczeg lapjában elsősorban elbeszélések, regények, karcolatok, színdarabok jelentek meg, között társadalmi és ismeretterjesztő cikkeket, életképeket, leírásokat, továbbá költemények, önálló képek, arcképek, könyvismertető, kiállításról szóló beszámoló, színikritikák, divatlevelek, aktuális képek stb. is helyet kaptak benne. Képanyagának jelentős hányada eseményt vagy személyeket bemutató fénykép volt, elég sok rajz is szerepelt köztük (rendszeresen közölte Mühlbeck Károly fejleceit és szövegrajzait).

Az *Új Idők* c. lapnak állandó rovata volt „A szerkesztő üzenetei”. Ebben a rovatban a szerkesztő meghatározott sorrendben válaszolt a laphoz érkezett levelekre. Először is azokat a leveleket vette sorra, amelyekben tanácsot kérnek tőle fiatal lányok vagy fiúk érzelmes, lovagias vagy más ügyeikhez. A lelki segélyszolgálat után következett a beküldött írásművek bírálata, véleményezése. Szívesebben foglalkozott prózai művekkel. A verseket külön kezelte. Csupán kivételesen értékelté őket külön-külön. Java részüket a szerkesztői üzenetek végén egyszerűen csak felsorolta mint nem közölhetőket. Némelyik számban több tucatnyi költemény jutott erre a sorsra. A prózai művek véleményezését követték a gyakorlati tanácsok, felvilágosítások. Ezek vonatkozhattak viselkedési vagy öltözködési szabályokra, tanulási, elhelyezkedési lehetőségekre, háztartási problémák megoldására (folttisztítás,

kártevők irtása, befőzés), könyvcímekre, külföldi folyiratok adataira és a rájuk való előfizetési lehetőségekre, neves személyek adataira, címére stb.

Herczeg tételesen ki is mondja egyik-másik üzenetében, hogy „Minden beküldött kéziratot elolvassunk és megbírálnunk.” (B. B.-nek, XVI./25.). *Versek* jeligére (nyilván többeknek) üzeni: „Rendkívül nagy számban érkeznek hozzánk a költemények. Fölkérjük a szerzőket, hogy csak igazán kiváló munkákat küldjenek be, mert a különben érdemes, de közepes értékű versek kiadására nincs terünk.” (XVI./30.)

Először lássunk egy bizalmas jellegű üzenetet, amelyet *Bakfis* jeligére küld a szerkesztő: „Nem tagadjuk, hogy az előadott eset igen különös, sőt rejtelmes színben tünteti föl a szóbanforgó fiatalembert. Nyilvánvaló, hogy a „feketehaju, bársonyszemü ifju” igen különös jellem, aki arra is képes, hogy kacér játékot üzzön egyszerre két leánnyal. Hogy milyen titokzatos céljai vannak ezzel a kettős udvarlással azt így, háromszáz kilométer távolságból, nem lehet eldönteni, nem tagadjuk azonban, hogy számos, érdekebbnél-érdekesebb lehetőség kínálkozik, mint megoldás. Ön azt kérdezi, hogy mit tegyen, nevezetesen, hogy „forró szemrehányásokkal illesse-e a csapodárt vagy fagyos közönyösséggel tüntessen-e”? Egyik klimatikus végletet sem ajánljuk. Talán az lesz a leghelyesebb, ha nyugodtan bevárja. Amíg a kacér ifju valódi tervei ömaguktól is kibontakoznak.” (XVI./31.)

Azokból az üzenetekből is szeretnék idézni néhányat, amelyek hasznos információt tartalmaznak. *Illik, nem illik* jeligére írja Herczeg a következőket: „A háziasszony minden körülmények között megtarthatja helyét az asztalfőn, akármilyen előkelő vendéget is lát a házánál. Nemcsak illendőségi, de célszerűségi okok is emellett szólanak. Az asztalfőn ülve könnyebben ellenőrizheti a cselédek dolgát is, de középpontját alkotván a társaságnak, egészségesebbé is teheti a társalgást.” (XVI./26.) A *késmárki M. K.* -nak szól az alább üzenet: „Ahhoz, hogy pilóta igazolványt nyerjen, szükséges, hogy repülőgépe legyen és tudjon repülni. Mikor aztán már annyira ösmeri a rapülés technikáját, hogy vizsgálhatja, az Aero-Klub szakbizottsága előtt háromszor egyenkint öt-öt kilométeres kört kell szabályosan berepülnie, hogy pilóta-igazolványt nyerhessen.” (XVI./35.) Az *M. B. D.* jelzetű levélíróval tudatja a szerkesztő, hogy „A patkányok kiirtására csak egy olyan szer van, amely sohasem téveszti el hatását és ez: a foszforos turo. Egy hét alatt egy nagy pince összes patkányait ki lehet pusztítani a foszforos turoval. A foszforból csak igen kevés szükséges s akár a foszforos gyufáról is leszedheti a kellő mennyiségű foszfort. Ezer gyufáról való foszfor elegendő száz patkány kiirtására.” (XVI./41.) Az I. világháború előtti években időszerű kér-

dés volt a nők egyenjogúsága. Az Új Időkben cikkek és képek jelentek meg ezzel kapcsolatban. A *Bonyha* jeligrébe szóló üzenet is nyújt némi tájékoztatást: „Amerikában a nőknek aktív és passzív választói joguk van Wyoming, Coloradó, Utah és Idaho államokban. Ha részletes fölvilágosítást óhajt, forduljon a „Férfigilához a nők választójoga érdekében” (Mária Valéria-utca 12.), amely rövid táblás átnézet alakjában összeállította a fontosabb adatokat.” (XVI./44.) A háztartási gondokra vonatkozó üzenetek némelyikének végén egy-egy forrásmunkára is felhívja a figyelmet a szerkesztő: „... Egyébként ajánljuk, rendelje meg Singer és Wolfner könyvkereskedése útján (Andrássy-út 10.) a „Mindentudó” című könyvet, amelyben többek között minden efajta praktikus háziszer receptjét is megtalálja. Ára 3 korona.” (XVI./51.)

Herczeg Ferenc a prózai írásokat is olykor *kurtán* elutasítja, nemcsak a verseket, anélkül, hogy bírálatot közölne róluk. Például: A kéziratot nem használhattuk. Rendelkezésre áll. (*Á. K. Egy éj Velencében*. XVI./27.). – Ezúttal nem sikerült. Nem használhatjuk. (*S. G. Gáncs*. XVI./26.)

A beküldött munka elutasítását leginkább *rövid bírálat* kíséretében közli a szerkesztő: Rossz stílus, gyöngé, érdektelen tartalom. Nem használhatjuk. (*Sz. L. Végkeringő*. XVI./27.). – Gyöngé dilettantizmus. Nem mond semmit. Közölhetetlen. (*E. B. Levél*. XVI./28.) – Gyöngé, dilettáns dolgozat. Közölhetetlen. (*N. A. Erzsike*. XVI./28.) – Jelentéktelen, érdektelen történet. Nem vehetjük hasznát. (*J. A. Leveles könyve* XVI./32.). – Gyöngé, erőtlén és szellemtelen munka. Ez körülbelül a legtöbb, amit mondhatunk. (*S. P. Tavaszgyónás*. XV./34.) – Hosszu létre eresztett, unalmas és érdektelen történet. Közölhetetlen. (*Nyári kirándulás*. XVI./35.) – A rajzok kezdetlegesek, nem használhatók. (*R. M.* XVI./24.) – Érzelmes történet, túlságos szentimentálizussal megírva. Nem közöljük. (*Dél*. XVI./24.) – Nem mond semmit. Illetve azt, amit mondani akar, mások már sokkal jobban mondták el. (*E. F. Lidércfény*. XVI./30.) – Nincs benne semmi új. Egészen taposott ösvényen bandukol. Se jobbra, se balra nem bólogat egy szál virág, (*B. D. Margit-virágok*. XVI./25.)

A *részletesebb bírálat* rendszerint annak a jele, hogy a szerkesztő lát némi tehetséget az illetőben, de útba szeretné igazítani, fel akarja hívni a figyelmét a munka szarvashibájára: Ön azzal fejezi be novelláját, hogy az író ráhajtott a fejét drámájának tervezetére és sírt. Siratta az Antinapoleonját. Hát kérjük szépen, az írónak kár volt ezt a meg sem írt drámát elsíratnia, mert botrányosan rossz darab lett volna abból. Mert gondolja el például ön a második fölvonást, amelyben az történik, hogy „Napoleon kérlelhetetlen

eréllyel igyekszik megtörni a királypártiak ellenállását.” Rossz a novellába ékelt színdarab-terve, de a novella is rossz. (Delta. *Az Antinapoleon*. XVI./24.) – Daisy regénye kétségkívül igen tanulságos olvasmány. Vannak jó részletei is, különösen az elején. De attól a pillanattól kezdve, hogy Daisy a spanyol zeneszerző kezei közé kerül, úgy ő, mint a szerző, teljesen elvesztik judiciumukat. Őn azt akarta ezzel bebizonyítani, hogy egy „démoni férfiú” a legnemesebb nőből is gonosz asszonyt tud csinálni. Nem vitatjuk ezt a tételt, de a „démoni férfiú” cím és jelleg még nem indokolja azokat a pszichológiai ugrásokat, amelyeket szegény Daisy elkövet. A „démoni férfiút” meg is kellett volna csinálni, főleg pedig elhítenni velünk „démoni” kvalitásait. (*Daisy regénye*. XVI./26.) – Novellája fölöttébb mulatságos, de sajnós, az úgynevezett „önkéntelen humor” folytán. Az ön hőse és hősnője olyan mondatokban és olyan hideg, előkelő kimértséggel beszél, ahogyan ma már a novellahősöket csak kifigurázni szokás. Közölhetetlen. (C. Z. *Adrienne*. XVI./25.)

Gyakran lehetünk szemtanúi annak, hogy a szerkesztő a *banalitásra* való hivatkozással utasítja el a beküldött munkát: Kissé banális történet. Ezzel a kinaival már annyiszor találkoztunk az irodalomban, hogy nem vagyunk már kíváncsiak reá. Az eddig beküldött próbák után ítélve, más írók ajánlataink fordítás céljaira. (*J. E. Amikor az eső esett* XVI./28.) – Gondolatai banálisak, laposak és közölhetetlenek. (*G—élle. Bölcs.* XVI./30.) – Nincs rosszul megírva, de nem érdekes. Csupa régóta ismert, régen megunt alak. Semmi ötletesség, semmi fordulatosság. Nem volna értelme, ha kiadnók. (*B. P. Az utolsó asszony*. XVI./32.) – Csupa olyan motívum, amelyeket kétezer esztendő óta minden bohózatíró kihasznált. Őn igazán nem tudott eredetit produkálni. Kár volt a fáradságért. (Elba. XVI./32.) – Ezek a “fess huszárok” és “legszebb lányok” már kissé idejüket múlták. Senki sem hisz már bennük, sőt, ami még nagyobb baj, senki sem kíváncsi rájuk. Mi sem. (*V. K. A hadnagy huszárja*. XVI./33.) – Egészen őszintén megmondhatjuk: nincsen tehetsége. Egyáltalában nincs. Ez a Germaine az elkoptatott, banális, limonádé sablonok közül való. Közölhetetlen. (Terike. *Germaine* XVI./35.)

Nem ritka a *csípős válasz*, amely azt jelzi, hogy a szerkesztő lelki nyugalmát kissé felborította a dilettáns alkotó merészsége, hogy fércmunkával zaklatja: A fizika-tanártól igazán nem férfias dolog, hogy a szegény Olgának szerelmet vall és mégis szekundát ad neki. Ez kegyetlenség. És még nagyobb kegyetlenség, hogy ön ezt novellában megírja és belüldi hozzánk. Közölhetetlen. (*A szekunda*. XVI./36.) – Nem vagyunk egészen tisztában azzal, hogy vajon ön tréfát engedett-e meg magának, vagy komolyan veszi

a "munkáját". Első esetben irigyeljük időbőségéért, amelyet nem átalított ilyen mulatságokra fordítani. Utóbbi esetben az egész "dramolettet" és a hozzája csatolt levelet felettébb izléstelen és kellemetlen terméknek kell kijelentelnünk. Métóztassék eldönteni, hogy melyik feltevésünk a helyes. (Riska vagy a rezignáció. XVI./29.) – Gyöngye, éretlen dolgozatok. Nem mondhatunk véleményt, mert az írások sem mondanak semmit. (K. R. Modern tolvajlás. Vágyódás stb. XVI./32.) – A vég éppen olyan rossz, mint a kezdet. Csak még az rosszabb, ami kettőjük között van. (S. G. Egy ismeretség kezdete és vége. XVI./35.)

Néha az ismételt elutasításra is akad példa. A szerkesztő udvariasan emlékezteti a levélíró, hogy már korábbi próbálkozása is kudarcot vallott: Már egy ízben megüzentük, hogy kéziratának nem vehetjük hasznát. Ezt az üzenetet csak megismételhetjük. (V. S. J. Anyaszív. XVI./27.) – Ismét csak annyit állapíthatunk meg, hogy némely jobb részlete dacára az egész meglehetősen kezdetleges munka. Közölhetetlen. (W. A. A solerno hegedűs XVI./33.)

Herczeg olykor a *stílus* fontosságára, a beszéd és az írás eltéréseireinek a figyelembe vételére hivatkozik bírálatában: Van egy szerkesztői üzenet, amelyet úgyszólván minden számban közlünk és amely megmagyarázza, hogy a legfinomabb lelkű, legműveltebb és legintelligensebb nő sem tud írói hivatottság nélkül írni. Azok a gondolatok, amelyek társalgás közben föltűnést keltenek, laposak, esetlenek, szürkék lesznek, amikor leírja őket. És önnek is körülbelül ezt kellene üzennünk, ha kis munkáját meg akarnók bírálni. (Semper idem. Álmodok. XVI./28.) – Ön kis dolgozatát „őskori misztérium”-nak nevezi. Szép. Nagyon szép. A mastodonok, emgathériumok és ichtiosaurusok világát azonban kissé nagyon is modernizálta. Higgye meg, a pterodaktylusok mégsem gondolkodtak úgy, mint a dunaparti kévéházak törzsasztalainál szokás. (D. E. A megatherium. XVI./30.)

A munka bizonyos *erényeinek elismerésével* való elutasítás kevésbé fájdalmas az alkotóra nézve, azt az illúziót kelti benne, hogy nem teljesen reménytelen a helyzete: Jól indul, de azután banális és unalmas lesz. Közölhetetlen. (Bogdán Emil. Alkonyi nász. XVI./32.) – Intelligens, gondolkodó ember munkája, megírásában helyel-közzel felcsillámlik az írói véna is, de az egész mégis dilettantizmust árul el. És ezért nem közölhetjük. (Jób Tamás. XVI./33.) – A téma nem volna érdektelen, bár nagyon kellemetlen. De ezeket a témákat csak igen nagy művészettel lehet megcsinálni. Az ön írásában pedig ez a művészet hiányzik. (J. Á. Az apa. XVI./32.) – Az előadás igen jó, de a történet hosszadalmas és ezért unalmas. Próbálkozzék meg va-

lami rövidebbel. (Pusztai. *Kibékülés*. XVI./30.) – Szép téma, hangulatkeltő sorai is vannak, de egészben véve szebben kellett volna kidolgozni. A két ellentétes képből hiányzanak a mélyebb színek. (M. R. J. *Jönnek az úton...* XVI./32.) – Nincsen rosszul megírva, de azért komoly irodalmi értéke nincsen. De ügyesség, sőt bizonyos tehetség meglátszik rajta. Higy azonban ez a tehetség mennyiben fejlődésképes, azt nem tudjuk megítélni. Különben pedig még az a megjegyzésünk, hogy ne használjon olyan írói álnevet, amelyet már vitt be az irodalomba. (Ignotus. *A mártir*. XV./34.) – Szépen zengettő strófák, egy-egy kis hangulatot is lehelnek; egészben véve azonban még egyik sem üti meg lapunk mértékét. (Szirom. *Álmok.. Bujdosó. Régen. Hangulat*. XVI./25.) – (tíz vers) Némelyikben fölcsillan egy kis biztató, aztán megint kialszik a csillám. Még ezek nem arra valók, hogy nyomdafestéket lássanak. (D. K. T. XVI./32.)

Viszonylag kevés alkotást *fogad el* a szerkesztő. Ezt általában nem sok szóval teszi: Igen finom és érdekes munka. Alkalmadtán közöljük. (T. B. S. *Az önző óriás*. XVI. /29.) – Köszönjük. Alkalmadtán hozni fogjuk. (H. N. G. *Műfordítás*. XVI./30.) – Az első tetszik a legjobban és ha megírja igazi nevét: szívesen sorozzuk a közlendők közé. (Anonymus. *A hárfa. Tavaszi hangok. Vágyom utánad*. XVI./35.) – Rokonszenves lélek beszél hozzáink költeményeiből. Mind az ötben vannak megkapó vonások az előadás több-kevesebb fogyatékoságával. Legsikerültebb a Bohémdal című s ezt közöljük is némi változtatással, mihelyt a sor rákerül. (Don. XVI./33.)

Megnyugtató lehet az alkotó számára, hogy beküldött munkáját nem fogadta el ugyan a szerkesztő, de dicséri, és *további próbálkozásra* biztatja, amelyben sikerül teljesen kibontakoztatnia tehetségét: Eleven, igazi drámai erővel megírt kis történet, de mi az ilyen tendenciájú írásokat nem használhatjuk. Kérünk talán mást, valami igazi novellát. (A *karhatalom*. XVI./24.) – Ki tudná azt egészen határozottan megmondani egy-két versből, ha az az egy-két vers nem viseli homlokán a csalhatatlan biztosság, a vágyva-vágyott siker arany pecsétjét. Ezek a versek egy önmagával s az élettel vívódó léleknek eléggé fomás megnyilvánulásai. Kifejező képességét érezzük, hangulatkeltésre való törekvését is látjuk, verselni is tud néhol jobban, néhol hyöngébben. De hogy mivé fejlődik ez a tehetséget mutató lélek, kivívja-e magát: annak a jóslásában nem bocsátkozhatunk. Ha ezek a versek nem is érték még el a kellő színvonalat: annyit elértek mégis, hogy rokonszenvvel, bizodalommal tekintsünk egy újabb küldemény elé.. (F. B. *Sírok között Házam. Van-e? Sas. A Dunaparton. Örvény. Korán volt. Szög. Béke*. XVI. /29.) – Mondanivalója mindig van. Nem mindig szerencsés azonban

témájának költői földolgozásában. Míg sokszor egész szárnyas lendülettel röppennek a strófák: itt-ott belekeveredik egy-egy kis bágyadság. Az ön tehetsége megérdemli, hogy a legszebbet, legjobbat várjuk onnan. (*J. D. Egy boldog órán. Hazugságok. XVI./33.*) – Hangulatba ringatja lelkünket, de itt-ott ki is zökkenti a hangulatból egy-egy oda nem illő sor, csak félig-meddeig kifejezett érzés. Az ön tollából ennél is jobbat várunk. (*J. D. Tavaszéjszakák. Egy alkonyórán. XVI./35.*) – Gyönyörűséggel olvastuk ezt a szép költeményt, még sem közölhetjük, mert nagyon hasonlít *Az én hitem* című nemrég megjelent verséhez. A gondolatnak ugyanaz a szárnya csattog benne, mint amabban. Kérünk egy másikat. (*Nihil. Bűn. XVI./32.*) – Tartalmas gondolatok tűzén, keserű kifakadások hullámain keresztül leszűrődő elágyulások. Formájuk azonban egy kissé fogyatékos. Kapunk mi onnan tartalmilag és formailag harmonikusabb verset is. (*O. E. Ima. Elhallgatás XVI./35.*)

A sikeres alkotónak a szerkesztő szívesen ad *jóindulatú tájékoztatást* munkájuk sorsára vonatkozóan: A múlt évi december és az idei február hónapban beküldött versek közül legjobban megnyerte tetszésünket a *Dombtetőn* című. Meg is üzentük, hogy utólagos jóváhagyása reményében átadjuk a Magyar lányok szerkesztőségének, mert a mi lapunkban való megjelenésére nagyon sokáig kellene várnia, annyira el vagyunk halmozva versekkel. A Magyar Lányok idei második számában már meg is jelent. (*K. M. XVI./28.*) – Hozni fogjuk, de sem az elsőnek megjelenési idejét, sem a megjelenés időközzeit nem tudjuk előre meghatározni. Azon leszünk, hogy túlságosan sok idő ne teljék el az egyes közlemények között, de határozott ígéretet nem tehetünk. (*P. G. Az asszony. XVI./33.*) – Széles alapra fektetett gondolatát nem építette föl teljes teljes művészi kézzel, de bármennyire sikerült volna is: nem közölhetnők nagy terjedelménél fogva. Kéziratot nem igen szoktunk visszaadni, kivételesen azonban visszaküldjük, ha pontos címét megírja. (*J. D. Sinek rabjai XVI./28.*)

Némelyik tollforgatóban bizonyos éretlenséget ismer fel a szerkesztő. Ezeket *várakozásra* biztatja, egyúttal pedig szorgalmazza, hogy fejlesszék irodalmi ízlésüket:

Ugyan, ugyan. Hogy lehet ilyesmit leírni? Kritikát nem mondunk, de mindenesetre azt ajánljuk, hogy jó olvasmányokkal pótolja azt, ami úgy látszik ma még nagy mértékben hiányzik – irodalmi ízlésében. Különben nem írta volna meg ezt a novellát. (*D. G. Vérbűn. XVI./29.*) – Olvasson, de ne csak regényeket, verseket, novellákat, hanem művelődéstörténeti könyveket is. (*H. K. Budapest. XVI./24.*) – Ha már a gimnázium felsőbb osztályaiba

járna, mutassa be egyelőre dolgozatait az önképzőkörben. Ha még alsó gimnázista, várjon néhány évig türelemmel, amíg az önképzőkörbe jut. (*M. B. A derék Berci* XVI./35.) – *Djelfa*. Egyszerre ne küldjön be olyan sok verset, mert akkor aztán magára vessen, ha választ nem kaphat a legközelebbi számban. Idő kell ahhoz, hogy a hétről-hétre nagy számban érkező költeményeket komolyan, lelkiismeretesen elolvashassuk. Most az egyszer nem bántuk ugyan meg, hogy ily csóstitül hullt ránk az áldás, mert talentumnak szárnyasuhogását érezzük a versekben, de még bizonytalan, kiforratlan hangokban. Ha sokat olvas, edzi ítélőképességét, jeles költők művein: azt hisszük, nem csalódunk, hogy szerencsésen ki fog bontakozni a még kissé fiatalos hangulatok szertelenségeiből. (XVI./33.)

Olykor a szerkesztői üzenetekben is szükség mutatkozik *helyreigazításra*, hogy ez az olvasókkal való kommunikációs csatorna kifogástalanul működjék: A március 20-iki számban megjelent “A szerkesztő üzenetei” között a kívánt bírálat. Amint azonban most megállapítottuk, a “Kismet” jelige tévesen “Részvét”-nek volt szedve és azért került el figyelmét. Méltóztassék tehát esen számban a mondott jelige alatt az üzenetet megkeresni. (*Kismet*.) – Sajtóhiba volt. Az illető szerkesztői üzenet önnek szólt. (*P. E. Alkony*. XVI./32.)

Megjegyzés: Az idézetek az *Új Idők* című lapnak tizenhatodik évfolyamából (1910.) valók, erre utal a római szám, az arab szám pedig a lapnak az évfolyamon belüli sorszáma vonatkozik.

RESPONSES BY THE EDITOR, FERENC HERCEG, TO READERS' LETTERS

Ferenc Herceg was the editor of the journal *Új Idők* for decades. As the editor he was continually in contact with the readers of the journal. In his editor's answers he not only passed judgement on literary works sent to the journal but also gave advice and practical guidance.

RAJSLI ILONA

**A BALASSI-KÖLTEMÉNYEK
HASONLAT-RENDSZERE***The system of similes in Balassi's poems*

A dolgozat a Balassi-versekben fellelhető gazdag hasonlat-rendszer formai, mondattani szempontú vizsgálatával foglalkozik.

Kulcsszavak: Balassi Bálint, költészet, stíluselemzés, szókép, hasonlat-rendszer

*„For gerjedt elmémre mint hangya-
fészekre sok új vers, mint sok hangya”*

I. Bevezetés

1. A Balassi-versek mindegyikében előfordulnak hasonlatok, legtöbb mégis a szerelmi lírában található, ahol gyakran terjedelmes hasonlattömbbe szerveződnek e képi elemek.

A korszak más jellegű írásműveiben – amelyek a reneszánsz költészet mellett egzisztáló élőnyelvi, népies stílust szólaltatják meg (pl. Heltai Gáspár, Bornemisza Péter művei), – úgyszintén nagy számban találunk hasonlatot, szóláshasonlatot, valamint „átmeneti” hasonlattípust egyaránt.

Balassi Bálint a reneszánsz stíluseszmény kiteljesedését hozza meg a magyar költészetnek, s e tendencia nyomán képalkotásának forrásai között jelentős helyet foglal el az antikvitás, a mitológia, a régi bölcssek hagyománya. Emellett kimutatható az Európa-szerte ható szellemi áramlatnak Balassira tett mély hatása is; így méltatói főleg a Célia-versekben felbukkanó petrarkista hasonlat-analógiákat emelik ki.

A XVI. századi írók képi ábrázolásmódját jelentős mértékben befolyásolta a mindennapi életnek, a nép nyelvének a motívumrendszere is. Sylvester János az Új Testamentum fordításának jegyzetei között nagyfokú tudatossággal fejtegeti e kérdést, s megállapítja, hogy a mi népünk „Íl ilyen beszidvel naponkíid való szólásában”.

Szabó Zoltán stílustörténeti áttekintésében Balassi stílusának forrasi között említi a *közvetlen magyar költészeti előzményt* (Szabó Zoltán terminusa). E késő-középkori énekköltészet közvetlenül felhasználja mindazt a sztereotip fráziskészletet, amit az élőnyelvre épülő vágáns jellegű virágénekek nyújtanak, s amelyeknek korai nyomait a Soproni virágének, a Körmöcbányai tánczó, illetve a Zöldvári ének néven megőrződött nyelvemlékek mutatják. Ezekben a rövid szövegekben a *zöld erdő*, a *piros hajnal* szerkezet színszimbolikája, illetve a jelzők hangsúlyozott alkalmazása szoros fejlődéstörténeti összefüggést mutat a későbbi humanista költészet szerelmi lírájával.

Az említett stíluseszközök azonban már a kódexirodalom Mária-himnuszaiiban is jelen vannak. Pl. a Nagyszombati Kódexben: „Oh, rózsálló piros tündeklő szép orcák. Oh, arany színnel fénylő szép sár 'sárga' hajak.” (vö. SZABÓ 1998; 52) Balassi ezeket az elemeket túlfokozott ornamentikával jelzőfüzérre alakítja; pl.: „Én drágalátos palotám, jóillatú piros rózsám, Gyönyörű szép kis violám” (A *Hogy Júliára talála* című versben).

2. Balassi költeményeiben a hasonlatok gyakori előfordulása valóságos rendszert képez, e stíluseszköz képi ereje még csak a jelzők szerepéhez hasonlítható.

A hasonlat fogalmával, a szóképekhez való viszonyával, illetve a szóképeken belül elfoglalt helyével sokat foglalkoztak a stíluskutatók egészen Arisztotelésztől mindmáig, de a vita máig sem zárult le megnyugtató módon. A legtöbb vitát a hasonlat és a metafora kapcsolatának a tisztázása okozza. Vizsgálataink során Adamik Tamás hasonlatelméleti megállapításait vettük alapul (ADAMIK 1978/2; 112–126); így e formai szempontú megközelítés megfelelt a jelen elemzés túlnyomórészt nyelvi irányultságú vizsgálódásának. Adamik négy lényeges elemét említi a hasonlatnak: ezek a *hasonlított*, a *hasonló*, a *közös jegy* vagy a *hasonlóság alapja* (tertium comparationis) és a hasonlítást formailag kifejező szó, a *kötőszó*. Fontos kérdést vet fel a hasonlított és a hasonló szintagmatikai felépítettségének, kapcsolatának, valamint önállóságának az elemzése. A MStilÚ. szerint „e tagok megőrzik teljes önállóságukat”. (461. l.) E rövid, tömör mondatból nem tudni, hogy szemantikai vagy szintaktikai önállóságról van itt szó; a *teljes* jelző esetleg mindkettőre vonatkozhat. Adamik egyértelműen megállapítja: „A hasonlított (...) szintaktikailag jobban beleépül a mondatba, mint a hasonló. Általában nem hagyható el. (ADAMIK 1978; 114)

II. A hasonlatok elemzése

Elemzési szempontok

Előre kell bocsátanunk, hogy a hasonlatokat csakis szöveggörnyezetükben lehet megfelelően elemezni, értékelni, ezért feldolgozáskor mindig tekintetbe vettük a teljes hasonlatkontextust. A példaanyag idézésekor a terjedelem érdekében azonban csak a textust (vagy annak egy részét) tudjuk felidézni. A példaanyagot a Varjas Béla által szerkesztett 1981-es kiadásból merítjük (Balassi Bálint összes versei és Szép magyar comoediája), mely nem betűhív ugyan, de az írásmóddal utalni kíván a maitól eltérő hangalakokra, illetve a nyelvjárási sajátságokra.

Vizsgálódásainkat nem korlátoztuk kizárólag a mondatokban alárendeléssel kialakított hasonlatokra, hanem a hasonlításnak egyéb, ún. *átmeneti* formáit is figyelembe vettük. Az első csoportra az *explicit* jelzőt használjuk, míg az utóbbi – többféle formai és grammatikai megoldást mutató – hasonlatfajtákat *impliciteknek* nevezzük.

1. Balassi Bálint költeményeinek (a továbbiakban *korpusz*) hasonlatait először *formai* szempontból elemeztük. A hasonlítás alaki kifejezőeszközei szerint a nyelvi adatokat két olyan csoportba soroltuk, amely az egész példaanyagot átfogja:

a) A hasonlított és a hasonló egyaránt részletesen ki van dolgozva, illetve megtalálhatók bennük az *oly, úgy* stb. + *mint* alaki jegyek (a továbbiakban *teljes alaki szerkesztés*).

b) Csak a hasonló hordoz formai jegyeket, leggyakrabban a *mint* kötőszót (a továbbiakban *egyszerű alaki szerkesztés*).

2. A másik szempont, amely szintén átfogja az egész példaanyagot, a *mondattani* szempont. Ebből kiindulva a hasonlatot általában két tagmondatnak tekintjük, s a hasonlító mellékmondatnak a főmondatához való kapcsolódását vizsgálva is rendszerezhetjük. Ha az adatokat ilyen szempontból elemezzük, azt találjuk, hogy a mondatrész funkciójú hasonlító mondatok minden esetben a főmondatbeli dologfogalom (Berrár Jolán terminusa) valamely ismertetőjegyét (tulajdonság, mennyiség, mérték, a cselekvés módja, állapot stb.) fejezik ki, de nem magát a dolgot.

3. Vizsgálódási szempontként felmerül még a hasonlító mellékmondat szerkezete is. Berrár Jolán *paralel, módosított és hiányos* hasonlító mondat-típust sorol fel. Paralel mondatoknak azokat a teljes szerkezetű hasonlatokat nevezi, amelyeknél mindkét tagmondatban van állítmány; ezek vagy azono-

sak, vagy rokon értelműek. A módosított mondat típusra kevés példa akad a költemények szövegében; itt ui. a főmondat állítmánya valamilyen módosított formában jelenik meg a hasonlító mondatban, s ez gyakran szervesen betoldásnak tűnik. A legnépesebb csoport a hiányos szerkezetű mondatoké, az állítmány nem ismétlődik meg a mellékmondatban.

A szövegekben a következő hasonlattípusok és hasonlítási módok lehettek fel:

A. Azonos fokú hasonlítás

Teljes alaki szerkesztés – Egyszerű alaki szerkesztés

- állítmányt hasonlító szerkezet
- tárgyat hasonlító szerkezet
- módot hasonlító szerkezet
- állapotot hasonlító szerkezet
- fokot-mértéket hasonlító szerkezet
- sajátos hasonlító szerkezet

B. Egyenlőtlen hasonlítás

Hasonlító határozós szerkezetek

C. Egyéb hasonlattípusok

D. Metaforaszerű hasonlatok, határtípusok

A. A továbbiakban a könnyebb áttekintés érdekében az egyes mondatrészfunkció-típusoknál egyszerre vesszük szemügyre mind a teljes, mind pedig az egyszerű alaki szerkesztésű hasonlatokat.

Az alakilag teljesen kifejtett hasonlatok rámutató szava (utalószó) sokban segíti a hasonló és a hasonlított rész szintaktikai kötődésének a felismerését.

Az *állítmányt* hasonlító típusú csak elvétve található az anyagban. A főmondat összetett állítmányának névszói részét egészíti ki a hasonlító mondat: tulajdonságot, minőséget fejez ki. Pl.: *Szinte mint magától gyulladott fa oly vagyok* (89); *Akkor az én dolgom azonképpen vagyon az mint az bölcsök írják* (152).

Más esetben a névszói állítmányt részletezi: *Ha olyan ő mint sik mező az jó kikeletnek áldott idejében* (63).

Utalószavai: oly, olyan, úgy, azonképpen. Kötőszó: mint.

A *tárgyat* hasonlító mondatok is kis számban fordulnak elő; pl.: *Sem Jáson az szép aranygyapjúnak, sem Eneas Laviniának Nem örült ennyit mostan amennyit én örültem jó akaratjának* (56). Ebben a példában ritka előfordulását találjuk a paralel mondat típusnak, mégpedig azonos ige (*örül*) fordul elő, amely itt a fokozás eszköze is egyben.

Egy hasonlatláncban – kissé dagályos kiegészítésként – szerepel: *Csak áldott kezével mint szép ereklyével engem mint kórt illessen* (225).

Utalószó: ennyit; kötőszó: mint.

A módhasonlítás a fokot-mértéket megelőzve a leggyakoribb előfordulása. Mind szerkezetét, mind pedig képanyagát tekintve nagyszámú hasonlat tartozik ide. Paralel hasonlító mondat típus kevés esetben fordul elő: *Foglaljon engemet szintén úgy magához Miképen ez gyűrűt foglalták gyémánthoz* (51).

Módosított változatot találunk a következő példában: *Síralmával mint hogy megcsal az krokodilusgyík úton járó embert Így engemet elhíttett...* (63); *Örülök, röpködök, nemkülömben mint karul, Kinek sárga lába lábszínjékből szabadul* (87).

Legnagyobb számban a hiányos mondat szerkezetű hasonló szerepel a korpuszban, legtöbb esetben a hasonlító fogalomnak valamilyen jelzős, határozós szerkezetét tartalmazza: *Mint mezők virággal, tündökljek sok jókkal* (141). Balassinál igen ritka a puszta hasonlító fogalom a mellékmondatban: *Mint kór csak tántorgok* (84).

Tipikus kötőszó: *mint, minthogy, miképpen, amint, azmint*. Utalószók: *úgy, így, akképpen, ekképpen, nemkülömben*. Ez utóbbi egyetlen példában fordult elő a *mint* kötőszóval.

Állapotot fejeznek ki a hasonlító mondatok a következő példákban: *Én nagy szerelmemben Mint gonosz tömlemben Éjjel-nappal volt gondom*. (86); *Fekete gyászában mint sűrű árnyékban lilion úgy fejezlik* (177). Jellemző módon utalószó nélküli ez a típus, kötőszava a *mint*.

A fok- és mérték hasonlítás a második legnépesebb csoport. Teljes és egyszerű alaki szerkesztésű egyaránt szerepel közöttük. Leginkább valamely minőség, tulajdonság vagy cselekvés, történéis fokát, mértékét fejezi ki.

Itt is előfordul a paralel szerkesztésű mondat típus: *Mint az vén Saturnus, kedvetlen s haragos természetnek csillaga, Az én szép Juliám oly kedvetlen hozzám...* (158).

Igényesen megformáltak Balassinál a módosított hasonlat típus példái, ahol a szinonimika révén sokféle párhuzamos szerkezet formálódik. Pl.: *Én keserves szívem hozzá oly állandó, Mint fenőfa télben nyárban maradandó* (105).; *Mint nap szép homállyal fejez felhő által verőfényét terjeszti, Oly gyenge világgal vékony fátyol által haja szénét ereszti* (211). Más esetben csupán asszociatív kapcsolat van a tagmondatok igei része között: *Ez gyémánt mint fénlik, élete oly tiszta* (51). Más példában a hasonlót részletező igei rész további alárendelt mondatból derül ki: *Mert mint für 'fürj' után ha magasságból magát sólyom rúgja, Oly nagy sebesen táncát ő járja...* (59).

A hiányos mondat típus itt is a legnépesebb: *oly kemény mint a vas* (138), *Mely kedves sáskának az harmat, úgy nekik is könnyünk 'könnyünk'* (67). Ez utóbbi példa is mutatja, hogy az *úgy* utalósós típus lényegében határtípus, mert módot és mértéket egyaránt kifejez.

Tipikus kötőszó: *mint*, *mely* 'mennyire'; utalószó: *oly*, *úgy*, *azon* módon.

A hasonlatok egy nagyobb csoportjánál gondot okoz a mellékmondatnak valamely főmondatbeli mondatrészhez való kötése. Berrár Jolán *sajátos* hasonlító mondatnak nevezi ezt a nem mondatrész-kifejtő, csak mondatrészt nyomatékosító mondat típust (BERRÁR 1989; 175). A vizsgált korpuszban e mondat típus általában paralel szerkezetű, terjedelmes, mert nemcsak a hasonló, hanem a hasonlított is jobban ki van dolgozva – esetenként számos tagmondat. Pl.: *Mely szépek tavasszal sík mezők virággal, boldogsággal jókedvem Azon módon rakva, nem győz örvendezni eleget szeretőm* (49). Meglehetősen lazán kapcsolódik a hasonlót tartalmazó mondatához az *úgy* utalósós mondat típus: *Mint egy kristálykövet soha el nem törhet noha éget verőfén, Úgy az én szívemet, noha vall gyötrelmet, el nem rontja tüzes kén.* (213). E jelenség főleg a fordított mondatrendnél, tehát a mellékmondat főmondat sorrendűekre érvényes. E hasonlító típus hangulati értékét növeli az is, hogy a párhuzamba állított fogalmak szinonim igékkel jelennek meg: *Támadtakor napnak, mint holdnak csillagnak hogy enyészik világa, Úgy menyek-szüzeknek, mint az szép füveknek vész szépsége virága* (212). Itt tulajdonképpen egy hasonlatláncot épít fel Balassi, amelynek két pólusán a reneszánsz ízlés antropomorf képei (hold–csillag–füvek) közé helyezi az általa hasonlított hölgyek szépségét.

Tipikus kötőszó: *mint*, *hamint*; utalószó: *úgy*, *szinte* *oly*.

B. „Egyenlőtlen hasonlítás esetén a mondat fő mondanivalója az, hogy az egyik dologfogalom nagyobb számú, mint a másik, az egyik nagyobb mértékben, nagyobb erősséggel van meg a járulékfogalom, mint a másikban.” (BERRÁR 1960; 25) Az ilyen típusú jelentéstartalom csak mennyiséget vagy mértéket hasonlító mondatokban lehetséges.

Az egy mondaton belüli hasonlító határozós szerkezetek kizárólag -nál/-nél raggal szerepelnek a vizsgálat anyagában. Pl.: *Az hónál fejérb kezed* (97), *Méznél édesb szép szók...* (119). Egy szöveghelyen egész hasonlatsor alakul ki e szerkezet típusból: *Párisnál ki volt szebb, akkor Absolonnál? Ki volt valljon jámborb szent Dávid királnál?* (110). A költeményekben egyetlen -tól/-től ragos hasonlító határozó sem található.

A hasonlító mellékmondatokkal kifejezett egyenlőtlen hasonlítás többnyire a tulajdonság mértékét taglalja: *Az fa felgyulladt tűz sem gerjedhet fült kemencében inkább, Mint én elfáradott bús szívem* (67).

C. A formailag könnyen felismerhető, önálló mondatokkal, illetve hasonlító határozós mondatrészsel kifejezett hasonlítás mellett a korszak nyelvhasználatában, s így Balassinál is előkerül a hasonlításnak egyéb – szemléletes és változatos – formája. Az eddigi explicit módozatokkal szemben a továbbiakban a hasonlítás implicit útjait tekintjük át. Itt vannak elsősorban a hasonlító tartalmú állapot-, mód- és mértékhatározóként mondatba épülő mondatrészek, amelyek a korpuszban főleg az *-ul/-ül* raggal vagy a *gyanánt, módra/módon* névutóval szerveződnek (vö. még SZATHMÁRI 2004; 65).

Ha a hasonlatot és a metaforát a képszerű kifejezésmód két végpontjaként képzeljük el, úgy, mint *összevetést* és *azonosítást*; illetve *laza* és *tömör* képi lehetőséget, akkor az e pontot összekötő skálán nyilvánvalóan feltételezhetünk árnyalatokat is, amelyek vagy az egyikhez, vagy a másikhoz állnak közelebb. Az egyes kifejezésformák megfelelő besorolásában az alakikon túl releváns jegynek számít a tartalmi-jelentésbeli aspektus is. (Berrár Jolán jelentéstani hasonlításnak nevezi a metaforikus hasonlatot.)

Ragos mondatrészsel kifejezett hasonlítás; pl.: *Zsámolyul vetettél, rabjává ejtettél...* (175)

Gyakrabban fordul elő a *módon, módjára* névutóval kialakított szerkezet. Pl.: *Vénus módjára mikor akarja, nekiket vigasztal* (154); *Szörnyű havasokon fene párdúc módon kietlenben bolyongom* (173).

Ebben a csoportba soroljuk be az ún. *lexikai hasonlítás* fellelt példáját is: *Látván minapi napon hajad arany színő voltát, Kaláris szabású ajakid édes mosolygását* (97). Példánkban a *-szabású* képzőszerű elem főnévhez kapcsolódik, s az a szerepe, hogy a 'valamely tárgy' jelentést a 'valamely tárgyhöz hasonló' jelentésre módosítsa.

A hasonlítást kifejezheti egy erre a műveletre utaló szó is: leggyakrabban a *hasonló* melléknév. Pl.: *Most adá virágom nekem bokrétáját, Magához hasomló szerelmes virágát* (98); *Mert hasomlónak Judit asszonyhoz látom mindenekben* (59). Jellemző erre a típusra, hogy mindig jelen van a hasonlított és a hasonlító; a hasonlítottat a néha csak a szövegelőzményekből lehet kikövetkeztetni. Adamik Tamás nem is hasonlatnak, hanem hasonlításnak nevezi ezt a típust, és megjegyzi, hogy ezekből általában hiányzik a *tertium comparationis*, amiért egyesek elliptikusnak vélik ezt a módozatot.

Példáinkból azonban kiderül, hogy ezekből a bőven kifejtett hasonlatokból könnyen ki lehet hámozni a közös jegyet.

Egy-egy szöveghelyen az eltérő típusú hasonlatok (háromféle is) egymás után sorjáznak: *Két Diána vagyon talám ez világon? Mely hasomló ez hozzá! Diána módjára megeresztve haja, Képe, keze, szeme, teteme, termete olyan mint Diánának.* (135)

D. Már Arisztotelész és Quintilianus, s azóta még sokan foglalkoztak a hasonlat és a metafora viszonyával; megfogalmazták e képi lehetőségek értékrendjét, prioritását. A számos – gyakran eltérő előjelű – vélemény mellett egy kérdésben megegyeznek a nézetek: a hasonlat csak hasonlít, a metafora azonosít. E funkcionális jelleg mellett az alaki szempont, a terjedelem is fennáll különbségként, ám a funkció a fontosabb.

Példáink között akadnak olyanok, amelyeket csak a hasonlat és a metafora közötti határsávba helyezhetünk. Mutatnak ugyan hasonlóságot az előző típusokhoz, ugyanakkor a kifejezések alapját képező igéknek a jelentése közelebb áll az azonosítás jeletésköréhez, mint a hasonlításéhoz. Ilyen szerkezetek sorolhatók ide: valaki alét 'vél' valakit/valamit valaminek ~ valaki tetszik 'tünik' valaminek: *mindeniket egy-egy kosnak alétanád* (303); *Szép kertek tömlecnek akkoron tetszenek* (48); *Ő szépség formája, illik minden módja, mert mennybélinek tetszik* (127).

Vannak esetek, amikor a hasonlat és a metafora közötti határvonal virtuálissá válik. Ez a jelenség főleg azokban a példákban mutatkozik meg, amelyekben ugyanaz a kép hasonlatként és metaforaként is megjelenik: *Mely csuda gyötirelem ez, hogy az szerelem búmra most malommá lett, Hol mint gabonáját engemet szolgáját szép Céliával örlet.* (212). Más esetben is a *valaki valamivé/valamilyenné tesz, lesz* szerkezetek felelnek meg e metaforaszerű hasonlat kifejezésére. Pl.: *Mely tűz hogy engemet még hamuá nem tett, senki nem csudálhatja* (184). A -vá/-vé ragos szerkezet a már látott -ul/-ül ragossal kombinálódhat: *Zsámolyul vetettél, rabjává ejtettél...* (175).

Mint már fentebb is láttuk, az egyes hasonlattípusok és módozatok igen gyakran egyazon textusban, halmozottan jelennek meg Balassi verseiben. Pl.: *Mert kis szája, szép orcája, mint püünkösti új rózsa, Fényes haja nap csilлага vagy sárarany sárgája* (220).

*A hasonlatok áttekintése az összetevő
tagmondatok rendje szerint*

A mondatrend kérdése is külön figyelmet érdemel. A korabeli elbeszélő prózaszövegek hasonlataihoz viszonyítva Balassi verseiben másként alakul a tagmondatok rendjének a gyakorisága. Itt a mellékmondat → főmondat sorrend a leggyakoribb (34), a mellékmondat → főmondat sorrendű hasonlatból valamivel kevesebb példa van (26), a főmondatba ékelt mellékmondatok száma 16. (A nagyobb hasonlatkomplexumok elemeit nem soroltuk be ide, tehát nem bontottuk fel alkotóelemeikre.)

A *mint* kötőszóval induló hasonlatok túlsúlya szembetűnő jelenség Balassi verseiben, ami nyilvánvalóan összefügg a versszakok felépítésének ritmusával és a paralel szerkesztés változatos formáival. A *mint*-tel való sor-, illetve strófakezdés egyúttal nyomatékos és hangsúlyos is, hiszen a hasonlítás szándékát teszi nyilvánvalóvá, amit a gyakori hasonlatláncok és -tömbök még inkább fokoznak. E kérdésekre a hasonlattextus szerkezeti vizsgálatakor térünk vissza.

A főmondatba beépülő mellékmondat kedvelt formája Balassi hasonlat-építkezésének. E felépítés verstani fontossága mellett meg kell említeni a nyelvi jellemzőket: bővítménnyel ellátott határozóragos forma + *mint* kötőszóval indított mellékmondat + főmondat befejező része, amit igen gyakran állítmányi rész zár le: pl. *Két fekete szemmel mint fényes fegyverrel már szörnyű halálra üz.* (184); *Ő fehér mellyében mint szép lány fészekben kegyetlenség hogyhogy él?* (161). Megjegyezhetjük, hogy esetenként nehéz pontosan behatárolni a közbeékelődő mellékmondatot, mert egy-egy ige, határozószó mind a hasonló, mind pedig a hasonlított része lehet.

A hasonlattextus szerkezeti vizsgálata

Hasonlattextuson az egy szöveghelyen található hasonlat egészét értjük, ami Balassi verseiben akár egy egész versszakot is kitölthet. Ezek a hasonlattextusok főként két-három hasonlatot tartalmaznak, amelyek vagy láncszemként fűzhetők egymásba, vagy a fokozás eszközeként egy képet továbbfejlesztve következnek egymás után.

Szimmetrikus szerkesztés a hasonlatokban

A hasonlatokban felfedezhető egyféle ismétlődő párhuzamos felépítettség. A reneszánsz irodalom alkotói, így Balassi is a klasszikus antik remekművek alapján elvonatkoztatott formai tökély igényét tartják követendőnek, ezért a költői mű külső és belső harmóniája, szimmetrikus tagoltsága, tökéletesen zárt struktúrája ezt az igényt szolgálják. Sokszor alkalmazott szórendi, illetve mondatbeli szerkesztés ismerhető fel az alábbi hasonlatban: *Mint sólyom kis fiút 'vadkacsát' bús lelkem magadot szerelmében úgy üldöz* (168); vagy a következő példa utalószó nélkül: *Mint mérget sok mézben édes beszédedben gonoszt elegyítve adsz* (170).

Mint látjuk, mind a hasonló, mind pedig a hasonlított azonos típusú paralel szerkezeteket mutat: tárgyas és határozós szerkezeteket, s a hasonlat-textus mindkét esetben egyetlen verbum finitummal végződik (*üldöz, adsz*), amely egyben nyomatékosít és le is zárja a gondolatot.

A következő példákban a hasonlított főmondatba ékelődik be a hasonló, de ismét felfedezhető a paralel szerkesztés, mégpedig egy egész hasonlatsozaton keresztül: *Fekete gyászában mint sűrű árnyékban lilium úgy fejezlik Szép piros orcája fekete zománcba mint rubin úgy tündöklük, Slejt 'egyszerű' öltözetiben mint sovány bőjtben Mária képe úgy fénylik.* (177). A paralel szerkesztésű hasonlatok záróakkordjaként szinonim igék (fehérlük, tündöklük, fénylik) zárják a képet.

A „hasonlat-alakzatok”

Ha a terjedelem szempontjából vesszük figyelembe a hasonlatokat, kiszámú egészen rövid változatot találunk (pl. *Mint kór, csak tántorgok* 84), a bővített mondatokból építkező tagmondatúak már gyakoribbak; a legnagyobb számban azonban mégis a terjedelmes, szinte egész versszakot átívelő, vagy kitöltő alakzatok kerülnek elő. A verses forma, valamint a paralel szerkesztés kedvelése révén a hasonlatok összetevő részei megközelítően arányos terjedelműek és szintaktikai felépítésűek. (A korabeli prózaszövegekben a hasonlított kevésbé volt kidolgozva, mint a hasonló.)

Találunk olyan típust is, ahol a hasonló részletezőbb, több tagmondatból áll, ilyenek az egész strófát átfogó hasonlatok; pl.: *Mint az lepentőcske 'lepke' gyertyaláng közibe magát akartva üti, Nem gondolván vele, hogy gyertyaláng heve meg is égeti, süti Szüvem is ekképen Julia szemében magát örömmel fűti.* (175) Ez a típus a mellékmondat → főmondat sorrendűek-

nél gyakori, a hasonló és a hasonlított itt távolra kerül egymástól. A következő példában a hasonlóhoz is kapcsolódik tagmondat: *Mint tavasz harmatja reggel ha áztatja szópen jól nem nyílt rózsát, Mert gyenge harmattal tisztul s ugyan újul, kiterjeszti pirosát, Celia szintén oly, hogyha szeméből foly könyve, mossa orcáját.* (215) A terjedelmesebb alakzatokban előfordul, hogy hasonlat formálódik magában a hasonlatban. Pl.: *Szomorú lelkemet mint egy fiatal fát te, mint bölcs kertész úgy hajtod.* (77)

Az ún. halmozott hasonló. A hasonlítást ilyenkor több azonos funkciójú, értékű és hasonló kifejtettségű fogalom fejezi ki. Pl.: *Mint az kevély páva verőfényen hogyha kiterjeszti sátorát, Mint égen szivárván sok színben hordgadván jelent esőre órát, Celia oly frissen, új forma sok színben megyen táncban szaporát.* (211)

Balassi költeményeiben gyakoriak a láncszemekként egymásba kapcsolódó hasonlatok is: *Miképpen Márs csillag jó vitéz, jó hadnagy, fegyverével mindent győz, Úgy két szép szemével mint két éles törrel Júlia győz, megköltöz.* (158) Jellemző, hogy a hasonlatláncot az ismétlődő ige (győz) is erősíti. Más esetben a kép szemléleti hatását, fokozását szolgálja a láncszerűen továbbfejlesztett hasonlat: *For gerjedt elmémre, mint hangyafészekre sok új vers mint sok hangya* (226).

Ismét másként szerveződik a hasonlatsorozat, amelynek összetevői nem fűződnek egybe, hanem lazán, egymás után sorjáznak: *Fénlik sok kövektől mint a verőföntől erős vér tiszta gyégen, Lebeknek szemei mint a menny csilagi télben éjjel szép égen...* (132).

A hasonlat kontextusa

A hasonlat kontextusát szorosan meghatározza maga a verses forma. A korabeli prózai szövegekkel ellentétben, itt rövidebb a bevezetés, de leginkább indoklás nélkül ágyazódik be a hasonlat a költemény szövegébe. A mitológiai motívumok vagy az általánosan ismert kultúrtörténeti és történelmi tények mozzanatai utalás nélkül állnak.

A főmondatba ékelődő mellékmondat sorrendű hasonlatban gyakori a *mert* kötőszóval való indítás; pl.: *Mert mint gyümölcsiért diófát ág közül, Tülem úgy elverém jóváért ok nélkül.* (120), illetve az időben eligazító *midőn* kötőszóval: *Midőn mint jó sólymok mezőn széllal járnak vagdalkoznak* (182). Ugyanígy szerepel strofakezdőként a *ki*, *mi*, valamint az *és*, *s* kötőszó is. Megjegyzendő, hogy ezek a kötőszók tulajdonképpen a költemény gondolatmenetét fűzik össze, így ezek a példák nem tartoznak a tipikus „közbeékelődő” mellékmondatos hasonlatok közé.

A hasonlat kontextusát kell megvizsgálni ahhoz is, hogy esetenként a látzólag szervetlenül álló fatikus elemeket megfelelő módon rendelhessük a hasonlat textusához. Ilyenek: az *illik*, *tetszik*, *lát* ige, a *szintén igaz*, *látván*, *hogyan szintén* szerkezetek beékelődése a hasonlatokba. Pl.: *Lelkem szemed előtt, mint viasz tűz fölött könyvein lásd úgy olvad* (132). A példákban gyakran előforduló *szintén* elem korabeli jelentése: 'éppen úgy, is', így nyomatékosabb rámutatáskor erősíti az utalószó jelentését: *Szüvem régi búmban, mint szép virág nyárban szintén igaz úgy hervad* (161); *Szerelmiben mint szélvészben látván hogyan szintén úgy evez* (68).

III. Összegzés helyett

Mint ahogyan a bevezetőben feltételeztük, Balassi költészetének képi rétege sokféle forrásból származik. Méltatói (többek között Eckhardt Sándor, Fábíán István, Csanda István) kiemelik, hogy a hasonlatokban és a szóképekben a vitézi szemlélet, valamint a reneszánszkori udvarló manír tükröződik: „a tartalomtól függetlenül gyakran keverednek humanista udvarló, vitézi, mitológiai, vallási eredetű szóképek. (CSANDA 1970; 492)

Mindemellett a hasonlatokban tapasztalt nagyfokú antropomorfikus látásmód azt is jelzi, hogy a korabeli íróegyéniség szoros kapcsolatban állt a régiséget legjobban megőrző népnyelvvel. Így kerülhetett be Balassi verseibe is az állat- és növényvilág sokrétű ábrázolása (pl. a párduc, sólyom, hatytyú, fű 'vadkacsa', méh, hangya, daru, szarvasfi stb.; liliomszál, diófa, róza, fenyőfa stb.). Érdemes megjegyezni, hogy ez a képi réteg sem egyöntetű, hiszen Balassi a már akkorra nyilvánvalóan kialakult „közhely-szótár” elemei közül a népiesek mellett az antikvitás motívumait is felhasználta, mint amilyen a krokodilusgyík-hasonlata, a pelikán vagy a szalamandra-mítosz említése.

Másfelől a természeti jelenségek felhasználása a szépírói stílusban ekkor válik gyakorlattá, így a természet képei és a velük kialakított hasonlatok Balassi szerelmi költészetének is divatos alkotóelemévé lettek.

Irodalom

- ADAMIK 1978 = ADAMIK Tamás: Megjegyzések a hasonlatelmülethez. FilKözl. 1978/2 113–27.
 BERRÁR 1960 = BERRÁR Jolán: A magyar hasonlító mondatok története a XVI. század közepéig. Budapest

- BERRÁR 1960 = BERRÁR Jolán: Megjegyzések a sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok kérdésköréhez: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Budapest 171–87.
- CSANDA 1970 = CSANDA Sándor: Balassi Bálint tűzzel kapcsolatos hasonlatai és szóképei. ItK. 1970/4 492–7.
- FÁBIÁN 1960 = FÁBIÁN István: Balassi Bálint költői nyelvének népies elemei első korszakában. Nyr. 1960/3 310–24.
- SZABÓ 1998 = SZABÓ Zoltán: A magyar szépírói stílus történetének fő irányjai. Corvina Budapest
- SZATHMÁRI 2004 = SZATHMÁRI István: Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve. Budapest.

THE SYSTEM OF SIMILES IN BALASSI'S POEMS

We analysed the system of similes in Balassi's poems primarily from the aspect of form and syntax, focusing special attention on the context of the stylistic means. On examining all Balassi's poems we came across a great number of explicit type of similes comprising of two structural components: the like and the likened, but similes showing various other forms or grammatical structure, referred to as implicit similes, were also found.

In addition to this, we also dealt with formal and semantic questions of stylistic means that are on the border between similes and metaphors, as well as with the sources of the pictorial level of similes.

KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSA

ANDRIĆ EDIT

A NÉPEK ÉS NYELVEK EGYÜTTÉLÉSE*Coexistence of peoples and cultures*

A népek együttélése során nyelveik hatnak egymásra. A múlt század fordulóján a magyar nyelv hatása a szerb nyelvre elsősorban a szókincs szintjén nyilvánult meg, a hatás leggyakoribb módja pedig a közvetlen tükrözés, a szókölcsonzés volt. De újabban is kerülnek át magyar szavak a szerbbe. A szerb nyelv hatása a magyarra szintén a szavak szintjén a leg-erősebb, de hangtani, alaktani és mondattani hatások is megfigyelhetők.

Kulcsszavak:

nyelvi kölcsönhatás, jövevényszavak, kölcsönszavak, közvetett és közvetlen tükrözés, lexikai szint, hangtani szint, alaktani szint, mondattani szint, jelentés

A történelem folyamán kapcsolatba kerülő népek a szokások, az életmód, a társadalmi és gazdasági fejlődés tekintetében egyaránt, kölcsönösen hatnak egymásra. Ez a hatás annál nagyobb méreteket ölt, minél hosszabb és tartósabb a két kultúra közötti érintkezés, mint ahogyan az a többnemzetiségű Vajdaság esetében van.

Az egyes népek kultúrájára, mentalitására gyakorolt kölcsönhatás legfőképpen a kommunikációs eszközök szintjén, azaz a nyelvi szinten érhető tetten. A történelem folyamán a hatás iránya és intenzitása változik. Így pl. a nyelvtörténészek a jövevényszavak és kölcsönszavak alapján meg tudják állapítani, hogy egy nép a vándorlásai során mikor melyik néppel került kapcsolatba, és hogy az milyen mértékben hatott életmódjára és fejlődésére.

1. A magyar nyelv hatása a szerbre a XIX század végén

Vajdaság területén a szerbek és magyarok már majdnem fél évezrede (a XVII. századtól) élnek egymás mellett, egymással, olyan együttélésben, melynek intenzitása és formái a századok során változott, a társadalmi, politikai, sőt demográfiai viszonyok módosulásának függvényében. A szerbek, akik ide települtek, az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá kerültek, s bár abban az időben a lakosság többségét képezték, amennyiben bármilyen téren érvényesülni szándékoztak, kénytelenek voltak megtanulni németül és magyarul. Ezen kívül a magasabb körökben presztizsnek számított az előkelőség jeléül szolgáló divatos magyar eredetű szavakat használni.

A lakosság összetételének aránya idővel módosult, meg kell említeni azt a tényt, hogy a második világháború kezdetéig a magyarok részaránya Vajdaság nagyobb városaiban növekvő tendenciát mutatott. Az alábbi táblázat, amely Mirnics Károly kimutatásai alapján készült (Mirnics, 2003.), a magyarok százalékarányát mutatja Bácska nagyobb városaiban¹

év	Újvidék	Szabadka	Zenta	Kanizsa	Becse	Topolya	Temerin
1880	26,7 %	51,3 %	88,2 %	95,5 %	60,5 %	97,3 %	86,0%
1910	39,7 %	58,7 %	91,7%	97,9 %	64,5 %	98,9 %	97,2 %
1941	50,4 %	60,1 %	91,7 %	97,0 %	68,7 %	95,0 %	91,2 %

1880-ban Vajdaságban átlagban kb. 72%-ot, 1910-ben 79%-ot, 1942-ben pedig 79 %-ot tett ki a magyarok aránya az említett városokban. Ezt nem lehet vajdasági átlagnak tekinteni, csak mint hozzávetőleges értékeket tüntetjük fel.

Annak illusztrálására, hogy milyen mértékben hatott a múlt század fordulóján a magyar a szerbre, Herczeg Ferenc *A Gyurkovics lányok* című művének fordítását hozhatjuk fel. Érdekes, hogy a fordítás régebbi a rendelkezésünkre álló eredeti mű példányánál. A magyar könyv 1903-ban jelent meg Budapesten, fordítása pedig 1985-ben Újvidéken, ami az író akkori népszerűségére utal.

A magyar nyelv hatása elsősorban a szókincs szintjén nyilvánult meg, a leggyakoribb módja pedig a közvetlen tükrözés, a szókölcsonzés volt. A kifejezések között legtöbb a foglalkozásokat, rangokat, társadalmi státust jelölő szavak:

A Gyurkovicsék béresei (100)

Đurkovičevi *bireši* (77)

volt köztük képviselő, gazda, katona és szolgabíró (12)

među njima beše zemaljskih poslanika, ekonoma, vojnika i *solgabirova*. (8)

Országbírák, táblabírák, királybírák (25)

Zemaljskih sudija, *tablabirova*, kraljevskih sudija (19)

a hercegprímás unokahugával (30)

sinovicom *herceg-primaša* (24)

Ezt a sorozatot folytathatnánk Marko Čudić gyűjtéséből, aki Sava Tekelija és Jovan Sterija Popović műveit vizsgálta meg ilyen szempontból:

katana (katona), *kočiš* (kocsis), *jobađ* (jobbágy), *nemeš* (nemes), *lovas* (lovász), *sabov* (szabó), *feišpan* (főispán), *husar* (huszár), *birov* (bíró). (Čudić, 2003.) Mindezek a szavak (a 'bíró' és a 'szabó' kivételével, amelyek hosszú ó-ra végződnek, ezért egy *v* mássalhangzóval egészselnek ki) teljes alakjukban lettek tükröztetve, adaptálás nélkül, esetleg csak a szerb többes szám ragját vagy valamilyen esetvégződést adtak hozzájuk, amennyiben szükség volt.

De térjünk vissza a regényhez! A kölcsönszavak között szép számban vannak a mindennapi köznyelvben használatos kifejezésekből, a társadalmi és természeti jelenségek neveiből is.

- városi pandúr (8)
- varoški* panduri (4)
- bácskai bicskás (9)
- bačvanski *bičkaš* (5)
- Szervusz, gyerek! (97)
- Szervusz*, dečko! (74)
- éppen valami majálisra készültek (58)
- baš se spremahu na nekakav *majalis* (44)

Tekintettel arra, hogy irodalmi műről van szó, ahol mégis tiszteletben kellett tartani a nyelvi normákat, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ilyen szavakból a beszélt nyelvben sokkal több volt. Visszatekintve még egy kicsit az időben, Čudić megállapításaira hivatkozunk, miszerint Jovan Sterija Popović hajlamosabb volt a szókölcsonzésre Sava Tekelijánál, aki a XVII. és XVIII. század fordulóján élt. Ő kevésbé vonakodott attól, hogy műveibe magyar kölcsönszavakat vigyen be, így hősei párbeszédében hosszabb kifejezéseket, sőt egész mondatokat találhatunk magyar nyelven.

Figyelmünket azonban inkább a közvetett tükrözések ragadták meg, amikor ugyanis a magyar csak a közvetítő szerepét látta el, de ugyanakkor rányomta bélyegét a szerb nyelvbe ily módon továbbított szavakra. A forrásnyelv leggyakrabban a német volt.

- polgarski* dogadžaj (55)

A magyarban is jövevénytörő van szó, ugyanis a *polgár* a németből került át.

már egész tornyot építettek eléje (78)

Čitav *toronj* napraviše pred njom (59)

A *torony* is német eredetű szó, a szerbben *toranj* alakban honosodott meg, tehát a második szótagban *o* helyett *a*-t találunk, s épp ezért a magyar nyelv hatása evidens (mert *toranj* helyett *torony* van a szövegben), éppúgy mint a *lakáj* szó esetében:

...az öreg úr négy lakájjal lefogatta és a szobájába záratta.(145)

stari gospodin sa četiri *lakaja* i zatvorio ga u sobu mu. 145/113

A kalauzok szolgálatkészen csapkodtak...(7)

Kalauzi uslužljivo otvaraju vrata (3)

A magyar közvetítéssel használt idegen szónak, a *kalauznak*, ma a szerbben más jelentése van, időközben megváltozott a jelentése.

Érdekes megjegyezni, hogy bizonyos szláv, sőt szerb eredetű magyar szavakat, amelyek más jelentésben, módosult alakban honosodtak meg a magyarban, a szerb ezzel az új jelentéssel és új formában, úgymond magyar szóként tükrözteti. Tehát az eredeti szláv szó más jelentésben való visszaszármaztatásáról beszélhetünk:

...pipacsos *rétek*... (6)

...kroz *ritove* sa turčiiikom... (2)

A magyar *rét* a teljesen más jelentésű szláv *red* szóból alakulhatott ki az etimológiai szótár tanúsága szerint. A fordításban 'mező' jelentésben találjuk meg. Ez a kifejezés a vajdasági szerbek beszédében még mindig használatos, de manapság lapályos, mocsaras vidéket jelöl.

...még csak egy jókora *puszta* maradt meg belőle. (34)

...dok od njega ne ostade velikačka *pustara* (27)

A magyar *puszta* szó eredete a szláv *pust* melléknév lehetett, visszakerülve a szerb nyelvbe, az új jelentésben, az új alakot képezték tovább a *-ra* képző segítségével.

...a sárosi kamerális *ispán* özvegyének... (30)

...udovici šaroškog komorskog *išpana*... (23)

Ispán szavunk feltehetően a szláv *župan* szóból ered. Alakja a magyar nyelvhez adaptálódott, s lám, utána a magyar változat visszakerült a szerbbe.

Kövér Lizinek hívta a cselédség és Lusta Lizinek a család. (90)
Nazivahu je čeljad »debelom Lizom«, a rodbina i »lenjom Lizom« (67)

A szerbben a *čeljad* szó már akkor is, de ma főleg a gyerekekre vonatkozik, bár eredetileg volt szolga jelentése is, mint ahogyan a magyar szónak is megvolt mindkét értelme mielőtt még szóhasadásra, jelentésselkülönülésre került sor (így alakult ki a *család* és a *cseléd* szavunk).

2. A szerb nyelv hatása a mai vajdasági magyar nyelvre

Az idő múlásával a politikai és társadalmi viszonyok teljesen megváltoztak. Vajdaságot előbb 1918-ban, majd a második világháború befejeztével végérvényesen, teljesen elszakították Magyarországtól, és Jugoszláviához csatolták. Ezzel a magyar nép egy része az államalkotói státusból kisebbségi sorsra jutott, előbb csak formálisan, később viszont a szó szoros értelmében is. A lakosság összetétele megváltozott, amit az alábbi táblázat is mutat, amelyben a magyaroknak az összlakossághoz viszonyított részaránya van feltüntetve.

év	Újvidék	Szabadka	Zenta	Kanizsa	Becse	Topolya	Temerin
1991	8,8 %	39,6 %	78,3 %	88,5 %	50,5 %	66,9 %	55,6%
2002	6,0 %	35,0 %	78,1 %	86,5 %	45,5 %	60,9 %	42,6 %

Más területeken, a kisebb településekben ez az átlag sokkal kisebb. Vajdaságban az 1991. évi népszámlálás adatai alapján 16,85%-ot tett ki a magyarok aránya, 2002-ben pedig 14,28%-ot.

Tekintettel arra, hogy ma módunkban van az írott dokumentumokon kívül a beszélt nyelvet is vizsgálni, megfigyeléseinket a nyelvrendszer minden egyes szintjére kiterjeszhetjük.

A hangtani szint. Egy nyelv hangtani rendszere képezi annak legállandóbb, legstabilabb részét, amely a legkevésbé van kitéve a változásoknak. De ha ezen a szinten is érződnek a külső hatások, akkor ez már komoly veszélyt jelent. Nálunk, sajnos, azokban a közösségekben, ahol a magyarok

szórványban élnek, erre is találunk példát. Ugyanis Újvidéken az iskolás gyerekek között a szerb *đ* és *ć* mássalhangzók éreztetik hatásukat a magyar *gy* és *ty* hangok keményebb ejtésében. Továbbá, a nyílt *e* magánhangzók helyett valamivel zártabb, szerb *e* magánhangzót mondanak, amely egyébként egy árnyalattal nyíltabb a magyar *é*-nél. A magyar *a* helyett mind gyakrabban hallható az *o*, illetve az *é* helyett az *i*. Szerencsére, ezt a jelenséget Vajdaság más területein nem figyeltük meg.

A lexikai szint. Tekintettel arra, hogy – a nyelv egészét tekintve – a szókincs van legnagyobb mértékben kitéve a változásoknak és különböző hatásoknak, a jövevényszavak alapján könnyen megállapítható, hogy egy nép kultúrája hogyan hat más nemzetek kultúrájára. Különbséget kell azonban tenni az olyan szavak között, amelyeket azért kölcsönzünk, mert a nyelvünkben hiányoznak a forrásnyelvi kultúrára sajátosan jellemző jeltárgyak és elnevezések, ily módon pótoljuk tehát a hiányt (reáliák v. kultúrszavak). Másfelől pedig, léteznek olyan tükrözések, amelyekre nyelvünkben vannak elfogadott, helyes terminusok, de azokat hanyagságból – vagy valamilyen más okból – nem alkalmazzuk, vagy pedig a két szót párhuzamosan használjuk. Az első csoportba tartoznak a szerb nyelvi közösségre jellemző tárgyak, fogalmak, amelyeknek a magyarban nem léteznek ekvivalenseik. Ide elsősorban a szerb vagy pedig a szerbek által közvetített ételkülönlegességeket soroljuk: *ajvár, burek, csesznica, csevapcsicsa, dzsevrek, gibanica, kajmak, muszaka, tursija, prója, szavijacsa* stb. Amennyiben nem használnánk ezeket a szerb terminusokat, csak körülírást alkalmazhatnánk a jeltárgyak kifejezésére. Ide tartoznak a Szerbia államberendezésére vonatkozó kifejezések is, valamint a történelmi reáliák, mint a *csetnik, uszkok, hajduk* stb., a vallással kapcsolatos szavak: *szlava, polozsajnik* stb. Ehhez a nyugodtan elenyésző mértékű tükröztetésnek minősíthető csoporthoz viszonyítva sokkal több a másik csoportba tartozó szavak száma. Hanyagságból, nemtörődömségből, a nyelvi kultúra hiánya miatt, de feltűnési szándékkal is, valamint valamilyen közösséggel vagy személlyel való azonosulási törekvésből, de más egyéni okokból is nagyon sok szót tükröztetünk. Néha az a benyomásunk támad, hogy szinte minden szerb szót átvehetünk, és pedig teljes alakjukban vagy pedig a magyar nyelv hangtani és alaktani rendszeréhez idomítva, s ennek alapján megkülönböztetjük a teljes és a részleges alaki tükrözést. Így a következő szélsőséges példákat is feljegyezhetjük:

A zsúrka vége felé mán gágyázták egymást a plasztikus bocákka.

A markicára még vót pézem, de otthon hagytam a mészécsnámat.

A mondatok egy újvidéki általános iskola diákjaitól valók. A szerb szótöveket magyar képzőkkel és ragokkal látják el, és meg vannak győződve arról, hogy magyarul beszélnek, pedig az már se magyar, se szerb, hanem egyfajta keveréknyelv. Szerencsére, ezek egyenlőre csak kivételek, titokban feljegyzett példák, mert a beszélők nem voltak tudatában annak, hogy olyan valaki hallgatja őket, aki megérti beszédüket. Teljesen más a helyzet, amikor az iskolában vannak, vagy felnőtt személy társaságában. Ilyenkor többnyire gond nélkül helyesen fogalmazznak, s ez éppen arra enged következtetni, hogy hanyagságról van szó, vagy a baráti körrel való azonosulás szándékáról, amely – jegyezzük meg azt is – kétnyelvű.

Nem ritka eset az sem, hogy a vajdasági magyarok nincsenek tudatában annak, hogy egyes fogalmakra a magyarban más kifejezések léteznek, a szerb szavakat tekintik sajátjuknak, ezért megtörténik, hogy csodálkozva döbbenek rá, miszerint Magyarországon nem értik meg őket, amikor a fodrásznál le akadják vágatni a *siskájukat*, vagy pedig *trénerkát*, *jaknit* vagy *hulahoppkát* akarnak vásárolni.

A szerb nyelv gyakran közvetítő szerepet is játszik a nemzetközi idegen szavak átvételekor. Ez leginkább akkor jut kifejezésre, amikor a csak itt, Magyarországon viszont nem használatos kifejezéseket tükröztetjük. Ezen kívül a szavak alakja is árulkodik arról, hogy közvetítésről van szó, mert gyakran a szerb nyelvre jellemző képzőket tartalmazzák. Az idegen szavak használata során a szerb nyelv szemantikai értelemben is hatást gyakorolhat. A gond akkor kezdődik, amikor Vajdaságban olyan kontextusban és jelentésben kezdjük használni őket, amellyel a magyar nyelvben nem rendelkeznek, mint pl. a pillanatnyilag igen aktuális és divatos szó, az *akció*. Ez a terminus a magyar nyelvben is létezik, de nem jelent részvényt, mint a szerbben (s annak hatására a vajdasági magyarban is), hanem cselekvést, tevékenységet, műveletet, eljárást, s még van egy sor más jelentése is (a legújabb idegen szavak szótára 10 jelentését különbözteti meg). Ha már ennél a szónál tartunk, meg kell említenünk, hogy még nemrégiben a szerb nyelvben nem használták 'kedvezményes vásárlási lehetőség', az 'áru árának időszakos csökkentése' értelemben, tehát az árleszállítás jelölésére. Bizton állíthatjuk, hogy ez a jelentés a magyarból került át az embargó idején, amikor a vajdaságiak (köztük szép számban szerbek is) tömegesen jártak át Magyarországra nagy bevásárlótúrákra. Szerbiában az üzletek kirakataiban két-három évvel ezelőtt jelentek csak meg az »akcija« feliratok, egy egész sor újabb jelzős szerkezetet alakítva ki egyúttal, mint amilyenek az *akcijske cene*, *akcijska ponuda*, *akcijska prodaja* stb.

Így kezdtek el továbbá Vajdaságban, a szerb nyelv hatására, használni a *reprezentáció* és a *szelektor* szavakat a sportnyelvben, a válogatott, illetve a játékosok válogatását végző személy megnevezésére. A *manifesztációt* a szerbben többek között rendezvények, ünnepségek jelölésére is alkalmazzák. Ez a szó a magyarban nem rendelkezik az említett jelentéssel, a vajdasági magyarok azonban ilyen értelemben is használják.

Az alaktani szint. A legnyilvánvalóbb és legelterjedtebb lexikai hatással ellentétben az alaktani és a mondattani befolyás sokkal rejtettebb, alattomosabb, nehezebben lehet felismerni, s épp ezért, mint valami súlyos, gyógyíthatatlan betegség kezdi megbontani magát a nyelvi rendszert. Említsük meg például az igekötők helytelen használatát!

átbeszéli vagy *végigbeszéli* a mesét – a *prepriča priču* hatására;

átadta magát – *predao se*, a *megadta* magát helyett;

element a barátjához – az *odament a barátjához* helyett, az *otišao je do druga* miatt;

lerakja a télirevalót – az *ostavljati zimnicu* hatására az *elrakja telire* helyett;

reggelre *megvirágzott* – az *elvirágzott* helyett;

felcsereli a cipőt – a *cipőt cserél* helyett stb.

Gyakran előfordul a helytelen képzők használata vagy pedig azok elhagyása a szerb nyelv hatásának eredményeként: *delegát* (a delegátus helyett), *katalóg* (a katalógus helyett), *dóza* (a dózis helyett), *derivát* (a derivátum helyett), *honorár* (a honorárium helyett), *arhíva* (az arhívum helyett), *garanció* (a garancia helyett), *kollektív* (a kollektíva helyett), *formulár* (a formularé helyett), *garderóba* (a garderób helyett) stb.

A mondattani szint. Ezen a szinten egy egész sor különböző hatást nevezhetünk meg, a szerb nyelvre jellemző szerkezetek tükörfordításától, a magyar nyelv szellemétől idegen mondatok megalkotásáig. Megfigyelhető a szórendre, a téves igehasználatra és igeimódra, különösen pedig a vonzatstruktúrákra gyakorolt negatív hatás. A főnévi igenév helyett gyakran alkalmazzuk a *hogy* kötőszavas alárendelt mondatokat a szerb *da + prezent* (*da* kötőszós jelen idejű ige) hatására, a magyar nyelv nyújtotta szintetizáló lehetőségek helyett pedig a szerb nyelvre jellemző analitikus szerkezeteket alkalmazzuk stb.

3. Beszélhetünk-e manapság a magyar nyelv hatásáról a vajdasági szerb nyelvváltozatokra?

A régebben idetelepült, középkorú szerb lakosság nyelvében még érezhetőek a lexikai hatások nyomai. Az olyan szavak, mint a *fajta* vagy *fele* (-féle), *šor* (az utca jelentésben), *vagaš* (kerékvágás értelemben), *fele-fele* (fele bor, fele szódavíz), *huncut*, *bograč* még manapság is élnek a közhasználatban.

Vagy pedig a szerbben újkeletűnek számító *vajkrem* (vajkrém), amelyet nemrégiben Szerbiában is ilyen néven kezdtek el gyártani, s amelyről sokan az ország délibb részein nem is feltételezik, hogy magyar eredetű cikkről, s így magyarból kölcsönzött kifejezésről van szó. A vajdasági szerbek viszont jól ismerik ezt a tejterméket, amelyet évekig „odaátról” hoztak, és árulták a hazai piacon.

Azokban a helységekben, ahol a magyarok ma is a lakosság többségét alkotják, ez a hatás nagyobb. Marko Čudić állítása szerint, aki az észak-vajdasági településekben tapasztalható nyelvi hatásokat vizsgálta, a szerbek mindennapi beszédükben még ma is használják az olyan szavakat, mint pl. *baća* (báty), *begeš* (nagybőbő), *cefre*, *disnator* (disznótor), *drot* (drót), *đilkoš* (gyilkos, de csavargó, csibész, kópé, tréfálkozó ember értelemben), *maradeke* (ételmaradék), *masekovati* (maszekol), *oltovati* (oltja pl. a gyümölcsfát) stb.

Nemcsak szavakat tükröztetnek a szerbek, hanem szószerkezeteket, kifejezéseket is, és azok részeit is tükröztetik, gyakran alakítva ki tréfás, kevertnyelvű szólásokat: *meni minded*, *sve mi je minded*, *pazi na viđaz* stb.

Ami a mondattani szintű hatásokat illeti, a homogénebb magyarlakta közösségekben érezhető a magyar szerkezetek befolyása, mint pl. az *idem na poštu* az *idem u poštu* helyett, vagy a *penjem se na autobus* az *u* előjárás szerkezet helyett.

Leszögezhetjük tehát, hogy azokban a helységekben, ahol a magyarok a lakosság többségét alkotják, és ahol a közösség zártabb, homogénebb, a magyar nyelv még érezteti hatását, de közel sem oly mértékben, mint ahogyan azt egykor tette, és ahogyan az a fordított viszonylatra érvényes.

ÖSSZEGEZÉS

Az elmondottak alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a több évtizedig, sőt több évszázadig tartó együttélés „sorsára ítélt” népek nyelvei elkerülhetetlenül kölcsönösen hatnak egymásra. Az említett hatás iránya és

intenzitása a közösségben uralkodó politikai, társadalmi, művelődési és szociális viszonyoktól függ. Ez a befolyás fordítottan arányos egy konkrét társadalomnak a különbözőségek és a multikulturalizmus ápolására irányuló készségeivel. Vajdaság példáján bizonyítható, hogy hogyan lehetséges a hatások irányát aránylag rövid időn belül megfordítani. S bár nem tudtuk pontosan megállapítani a magyar nyelv hatásának méretét a szerbre az Osztrák-Magyar Monarchia idején, mivel vizsgálódásainkat csak irodalmi művekre alapoztuk, nem pedig a mindennapi nyelvhasználatra, feltételezhetjük, hogy nagyobb volt annál, mint amit mi ezúttal ki tudtunk mutatni. Manapság a szerb nyelv hatása a magyarra különösen Vajdaság déli részén érezhető, ahol a magyar lakosság részarányának csökkenése komoly méreteket öltött. A hatás előző irányultságával szemben ezúttal a befolyás nemcsak a szókincs, hanem az alaktan és mondattan terén is megfigyelhető.

Jegyzetek

- 1 Nem kell szem elől téveszteni, hogy a II. világháborúig a szerbeken és magyarokon kívül sok német is élt Vajdaságban, ma viszont a nemzeti kisebbségek közül meg kell említeni a szlovákokat, románokat, ruténeket, horvátokat stb. Az ő részarányukat nem mutattam ki, mert az nincs közvetlenül kapcsolatban a témával.

Irodalom

- Čudić, Marko (2003). Prilog izučavanju mađarsko-srpskih jezičkih interferencija u Severnoj Vojvodini Filološki preglod. XXX 2003/2: 187-205.
 Klaudy, Kinga (1994). A fordítás elmélete és gyakorlata. Budapest: Scholastica
 Bárczi, Géza (1991). Magyar szövejtő szótár. Budapest: Trezor Kiadó
 Mimics Károly (2003). Nemzeti kisebbségből szórványpésség. Kisebbségi létjelenségek. Szabadka, 25–84.

COEXISTENCE OF PEOPLES AND CULTURES

This paper deals with interdependence of Hungarian and Serbian in Vojvodina during the past two centuries regarding it from a few aspects. Firstly, using a translation of one literary work the paper analyzes the influence that Hungarian had on Serbian at the beginning of the XIX century. Secondly, the counter-effect of Serbian on Hungarian is analyzed at present time and the intensity, range and manner of this reciprocal influence is compared. In the end the paper looks into the possible influence that Hungarian has on Serbian in the communities where the Hungarians are a majority.

LÁNCZ IRÉN

A LEXIKAI INTERFERENCIA ÉS KONTAKTUSVÁLTOZATOK A MAGYAR NYELVBEN

Lexical interference and contact variants in Hungarian

A szavak kölcsönzése más nyelvekből természetes folyamat. A kölcsönzést azonban a különböző nyelvészeti diszciplinák (areális nyelvészet, nyelvtörténet, nyelvművelés, szociolingvisztika) különböző módon értékelik. Ennek egyik oka, hogy nem azonos módon értelmezik a nyelvet. Kétnyelvű környezetben a nyelveknek kontaktusváltozatai alakulnak ki, melyekben használatban vannak a másik nyelv szavai, a közösség tagjai pedig gyakran kódot váltanak.

Kulcsszavak:

kölcsönzés, kölcsönszó, jövevénytörzs, szláv nyelvek, interferencia, kontaktusváltozatok, kódváltás, többközpontúság, a kölcsönszók csoportjai

Egy nyelv sem él elszigetelten más nyelvektől. A nyelvek együtt vagy egymás mellett élésének természetes következménye, hogy a nyelvek kölcsönöznek egymástól elemeket. Mivel a szókincs lazán strukturált rendszer, a lexémák könnyen és szabadon kerülhetnek egyik nyelvből a másikba, könnyebben, mint pl. grammatikai elemek. (Tehát a nyelv többi szintjén is lehetséges az átvétel, de ezekkel nem foglalkozom.) A szavak átvételének folyamata állandónak tekinthető, azzal, hogy más-más korokban különböző nyelvek hatnak a bázisnyelvre.

Előadásomban azt mutatom be, hogy lényegében ugyanazt a jelenséget más-más módon látják a különböző nyelvészeti diszciplinák, és másként ítélik meg attól függően, hogy a megközelítés diakrón vagy szinkrón, és hogy a nyelv vagy a nyelvhasználat felől történik-e a megközelítés. A kategóriák terén is vannak különbségek. A lexikológiában és a lexikográfiában a *jövevénytörzs*, *vándorszó*, *nemzetközi műveltségyszó* és *idegen szó* kategóriák vannak, a nyelvhasználat felől nézve pedig *kölcsönszavak*.

Kezdjük az areális nyelvészettel. A magyar areális nyelvészeti kutatások főként a jövevénytörzsekkel kapcsolatosak, a más nyelvi szinteket érintő hatások kutatása háttérbe szorult. Hogy miért alakult így, annak több oka van: könnyebb a szókészlet alakulását kutatni, ennek van hagyománya, ez a kutatás hozhatott látványos eredményeket.

Az areális hatás jelentős a magyar nyelv életében, és jelentős a magyar nyelvközösség életében is, mert a magyarok részesei lettek mindannak, amit pl. a szláv, a latin és német nyelvű kultúra alkotott. A magyar nyelv ugyanis e három intenzív nyelvi hatás alá került különböző periódusokban. Más nyelvek is hatottak persze a magyarra, de ezek a hatások korántsem olyan jelentősek, mint az említett három hatás. A különböző nyelvi hatások a magyarságnak az európai kultúrához való tartozását biztosítják, és bizonyítják is. Hogy a magyar nyelv európai nyelvvé vált, a legnagyobb részben a latinnak köszönhető. A szellemi rokonság a párhuzamosan haladó fejlődéssel újabb szálakat nyer – írja Hadrovics László (HADROVICS 1989: 23). A területi kapcsolatokból adódó kulturális összetartozás alakulása nyomon követhető a nyelvek szókinccse tanulmányozásával.

A magyarság sok helyen szlávok közé települt, megváltozott az életmódja, és ez a nyelvben is megmutatkozott. Hadrovics László ezzel kapcsolatban a következőket írja: a szlávokkal együtt élő magyarság belekerült egyúttal a szláv anyagi kultúra kellős közepébe (HADROVICS 1989:12). Ugyancsak ő hangsúlyozza, hogy jelentős volt a szláv hatás a kereszténység megszilárdulásában is, és jelentős a szláv rész az állami, jogi, társadalmi terminológiában is. A kölcsönszavak integrálódtak a magyar nyelvbe, jövevényszavakká váltak. A nyelvek nemcsak befogadói a jövevényszavaknak, hanem átadói is. Az átadás tehát kétirányú. Tehát nemcsak a magyarban vannak szláv (többek között szerb és horvát jövevényszavak), hanem a szerbben és a horvátban is voltak és vannak magyar szavak. Amikor a magyar állam a középkorban megerősödött, a magyar állami, jogi, egyházi, katonai, gazdasági és társadalmi terminológiából sok átkerült a szláv nyelvekbe (is). Azután számos szláv eredetű szavunk megváltozott alakban vissza kerül a szlávba (akó, asztal, csárda, parlag, vajda stb.). Kölcsönösség jellemzi a tükörszavak és tükörkifejezések átvételét is. Mert a nyelvek mintákat is adnak egymásnak.

Az areális nyelvészet megállapítja az átvétel tényét, a történeti összefoglalók lajstromozzák a kérdéssel kapcsolatos munkákat, és hangsúlyozzák a közeledés jelentőségét. És természetesen kikutatják, mely szavak (lexémák) melyik nyelvből kerültek a vizsgált nyelvbe, hogy hangzott a forrásnyelv szava, miként épült be a nyelvbe az eredete szerint idegen szó. Kniezsa István, Hadrovics László és Kiss Lajos műveiből válogattam a magyar nyelvbe került szláv jövevényszókat: asztalnok, baj, bajnok, király, megye, pecsét, bérmál, szent, vecsernye, molnár, malom, zsilip, rab, srázsa, szerda, csütörtök, szerencse; a szerb nyelv mintájára alakult tükörszavak és tükör-

kifejezések is vannak nyelvünkben, pl.: boldogasszony (Blažena Gospa), Gyümölcstoltó Boldogasszony (sadovna sveta Marija), Hamvazószerda (sreda pepelnica), Vízkereszt (vodokrst) stb.

A jövevényszavak kutatói figyelembe veszik azt is, hogy a jövevényszó általánosan ismert-e az egész nyelvterületen, vagy földrajzi elterjedése korlátozott. Ugyanis az átvételek nem egyszer csak egy bizonyos területen élnek, a nyelvhatár közelében, egy keskeny sávban, a nyelvhatár mindkét oldalán a népnyelvben. Pl. a Nagykanizsa környéki horvát falvakban a tehéntúró turov (a magyar túró átvétele), ez úgy alakult a horvátban, mint a többi magyar szó: pl. akov (m. akó), hordov (hordó), lopov (lopó). Kb. ezerre teszik a rövidebb-hosszabb ideig használt magyar szavak számát, melyek Szlavóniában és a magyarországi szerbek nyelvében élt vagy él még ma is. Ilyen szavak pl. a következők: varmeđa (1570-ből az első adat), varoš (XV. sz.), eškut (1403), felbirov (1865) (felszolgabíró), felsogabirov (1757), soba (1702), fijoka (1757), vankoš (1556). Gorjanec Zsivko 1985-ben a hercegszántói nyelvjárásban pl. a következő magyar átvételeket találta: biroka (bíró – sudija), vilanjoš (villanyszerelő – električar), hernjoka (gusenica), cukorepa (šećerna repa), paradička (paradajz), teja (čaj), baratfile (taške) – ezt a szót a vajdasági szerbek is ismerik, és csak így ismerik pl. Szabadkán; drot (žica), mošopor (deterđzent), ragastov (lepak), čilar (luster), moždoka (lavabo), tanač (veće), valolot (preduzeće) stb. Ezeket az átvételeket magyar jövevényszavaknak nevezi a szakirodalom (NYOMÁRKAY 1989: 312).

A szerb és horvát szavak is folyamatosan, megszokás nélkül kerülnek a magyar szókincsbe. Csakhogy az újabban nyelvünkbe került szerb szavakat a nyelv művelők hibának tartják. Kossa János is könyveiből összeállítható ezeknek a szavaknak a listája. A szerbből átvett szavak és szerkezetek nemcsak a beszélt nyelvben fordulnak elő, hanem az írottban is. Kossa közülük elég sokat a publicisztika nyelvéből gyűjtött. A szerb szavakat és kifejezéseket tartalmazó nyelvet/nyelvhasználatot minősíti is. Ilyen minősítéseket használ: hasadtnyelvűség, habaréknyelv, kevertnyelvűség, jugomagyar fattyúhajtás, bükkfanyelv, alattomosan terjedő hibrid kifejezések, (melyeket le kell leplezni és ki kell gyomlálni), idegenszerű, provinciális, és vidékies. A kölcsönzést szükségtelennek, haszontalannak tartja. A magyar nyelv művelés szemléletét követve az általános magyar nyelv szokásra hivatkozik, meg arra, hogy őriznünk kell nyelvünk egységét, közérthetőségét. Azzal érvel, hogy a másutt élő magyarok nem értenek meg bennünket, ha szerb szavak keverednek nyelvünkbe. „Kevért nyelvterületen élőknek több okuk van arra, hogy kerüljük az idegen kifejezéseket, mint akár a szerbhor-

vát anyanyelvűek, akár a tiszta magyar nyelvterületen élőknek” (KOSSA 2003, 85–86.).

A szociolingvisztika másként látja az átvételeket, nem helyteleníti őket. Természetes folyamatnak tartja, hogy az anyaország határain túl kétnyelvű környezetben élők másmilyen nyelvet beszélnek, mint az anyaországiak. A kétnyelvű környezet hatását mutató változat a nyelv kontaktusváltozata, mely a kétnyelvűséggel kapcsolatos. A magyar szociolingvisták is elfogadják az angolszász szociolingvisztika e tanítását. Ha korszerű nyelvtudománytól nem akarunk elszigetelődni, nekünk is tudomásul kell vennünk, hogy itt a Vajdaságban is kialakult a magyar nyelv kontaktusváltozata. Eből pedig az következik, hogy a nyelvünkben található szerb vagy szerb mintára alkotott szavakat nem helyteleníthetjük, mert ha hibának tartjuk használatukat, akkor tkp. a releváns általános nyelvészeti törvényszerűség működését helytelenítjük.

A magyar nyelvtudományban a nézetek nyíltan konfrontálódtak. A két egymással kibékíthetetlennek látszó szemlélet a nyelv értelmezésből következik. A nyelv értelmezhető logikai metszetként, az összes egyéniben megnyilvánuló közös részként, azaz invariánsként, ez absztrahálást jelent, és aki így értelmezi, a nyelvnek absztrakt létet tulajdonít. Ez az értelmezés a strukturalizmusra jellemző, a saussure-i felfogás szerint a objektív, a nyelvi jel a beszélőtől függetlenül létezik. És innen már csak egy lépés az eszményi, ideális változat meglétének gondolata. Mert ha objektív a nyelv, akkor kijelölhető egy nyelvváltozat, amely a nyelvközösség számára univerzális érvényű. Ezt a felfogást követik a grammatikák és a nyelvművelés is. És értelmezhető a nyelv logikai únióként, az emberek nyelvének összességeként is, nem objektív tárgyként, hanem funkcionáló történésként. Ez a kiindulópontja az antropológiai irányzatoknak, melyek a nyelvet a beszélő és a használat felől közelítik meg, és számolnak a variánsokkal is, a különböző nyelvváltozatokkal, mint amilyenek a kontaktusváltozatok is. A két paradigmában az értékrend eltér egymástól.

A kétféle felfogás megosztotta a magyar nyelvészeket. Ezt bizonyítják a kilencvenes években zajlott viták is kérdésről. A vitát az robbantotta ki, hogy a Magyarország határain túli kontaktusváltozatok kutatói azzal érveltek, hogy a magyar nyelv nem egyközpontú, hanem a kontaktusváltozatok meglétéből következően többközpontú. A hagyományos nyelvészet képviselői (akik közül többen nyelvművelők is) tudomásul veszik ugyan azt, hogy a határon túli magyarok nyelve különbözik a magyarországitól, de tagadják a többközpontúságot. Többek között azzal érvelnek, hogy a többköz-

pontúság hívei mellőzik a magyar szakirodalmi előzményeket, és a magyar történeti-társadalmi viszonyokat, hogy angolszász szakirodalmat adaptáltak, hogy az állam – nemzet – nyelv viszonylatában az államot tekintik meghatározó tényezőnek, és hogy a többközpontúságot külső nyelvi helyzetek határozzák meg.

A többközpontúság meglétének megkérdőjelezése azonban nem jelenti azt, hogy a hagyományos nézetek képviselői nem fogadják el a kontaktusváltozatok néhány sajátosságát. Nem kifogásolják például az olyan szavakat, melyeknek a többnyelvű környezetben más a jelentésük, mint a magyarországi standardban (pl. község, szemafór).

A kontaktusváltozatokkal kapcsolatban több kérdést kellett tisztázni. Többek között meg kellett határozni a kulcsfogalmakat (mint amilyen a kódváltás, kódválasztás, kódkeveredés), a kódváltás típusait, csoportosítani kellett a kontaktusjelenségeket, választ kellett találni arra, hogy mi motiválja a kódváltást és a kódválasztást stb.

A kontaktológiában a fogalmak meghatározásai között vannak eltérések és vannak többjelentésű terminusok is. A központi kifejezésnek, az interferenciának két jelentése van: 1. valamely nyelv hatása egy másikra, és 2. valamely nyelvben a normától eltérő elemek használata egy másik nyelv hatására. Az első értelmezés szerint a lexikai interferencia eredményei a kölcsönszók, ezek egy része integrálódik, jövevényszóvá válik. A kódváltás fogalmát is kétféleképpen definiálják, és egyrészt olyan beszédmódot jelent, melynek jellemzője, hogy egyetlen diskurzusok belül egynél több nyelvnek van aktív szerepe, azaz egy vagy több elemet átveszünk a bázisnyelvbe, másrészt az olyan átvételeket jelenti, amelyek alapalakjukban fordulnak elő, morfológiai/szintaktikai jelölők nélkül. A kölcsönzést megkülönböztetik a kódváltástól, azaz az esetenként egyszavas átvételt a beszédbeli kölcsönzéstől. A kölcsönzés eredménye a kölcsönszó, ezeket, ha elemeire bontjuk, idegen nyelvi tövet kaptunk. Hogy egy-egy szót kölcsönszónak tekintünk-e, az is kritérium, hogy mutat-e fonológiai/morfológiai/szintaktikai integráltságot. Van, aki megkülönbözteti a nyelvi kölcsönzést a beszédbeli kölcsönzéstől, Mackey szerint az első eset az integráció (a jövevényszóvá válás), a második az interferencia. A mai vajdasági magyar nyelvben használt és a nyelvművelők által hibának tartott szavak ezek szerint nem nyelvi kölcsönzések, hanem beszédkölcsönzések, más terminológia szerint egyszavas kódváltások (ha a kódváltást tágabban értelmezzük), mert nem mindenki használja őket egységesen és formailag az átvételek nem stabilizálódtak.

A kontaktusjelenségek csoportosításának egy lehetséges változatát Lanstyák István készítette el. Értelmezése szerint a *közvetlen kölcsönszavak* esetében az interferenciahatás nem más, mint a (többnyire egyszavas) bázistartó kódváltás, a kölcsönzés folyamata pedig közvetlen kölcsönzés. Lanstyák rendszerezése szerint a vajdasági magyarok nyelvében található szavak csoportjai a következők:

1. *Közvetlen kölcsönszók* azok az elemek, amelyek mind az VM*, mind az S szókincsben megtalálhatók, hiányoznak viszont az MM szókincsből (pl. kopacska, tunel, sztudent, brucos, molba, zsalba, taksza, sztázs, majica, farmarica, trenaka/trenerica, plakár, kafity, szoliter, visak, fond, budzset, kredit, gúzsva, stósz, salter, tezza, nálog, vétye, szávet, odbor), tulajdonnévi eredetű betűszók esespé (SSP), szőfőrőjő (SFRJ), jözső (JZ), pététe (PTT), göszöpő (GSP). Ezek a szavak Mackey terminológiája szerint beszédkölcsönzések, ezt nevezi interferenciának.

Ebbe a csoportba tartoznak azok a kölcsönszók is, amelyek olyan fogalmakat jelölnek, amelyek ismeretlenek Magyarországon. Pl. burek, csevap, vesalica, tulumba, baklava, gibanyica, ajvár. (A szerb *a* (ejtése á) a magyarban *a*. De ez a hangalaki különbség – szerintem nem indokolja, hogy az alaki kölcsönszók közé soroljuk a itt szereplő szavak egy részét.) Ezek viszont már nyelvi kölcsönzésnek tekinthetők, azaz integrációk.

2. Az *alaki kölcsönszók* az S és az MM nyelvváltozatokban hasonló, de nem azonos a hangalakúak és hasonló vagy azonos a jelentésszerkezetük, ugyanakkor az VM megfelelőjük hangalakja (és jelentésszerkezete) jobban hasonlít az S-éra, mint az MM-éra.

a) mint a szerb nyelvben is, hiányzik a latin végződés:

– az -us: agronóm, apparát, delegát, grafológ, internát, kandidát, katalóg, konflikt, szuperlatív;

– az -um, -ium: argument, citát, dokument, elaborát, honorár, koncentrát, konglomerát, referát, rekvizít, szeminar, terén (Kossa ezek között említette a projekt szót is, de ez a szó újabban a magyarországi magyarban is így használatos az angol hatására, sőt prozisekt változata egyre gyakoribb);

– az -a: geodét, kollektív (fn);

– az -é: formulár, pausálé;

– az -io: progresz, regresz;

– az -on: paradox;

– a -t: komfor, reszor;

* VM – vajdasági magyar nyelv; MM – magyarországi magyar nyelv; S – szerb nyelv

b) -is végződés nélküli a szó: originál;

c) Mint a szerb nyelvben, -a végződést kap a szó: kontróla (és megnyúlik a magánhangzó, rövidül a mássalhangzó), konzerva, garderoóba, cellulóza, dróga (megnyúlik a magánhangzó); vagy -t végződést: komitét;

d) egyéb különbségek: koleszterol (MM koleszterin), taksza (MM taksa), buldozsér (MM buldózer), bazén (MM bazen), báger (MM bagger), garnis (MM karnis), hémia (MM kémia).

A kölcsönszók továbbképzett alakban is élnek: pl. honoráris (MM tiszteletdíjas), tezgázik (MM *biz* fusizik). Túlhelyesbített alakok is vannak a vajdasági kontaktusváltozatban. Ezekről Lanstyák István a következőket írja: „A görög latin eredetű MM szavak toldalékainak az S mintához való hozzáigazítása egy ellenkező irányú folyamatot is kiváltott, a nemzetközi szavak relatinizálását MM megfelelőjük alapján. Mivel azonban a beszélők ezeket a megfelelőket nem mindig ismerik (igazából ezek gyakran az MM beszélők számára is ismeretlenek), a »relatinizálás« eredménye nem mindig azonos a szó MM (és egykori latin) hangalakjával. Ez a folyamat úgy is tekinthető, mint az átvevő nyelv rendszeréhez való hiperkorrekt alkalmazkodás, hiszen a beszélők úgy vélik, ezekre a változtatásokra azért van szükség”, hogy az érintett szó ne legyen »szerb«, ahol -ija végződésűek. Pl. evidenció, tendenció, inerció, szentenció, benefició, indíció, privilegió (M. (MM evidencia, tendencia, inercia, szentencia, beneficium, indícium, privilegium). Kossa magyarázata szerint ezekben az esetekben a téves analógiáról van szó. (Az -io végződésnek azonban van analógiája nyelvünkben. A szóvégmutató szótár háromszáznál több ilyen végződésű szó van: delegáció, negáció, dedikáció, náció, stáció, ováció, fikció, funkció, opció, fúzió, inszINUáció, opozíció stb. A szerbben ezek is -ija végződésűek). Ilyen analógiás változások csak a kontaktusváltozatban vannak.

A fenti szavak is beszédkölcsönzések.

3. A kalkok az VM szókinszben (legalább részben) magyar morfémákból állnak, amelyek azonban mégsem részei az MM szókinsznek. Belső szerkezetük közelebb áll SS, mint MM megfelelőjéhez. Vannak közöttük tükörszavak és tükörkifejezések. Elsődlegesek: benzinpumpa (S benziska pumpa, MM benzintkút), sósrúd (S slani štapić, MM ropi), előlát (S predvideti, MM előirányoz, tervez, biztosít), letisztáz (S podbaciti, MM tisztázza (az ügyet), munkaakció (S radna akcija, MM társadalmi vagy önkéntes munka), helyi iroda (S mesna kancelarija, MM helyi hivatal), szociális munkás (S socijalni radnik, MM szociális gondozó), gyermekpótlék (dečji dodatak, MM családi pótlék) stb.

4. A jelentésbeli kölcsönszók jelentésszerkezete S megfelelőjükéhez jobban hasonlít, mint az adott lexéma MM változatáéhoz. Ha a jelentés nincs meg MM-ben az(oka)t a jelentés(eke)t, mely(ek) nincs(enek) meg az MM nyelvváltozatokban, de megtalálható(ak) mind az VM, mind pedig az S nyelvváltozatokban, VM kölcsönjelentés(ek)nek nevezhetjük, magát az érintett lexémát pedig jelentésbeli kölcsönszónak. Pl. község (VM. ‘területi szerveződési forma’, MM ‘önkormányzati joggal rendelkező település’, a területi szerveződési forma Magyarországon a járás; nálunk is használatban volt egy ideig, a szerb megfelelője a *srez* volt). Ezt a szót nem helytelenítették, mint ahogy a munkaszervezet szót sem. A szemafór (VM 1. ‘jelzőlámpa’, 2. ‘vasúti jelzőberendezés’, S *semafor* mindkét jelentésben, MM *semafor* csak ‘vasúti jelezőberendezés’), patika (VM 1. ‘gyógyszertár’, 2. ‘tornacipő’, S a második jelentésben használatos, MM csak ‘gyógyszertár’ jelentésben). Ilyen szó még pl. a szakvizsga is (S *stručni ispit*, MM a bírók tesznek szakvizsgát, nálunk az igazságügyi vizsga a szaknyelvben; nálunk középiskolát vagy főiskolát és egyetemet végeztek szakvizsgát tesznek, Magyarországon gyakorlati vizsgát tesznek).

A kódváltás a kétnyelvűséggel hozható ugyan kapcsolatba, de a vajdasági magyarok közül olyanok is használnak szerb szavakat a beszédükben, akik nem kétnyelvűek. Nem azt jelzi-e ez, hogy a szerb szavak egy része mégiscsak integrálódott nyelvünkbe? Az persze más kérdés, hogy használatuk nem felel meg a magyar standardnak. Ennek ellenére számolnunk kell velük. És a mai magyarországi trend számol is velük, ugyanis a Magyar Értelmező Kéziszótár új kiadásába bekerült néhány szó a magyar nyelv kontaktusváltozataiból is. És egyre többen vannak azok, akik úgy látják, hogy a kisebbségi helyzetben a kölcsönszavak nem veszélyeztetik a nyelv fenntartásának, megőrzésének esélyeit.

A vajdasági magyarok kontaktusváltozatának kutatása megkezdődött, de egy csomó kérdésre még további válaszokra van szükség, pl. hogy mi motiválja a kódváltást és a kölcsönzést, milyen szabályok szerint és milyen szituációban történik, milyen funkciója van, mely társadalmi csoportok preferálják a kölcsönzést a magyar megfelelő helyett (mert a legtöbb esetben a kölcsönszónak van magyar megfelelője). Arról sincsenek adataink, hogy hány szerb kölcsönszó van használatban. (Pl. az Egyesült Államokban élő magyarok szókincsének 7%-át teszik ki az angol szavak, és hasonló az arányuk a román szavaknak is a romániai magyarok nyelvében is.)

A más nyelvekből a bázisnyelvbe került idegen szavakat – mint a fentiekből kiderülhetett – a nyelvészetben még nem kezeljük egységesen.

Irodalom

- Bartha Csilla (1993): *Megjegyzések a lexikai kölcsönzésről*. = Emlékkönyv Fábán Pál hetvenedik születésnapjára. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 26–35.
- Balázs János (szerk.) (1983): *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Hadrovics László (1985): *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest:
- Hadrovics László (1989): *A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága*. = Balázs János (szerk.) (1989): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest: Tankönyvkiadó, 7–46.
- Kiefer Ferenc (szerk.) (2003): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kiss Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Kiss Lajos (1976): *Szláv tüközszók és tükörjelentések a magyarban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kniezsa István (1974): *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kossa János (2003): *Kettős idegenségben*. Budapest: Timp Kiadó
- Lanstyák István: A kölcsönyszavak rendszerezéséről (különös tekintettel a magyar nyelv szlovákiai változataiban található szlovák eredetű kölcsönyszavakra). [http:// www.fphil.uniba.sk](http://www.fphil.uniba.sk)
- Nyomárkay István (1989): *A magyar és a szerbhorvát nyelv kapcsolata*. = Balázs János (szerk.) (1989): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest: Tankönyvkiadó, 291–350.

LEXICAL INTERFERENCE AND CONTACT VARIANTS IN HUNGARIAN

The life of every language has known periods when its vocabulary became enlarged with foreign and loan words under the influence of other cultures and languages.

The author points out that – even though it is practically the same phenomenon – various linguistic disciplines look upon the borrowing of words with different eyes depending on whether they approach it synchronically or diachronically, or on whether they consider it from the aspect of language or usage and, also, on how they define language.

Areal linguistics and language history acknowledge the borrowing as a fact and respond to it positively. Serbian words enter into the vocabulary of Hungarian speakers in Vojvodina continuously, and yet, purists think of this phenomenon as imperfection. Present-day sociolinguistics, on the other hand, consider the development of contact variants natural in bilingual environments. The author also discusses the fact that the most important concepts of contactology have various interpretations, and that it is not easy to differentiate between changing of codes and borrowing in particular occurrences. The author also presents groups of Serbian loan words in the Hungarian language in Vojvodina.

KÖZÉLETI SZEREPLÉSEK

BÁNYAI JÁNOS

KISEBBSÉGI TUDOMÁNYOSSÁG AZ EU HATÁRAIN TÚL

Európa története, némi túlzással, akár folytonos és folyamatos határrendezések nyomán is elmondható. Háborúk és békeszerződések, birodalmak születése és felszámolása, demokráciák és diktatúrák, hadjáratok és népvándorlások egymást követő és egymásba ékelődő rendje mozgatta az európai határokat évezredek át. Az Európai Unió születése és nemrégiben lezárult bővítése Közép-Európa és Kelet-Európa felé még egy és nyilván nem az utolsó európai határrendezés. Amely átrendezésnek egyaránt vannak nyertesei és kárvallottjai. Vesztese közé sorolható néhány kisebbségi nemzeti közösség. Nem csak a magyar, hanem például a Szerbiában élő szlovák, sőt részben a román kisebbség is. Együtt kerültek a kibővített Európa újrarajzolt határán túlra. Nem beszélve arról, hogy a jugoszláv államiség megszűntével az utódállamokban, Horvátországban, Bosznia és Hercegovinában, de Macedóniában is újabb, főként szerb nemzeti kisebbségi közösségek alakultak ki. Az elmúlt évtized európai határrendezései, beleértve az Unió bővítését is, nem rendezték, hanem időserűsítették a kisebbségi kérdést. Trianon nem került a történelem lomtárába, jelképpé vált, mert alakváltozásokon át tovább él a mind újabb és újabb területi rendezésekben, határállomások kiépítésében, a vízumkényszer széleskörű alkalmazásában.

Mindez abból következik, hogy a határ elhatárol. Nem egyszer egymáshoz természetesen tartozó területeket meg régiókat választ ketté. És elhatárolja egymástól ezen területek és régiók ugyanazon etnikai közösséghez tartozó lakóit, akik idegen környezetben legtöbbször védettségre szorulnak, s ezáltal ki vannak szolgáltatva mind a többségi vagy államalkotó nép (sokszor kétes) jóindulatának, mind az anyaországok érdeklődésének, nem utolsósorban érdekeinek is. Ennyiben minden határrendezés, a legbékésebben végbemenő is igazságtalan. Hiszen van, aki belülré kerül és van, aki kívülré reked. Van, aki a sajátjában marad és van, aki kényszerűen az idegenhez csapódik. Aki a sajátjában maradt otthon érezheti magát, aki az idegenhez került maga is idegenné válik. És mint minden idegen, a saját földjén is veszélyek és veszedelmek sorát él(het)i meg.

De nem kell azt hinni, hogy ezek a veszedelmek és veszélyek csak kívülről, akár a határon túlról, akár a határ innenső oldaláról érkezhetnek. Az idegenség tapasztalata belső forrásokat nyit meg, részint önvédelmi eszköztárt

létesít, részint elhatárolódást és bezárkózást eredményez, részint pedig megoldások, köztük a határmódosítás illúzióját kelti. Vagyis fenyegetések érkehetnek a határon, ezúttal az újra megvont európai határon túlra került (nemzeti) kisebbségből magából is, amennyiben nem ismeri fel és nem tudatosítja magában kellő hatékonysággal, más szóval jól átgondolt kulturális stratégia, esetleg stratégiák kidolgozásával saját történelmi, politikai, de legfőképpen kulturális helyzetét. Ilyen stratégia nélkül a kisebbséget, létformáit és önismeretét mélységesen meghatározó meg befolyásoló idegenség-tapasztalat legfeljebb szépirodalmi művekben, regényekben és versekben nyerhet formát, de közösséget megtartó és kisebbségi társadalmat mozgató objektivációjára nem kerülhet sor.

Van-e tehát, vagy felvázolható-e egyáltalán az anyaország, mostanra viszont az Európai Unió határain is kívülre került nemzeti kisebbségnek az idegenség történelmi és egzisztenciális tapasztalatára épülő kulturális stratégiája? Amely stratégia meglétének alapvető feltétele a kisebbségi közösségi konszenzus. Az érdekvédelmet előnyben részesítő kisebbségi politizálásnak nem hiúságot tápláló infrastruktúrát kellene kiépítenie, hanem éppen ezt a közösségi konszenzust kellene tárgyiasítania.

Amely konszenzusnak alappillére a kulturális stratégia. Nélküle a kisebbséget befolyásoló és leíró kultikus szavak, amilyen a sorskérdés, az anyanyelv, a szülőföld, a megmaradás, de az autonómia is, közhelyek csupán, falra festhető és kabátgallérra tűzhető jelvények, amelyek látszólag sokat mondanak ugyan, miközben egyáltalán nem beszélnek, mert mindennapi, főként politikai szólamként való kritikátlan és korlátokat nem ismerő használatuk során elkoptak és kiürültek.

A kulturális stratégiának másik alapkérdése a hovatartozás nem múlt dilemmája. A kisebbségi idegenség-tapasztalat azt mondja, hogy az idegen államot, amelynek határai között fenntartani igyekszik magát, a kisebbség országának fogadja el, de nem hazájának. Ebből következően a kisebbség inkább kötődik és ragaszkodik a szülőföldjéhez, mint ahhoz az államhoz vagy országhoz, amelyben többszörös határrendezések során élni kényszerül. A szülőföldhöz való ragaszkodás persze dicséretes, de legfőképpen költői. Inkább lélekerősítő érzés, és nem igazi szellemi táplálék. Ám mindenképpen szenvedést okozó erős kötődést jelent. Ebből a kötelékből legfeljebb paradoxonok szabadíthatnak ki. Például a „hontalan lokálpatrióta” paradoxona, amit Végel László írt körül több munkájában is. A hontalanság nem az állam vagy az ország, hanem a haza elvesztése, a lokálpatrióta pozíciója pedig a szülőföld, de egyben az örökség és a múlt kultuszát teremti meg. A lo-

kálpatriótának szent helyei vannak, főként az emlékezetében és nosztalgiáiban, nincs reménye, megoldása sincs, mert hontalansága nem a haza elvesztéséből, valamilyen magasabb célt kitűző elhagyásából, szabad döntésből származik, hanem a határrendezések tőle mindenkor független kényszerítő körülményeiből.

Mégis éppen a „hontalan lokálpatrióta” a kisebbségi kulturális stratégia személyisége. Ő teremti meg és őertette van a kisebbségi kulturális stratégia. Hiszen pozíciója a hovatarozás kérdésében döntő érv.

Nincs továbbá kulturális stratégia térségi meghatározók nélkül. Hontalanságra nem építhető ez a stratégia, mert éppenséggel térvesztést mond. Mondása azonban a kisebbségi kultúra egészét erodáló provinciálisra figyelmeztet. Arra, hogy a szülőföldet szakralizáló érzés és emlékezet a provinciális szellemét szabadítja fel, mintha kisebbségben mindannyian Grendel Lajos „New Hontjában” Mikszáth Kálmán esernyője alatt élénk. A provincia, a vidék persze önmagában nem minősítés. Minősítéssé csak akkor válik, ha intellektusában és szellemében elhatárolja magát, ha nem képes kilépni önköreiből, ha archaizáló álmokba és illúziókba ringatja magát. Ha döntéseit nem önállóan hozza meg, ha maga nem teremt javakat és értékeket, hanem csak a sajátját őrzi, minden mást pedig kívülről remél. A kulturális stratégia ezért a kisebbségi kultúra erős és majdnem kizárólagos támogatásfüggőségét problematizálja. Támogatás nyújtotta védettség nélkül kisebbségi közösségek nem tarthatók fenn, de nem is függhetnek kizárólag a támogatásoktól. És nem csak azért, mert minden támogatásnak ára van. Többek között az ún. kulturális prioritások meghatározásában, ami természetesen a támogató, és nem a támogatott illetékessége. Ezek pedig szinte rendre, bár lehet, hogy nem szándékosan, éppen a provinciális szellemét erősítik, amikor elhíhetni igyekeznek a kisebbséggel, hogy csupán a hely szellemét kell fenntartani, nagyra becsült Mikszáth Kálmán esernyőjét kell szorosán tartani, az újat, az értéket, a gyakorta megvetett magas kultúrát támogatások alakjában mások hozzák el nekünk. A saját leértékelése, sőt megvetése olvasható ki abból, ahogyan a kívülről, az anyaország és mostantól kezdve az Európai Unió határain belülről érkezőt kritikátlanul fogadja a kisebbség legtöbbször csak suttogó közvéleménye. Vagyis a kritikai érzék elvesztése vagy leépítése a sajátot kezdi ki, és a provinciálisba helyezi át. A kritikához persze nem lehet széleskörű támogatást nyerni. Ezért a kisebbségi kulturális stratégiának a támogatásfüggőség problematizálása mellett a kritikai gondolkodás fenntartása és erősítése a másik meghatározása.

A hontalanság és a lokálpatrióta kisebbségi paradoxona csak akkor telítethető értelemmel és tartalommal, ha önismereti kritika táplálja, amely egyformán irányul mind a támogatásfüggőségből származó elvárásokra, mind a kívülről, a határ túlsó feléről és az idegen kultúra irányából érkező impulzusokra. Mert a kritika megítélést jelent, de ugyanakkor befogadást is. Az értékek befogadása nem a saját leértékelése, ellenkezőleg éppenséggel a saját erősítése. Ha ez érvényes a kultúrában, akkor mindenképpen érvényes a tudomány területén is. Az Európai Unió kívül rekedt kisebbség tudományossága, amely ha akarjuk, ha nem, végső soron mégis sokkal inkább az irodalmi kultúra viszonylag széles keretei között mint irodalom-, néprajz- és nyelvtudomány, mint történelem és helyismeret, mint művelődéstörténet és szociográfia működik, csak annyiban tartható fenn, amennyiben az önismereti kritikára épülő és építő kulturális stratégia keretében építi fel, őrzi meg és tartja fenn akár állami alapítású, akár civil kezdeményezésre létesült intézményeit. Mint minden tudományosság, a kisebbségi tudományosság is intézményfüggő, de az intézményei csak belülről irányíthatók hatékonyan, mert csak így teremthetnek, hozhatnak létre számon tartható értékeket. Ha minden kívülről érkezik, a nélkülözhetetlen támogatással együtt az irányítás is, akkor megszűnik a kritikai gondolkodás és a kisebbségi tudományosság felolvad az amúgy meghatározó jelentőségű emóciókban, ahelyett hogy a befogadás, a megértés, az elemzés, vagyis a saját önismeretének értelmi műveleteit erősítené.

A kisebbségi politizálásban és a kisebbségre irányuló tudománypolitikában a tiszteletet érdemlő együttérzést a racionális megértésből, valós ismeretekből és kritikából eredő számontartással kellene behelyettesíteni ahhoz, hogy kiléphessünk Mikszáth Kálmán esernyője alól, és hogy feloldhassuk a hontalan lokálpatrióta kisebbséget szimbolizáló paradoxonát. A kisebbségi kultuszok nem számolhatók fel, sőt újabbnál újabb kultuszok és kultikus helyek ismerhetők fel a kisebbségi létformákban, amennyiben a határon túliság pozícióját nem tekintjük eleve hátrányos helyzetnek, hanem megértésére és – amennyire lehet – érzelemmentes megítélésére vállalkozunk.

SZAKDOLGOZATOK

LAKI BOGLÁRKA

**A VAJDASÁGI MAGYAR DIÁKNYELV JELLEMZŐI
EGY PACSÉRI KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT ALAPJÁN****Bevezetés**

A szleng állománya nagyon gazdag. Számtalan szó, szó szerkezet és állandósult szókapcsolat tartozik bele, de ezeknek jelentős része tiszavirágéletű.

Eric Patridge, a brit és az amerikai szleng legnagyobb szakértője szerint a jó és a rossz szlenget az különbözteti meg egymástól, hogy a jó szlengnek jelentése van, eredeti, a megkopott nyelvi elemeket élénk, magas stílusértékű kifejezésekkel helyettesíti, míg a rossz szleng nem mond semmit, üres kifejezés és hamar kikopik a nyelvből. Logikus lenne azt hinnünk, hogy a jó szleng szókincsállománya az, ami tartósan beépül a nyelvbe (habár gyakori használata következtében ez is agyonkoptatottá, üresen kongó kifejezéssé válhat), ám a közízlés nem mindig azokat a kifejezéseket részesíti előnyben, amelyek arra érdemesek lennének.

Nincs ez másként az általam vizsgált diáknyelv esetében sem. Bizonyos szavak már a diáknyelv szerves részét képezik, de emellett szókincsének egy másik része állandóan megújul, változik. A nyelvnek talán a diáknyelv, az ifjúság nyelve az egyik legdinamikusabban fejlődő ága, ezért is érdemes foglalkozni vele.

Dolgozatom témája a diáknyelv jellemzői, szókincsé és annak változásai. Az anyaggyűjtést a pacséri Moša Pijade Általános Iskolában végeztem a 4. és a 8. osztályosok körében. (Meggjegyzem, hogy az osztályok, amelyekben a felmérést végeztem, viszonylag kis létszámúak, a 4.-esek mindössze 14-en, a 8.-osok pedig 16-an vannak.) Az adatgyűjtéshez kérdőívet használtam. A kérdések felölelik az iskolával, különböző személyekkel, ruházati kellékekkel, jellembeli és testi tulajdonságokkal kapcsolatos szavakat.

A kapott adatokat összehasonlítom Matijevics Lajos 1972-ben kiadott diáknyelvi szótárának anyagával. Az adatok feldolgozása során a 8.-osok és a 4.-esek szókészlete közötti különbséget is figyelemmel kísérem, és ahol jelentősebb eltérés mutatkozik, azt kiemelem.

Az adatok feldolgozása

Az iskola megnevezésére leggyakoribb a sulis, isis, ritkábban a börtön, amelyek már a korábbi diáknyelvben is jelen voltak. Új megnevezés a 8.-osok körében az állatkert valamint a tóparti szálló. Ez utóbbi eredtileg a szomszédos faluban levő szellemileg elmaradott emberek otthonául szolgáló épület csúfneve. A tanári megnevezésére a 4. osztályosok nem használnak külön kifejezést, valószínűleg azért, mert még nem alakult ki a tanár-diák ellentét. A 8.-osok viszont ilyen új megjelölésekkel illetik a tanárit, mint a sárkánybarlang és a pokol tornáca. Az étkezőt a felső tagozatosok zabálóhelyiségnek, zabáldának nevezik, amelyeknek hasonló formáit már a Matijevics-féle szótár is tartalmazza. A tornaterem megnevezéseként ritkábban előfordul a kínezőterem és a kiképzőhely, de szintén csak a 8.-osoknál. A mellékhelyiség jelölésére a 4.-esek körében elterjedt egy új szó, mely a diákok kreativitását bizonyítja, a bűdöske. A 8.-osok a buái, klotyó kifejezéseket használják. A naplót a 4.-esek naplopónak nevezik, a 8.-osok pedig szemetesnek, de ezenkívül új megnevezések is jelentkeztek, mint a papló, és ilyen ötletes képződmények, mint a mesekönyv, halálkönyv, kivégzőkönyv. A tanszerek kategóriájába tartozó tárgyak megnevezésében alig történt változás. A ceruza továbbra is főként cerka, a golyóstoll örökíró, örcsi formában használatos. Új fejlemény viszont a táskát jelölő tási szó, amely a Matijevics-féle diáknyelvi szótárban tasi alakban szerepel. A tantárgyak neve sem igen változott, megmaradtak a szokásos kifejezések mint pl. a magyi, matek, főci, töri, englis, kornyika stb. Kivétel a magyar nyelv, amely esetében a magyi tovább rövidült, és így keletkezett a magy, illetve előfordul a magyarszki is. A szerb nyelv elnevezéseként a 8.-osoknál újabban a pokolóra és a halálóra szolgál. Ez utóbbi a diáknyelvi szótárban a kémiaóra-ra vonatkozik. Az osztályzatok tekintetében sem tapasztalható nagyobb változás, megmaradtak a búger, horog, kampó, keca, peca, trojka, petica elnevezések. Újdonság a 4.-esek körében elterjedt buktató találó megnevezés, amely az intőt jelöli, és a negró, amely a megrovóval azonos. A tanárok és az igazgató megnevezései a következők: tancsi, igi, diri, és új megjelölésként szolgál a börtönörök, ezenkívül az eddig nem használt főisten, sárkány, amelyek az igazgatóra vonatkoznak a 8. osztályosoknál.

A különböző nemű, korú személyek nevei esetében már történt változás a Matijevics Lajos által gyűjtött szavakhoz képest. A csaj, nőci mellett jelentkezik még a bébi, bige, bombázó, buksza, cicababa, csajszi, jó bőr, kis-csaj, liba, nőce, nőcike, nőcske, zsená, zsenzka, valamint a pasi, csávó, ür-

ge mellet az alak, faszi, fazon, fickó, hapsi, koma, mókus, pasas, srác. Érdekes megjegyezni, hogy mindebből a 4.-eseknél még csak a csaj, nőci, nőcske és a pasi, koma szavak szerepelnek a kérdőíveken. Az idős férfi megnevezésére főleg a tata, vén tata, ritkábban az öreg, öregapa, deda, tatulek szavakat használják, ezenkívül igen gyakori a trottyos, vén trotty kifejezések előfordulása is, amelyek a régebbi gyűjtésben még nincsenek feltüntetve. Az idős nő elnevezései a következők: öreglány, mama, nyanya, szatyor, vén szatyor, valamint a banya, boszi, boszorka szavak is előfordulnak újabban, de ezeket többnyire a 4. osztályosok használják. Az anya, apa megjelölésére az apcug, apuci, apucika, fater, fatti, öreg, ős, valamint az anci, anyuci, anyuka, muter, mutti, öreg, ős szavak használatosak; a nagyszülők nevei: bákó, mama, mami, mamuci, nagymutter, deda, nagyfater, tati, tatuci, illetve mindkettőre vonatkozik az ősök, öregek. Tehát ebben a kategóriában sem tapasztalható jelentős változás. A rokonság megnevezéseit illetően maga a rokon szó egy alakváltozata kezd mind divatosabbá válni a fiatalok között: a rokony. A rendőrt fakabátnak, kékangyalnak és zsarunak nevezik. Ezenkívül igen gyakori a zsaca, zsernyák, ritkábban a haszonállat, kékruhás, kopó kifejezések, amelyeket a hatvanas évekbeli gyűjtés még nem tartalmazza.

A testrészek nevei esetében történt némi változás. A fej megnevezésére szolgál még ma is a tök, valamint a szótárban még nem szereplő buksi, kobak, koponya. A száj lepényleső, de elsősorban pofa (megjegyzem, hogy Matijeviscsnél a pofa még csak férfi jelentésében van feltüntetve). A fül radar, a haj megnevezései: séró, szalmakazal, valamint megjelent a bozont, búra és a sörény. A kéz szinonimái a kacsó, mancs, pracli, a lábé a csülök, futómű, pata, tappancs, amelyek közül csak a pata szerepel a szótárban.

A ruházati kellékek csoportjába tartozó sapka maradt satyak, satyek, satyesz, fejfedő, tökfödő, a kabát pedig kabi. A nadrág naci, gatyesz, de újabban a gatyó is terjed. A pulóver többnyire pulcsi, de egy-két esetben a 8. osztályban talákoztam a fullover megnevezéssel is, mely az angol nyelv hatását tükrözi. A nyakkendőt fűjtogátónak, nyakörvnek, nyakszorítónak nevezik, a ruhát pedig igen gyakran emlegetik ruciként, ezek mind újabb szavak.

A pénz szóra igen sok szinonimát használnak, pl. guba, lóvé, mani; újabban pedig dollár, lé, málna, suska, susnyó, zsozsó. A kerékpár nevei is hasonló sokszínűséget mutatnak: bicaj, bringa, cajgli, újabban pedig canga, dragacs, drótkecske, tricikli, stricikli. A motorkerékpár moci, ritkábban csepper. Az autó főként járgány, de megjelenik a csotrogány, tragacs, verda

is a 8.-osoknál. Az autóbuszra a 4.-eseknél a következő kifejezéseket találtam: halálbusz és milka (az autóbusz színe miatt). A rádióra használják a zenélő doboz kifejezést, a tévé hirdetődoboz vagy teve, de ezek nem túl gyakoriak és csak a 8.-osoknál jelentkeznek. A számítógépre a komputer szó rövidülésével keletkezett kompi használatos, a mobiltelefon mobcsi, mobil, mobiltelcsi, telcsi, teló, amelyek természetesen újabb szavak, kivétel a teló, amely a diáknyelvi szótár szerint televíziót jelent. A telefon előfordul fixni formában, valamint a telcsi, telfó használatos.

A gyáva személyt beszarinak, betojinak nevezik, az árulót spiclinek. Aki okos, az agytröszt, újabban észkombájn, zseni. A buta bunkó, dinka, fafej, seggfej, szmotán. Aki kicsi, azt kis köcsögnek, seggdugasznak, stöbszlinek, tőpörtyűnek, törpének, törpikének nevezik, aki nagy, azt pedig égimeszelőnek, zsiráfnak, valamint langalétrának. A kövér szinonimái a diáknyelvben a csupaháj, dagi, dagadt, degesz, disznó, duci, dundi, hájpacni, hordó, melák, tahó, víziló, zsírpacni. A sovány testalkatúakat is hasonló, sokszínű kifejezésekkel illetik: csontkollekcio, csontváz, elöl deszka hátul léc, gebe (amely a Matijevics-féle szótár szerint még csak egyest jelent), gereblye (amely fésű és tv-antenna jelentésben szerepel), ezenkívül giliszta, léckerítés, piszkavas. Aki erős, az izompacsirta, popej, aki gyenge, az puding. A rüt bányarém, a szép csupabáj, dögös. Akinek nagy az orra azt pinokiónak, vasorrúnak nevezik, a nagyfülűt elefántnak, klepának és klempának. A nagylábút góyalábnak, ha lányról van szó, akkor pedig nyakiglánynak nevezik. Itt, a jellembeli és testi tulajdonságokat megjelölő szavaknál feltűnően sok új megnevezéssel találkoztam, leginkább a 8.-osoknál.

A fut, siet szinonimái a trappol, és a 8. osztályosok használják a szótárban még nem szereplő aprít és teker szavakat. Ha valaki elkésik, akkor arra azt mondják, kiesett a kályhacső. Aki rosszul felelt, az bezúgott vagy bekapált. A beszél szinonimái a csérog, dumál, dumcsizik, járatja a száját, lefetyel, pofázik, rizsázik, ugat. Aki lustálkodik az döglik, döglődik. Aki udvarol az csajozik, nőzik.

A köszönéseket illetően elég nagy változás tapasztalható a 60-as évekbeliekhez képest: a szia és a báj mellett igen divatos a csá, csáo, csás, csácsumicsá, csácsumi csötészta, csácsumi fatészta, cső, csőkutya, oj, hahoj, szevasz cekasz, szedasz, tyedasz, szasz, szesz, zödö.

Becéző- és csúfnevek a diákok körében

A becéző- és csúfnevekkel részletesen nem foglalkozom, csak egy rövid áttekintést szeretnék nyújtani a kapott adatokról.

A diákok körében használt becéző- és csúfnevek igen nagy tarkaságot mutatnak.

A becenevek vagy a keresztnévből, vagy a vezetéknevből képződnek, általában kicsinyítő és becéző képzővel, pl. Zsuzsanna – Zsuzsi, Zsuzsika, Krisztián – Kriszti stb.

A csúfnevek igen széles skálán mozognak. Egy diák kaphatja pl. egy állat nevét mint csúfnevet: Delfin, Kacsa, Kecse, Zsiráf; vagy növénynevet: Bimbó, Bokor, Bukszus; tárgy nevét: Stukker; híres egyének nevét: Eduárdó, Csicsolina; vagy saját nevéből fakadó asszociáció révén a Virág nevezetű egyén pl. Paré, Zöldség; vagy egyszerűen csak a szabadon szárnyaló képzelet alkot különböző csúfneveket, mint pl. a Lecsuka vagy a Cseke, Csirke, Csülökcsont.

A tanárok csúfnevei viszont teljesen más típusúak. A felmérés alapján két domináns csoport alakult ki. Az egyik típusba tartoznak a külső tulajdonságok alapján születő nevek, mint pl. a Kecse (a kecskeszakáll alapján), Kockafej (a fejforma alapján), Cofi (a hajviselet alapján), vagy pedig Törpe, Kerti Törpe (a testmagasság miatt). A másik domináns típust pedig a tanárok nevéből alkotott csúfnevek alkotják, pl. Csipe-Csipa, Nyúl-Nyuszi. De jelen van a tanított tantárgy alapján kialakult csúfnév is, pl. az angoltanár Birófather, németesített változata a Biróvater. Egy-egy tanár kaphat új becézett keresztnévet is, pl. a Biró László nevezetű egyén: Biró Rudi, ennek tovább fejlesztett változata pedig a Túró Rudi, a Német Tibor nevezetű egyén a Gazsi becenevet kapta.

Összegzés

A kérdőívek feldolgozása alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a diáknyelv használata a 8. osztályosok mindennapi életében aktívabban jelen van, mint a 4. osztályosokéban. Ezenkívül a két korcsoport között különbség észlelhető abban is, hogy a 8.-osok bizonyos fogalomcsoportokat sokkal szívesebben árnyalnak, mint a 4.-esek. Ez főleg a férfira, nőre és a testalkati tulajdonságokra vonatkozó szavaknál figyelhető meg. Szókincsük is természetesen gazdagabb, az egy-egy szóra használt szinonimák száma nagyobb. Pl. ilyen szempontból vizsgáltam az iskola jelölésére használt kifejezéseket, s a következő eredményt kaptam:

	4.osztály			8.osztály		
	fiúk	lányok	összesen	fiúk	lányok	összesen
suli	7	6	13	6	8	14
isi	4	3	7	-	2	2
börtön	-	-	-	4	2	6
állatkert	-	-	-	2	2	4
tóparti szálló	-	-	-	2	1	3

Vizsgálódásaim során megpróbáltam keresztmetszetet kapni arról, vajon szétválasztható-e a diáknyelvi szavak használata a nemek szerint. Megállapítható, hogy a fiúk és a lányok általánosságban egyformán használják a diáknyelvet, viszont bizonyos szavaknál különbség mutatkozik. Pl. a sovány szóra a 8.-osoknál mind a 8 lány írt más kifejezést, a 8 fiú közül viszont csak 1, vagy az egyesre 7 lány használt más kifejezést, és csak 4 fiú. Mindebből jól kiolvasható a tanulók, illetve a fiúk és a lányok érdeklődési köre.

A felmérés alapján erőteljesen kidomborodik, hogy a tanulók nem olvasnak szépirodalmat, esetleg egy-két fiatalnak szóló újságot böngésznek át, és a tv-ben is olyan műsorokat néznek, amelyekben túlsúlyban van az erőszak, a brutalitás és a trágár beszéd. Mindennek hatása tükröződik a diákok szóhasználatában is. Pl. a kérdőíven szereplő társalgási szituációkra ilyen párbeszédet írtak:

- Szasz, te köcsög!
- Ne ugass, mer' beverem a szádat, hogy kiköpöd a fogad!

A két csoport nyelvezete között megfigyelhető az a tendencia is, hogy a 8.-osok beszédstílusa vulgárisabb, mint a 4.-eseké. A nemek közötti megoszlásánál viszont csupán egy hajszálnyi különbség tapasztalható a fiúk javára.

Már a dolgozat elején utaltam az osztályok kis létszámára. Épp ezért messzemenő következtetéseket nem vonhatok le a kapott adatokból, sőt bizonyos esetekben nem is kaptam kielégítő választ a kérdésekre, ezért érdemes lenne a kutatást tovább folytatni és az adatokat más csoportokéval összehasonlítani.

A kérdőívek csak a pillanatnyi állapotot tükrözik. Hogy mennyire lesznek tartósak az új diáknyelvi szavak, nem tudhatjuk, hiszen a nyelv öntörvényű.

Irodalom

Helle Eleonóra: A debreceni diáknyelv szótára. (Szakdolgozat), Debrecen, 1992.

Matijevics Lajos: A vajdasági magyar diáknyelv, Újvidék, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, 1972.

Molnár Csikós László: A vajdasági magyar diáknyelv napjainkban. = Nyelvismeret I., Újvidék, 2002.

MIKLÓS CSONGOR

ELLENŐRZŐ SZÓEREDET-VIZSGÁLAT A MAGYAR SZÓFEJTŐ SZÓTÁRBAN

A Bárczi-féle szófejtő szótárat statisztikailag Vermes Stefánia vizsgálta meg. Az általa közölt adatoknál azonban egyértelmű, hogy 10%-os objektív hiba jelenik meg. Ezért tanulságos feladatnak tűnt a szótár újbóli vizsgálata.

Munkám kezdetén különféle módszertani problémák merültek föl. Az egyik ilyen a szavak kategorizálása volt. Vermes három osztályba sorolja a szavakat: eredeti szavak, idegen nyelvekből átvett szavak, meghatározhatatlan eredetű szavak.

Én azonban olyan megfontolásból, hogy részletesebb, pontosabb képet kapjunk, több csoportot alakítottam ki:

1) Ősi, eredeti szavak (finn, finnugor, ugor, vogul, cseremis, lapp, mordvin stb.)

2) Ismeretlen, kétes, vitatott eredetű szavak (E csoport jelentős része, mondhatni abszolút többsége – Bárczi szerint! – szintén ősi szavunk, de eredetét tudományos módszerekkel eddig nem sikerült fölmutatni.)

3) Nyelvújítási szavak (Az előzőket követve a legnépesebb csoport, de jelentős részüknek a szótöve *ősi eredetű!* Az ok, amiért ide soroltam be őket az, hogy e viszonylag fiatal szavak olyannyira keresett és „csinált” alkotások, hogy a nyelvújítók munkája nélkül egészen biztosan nem jöttek volna létre. Végző soron azonban e szavak is a magyar szókincs belső keletkezésű szavaihoz tartoznak.)

4) Latin, görög szavak (Igen sok az átfedés, sok szavat a latin a görögből, a görög a latinból vesz át.)

5) Szláv jövevényszók (Népes és jelentős csoport, eszközök, szakmanevék, vallással kapcsolatos szavak sokasága származik a szerbből, horvátból, oroszból, szlovénból, bolgárból stb.)

6) Török, arab nyelvek – kipcsak, turki, kun, úz, ujjúr, csuvas, baroba stb. (Igen sok ma is használatos szavunk ilyen eredetű.)

7) Hangutánzó, indulat-, hangfestő és gyermeknyelvi szavak – ezek is a belső keletkezésű szavak, de érdekesnek találtam, hogy milyen meglepően változatos és sokrétű a jelentésük.

8) Egyéb (Ide zömében a német eredetű szavak tartoznak, több mint 70%-ban, a többi francia, olasz, szlovák, cseh, de ide soroltam a félrehallás, elírás útján keletkezett néhány szót is.)

A szótár lapozgatása közben, mint már említettem, fölmerültek módszer-tani problémák. Igen sok szavunk két vagy több alakú. A változatokat értelmetlennek láttam külön-külön jelölni, ezért csak az ismertebb alakot jelöltem, azaz a gyakoribbat (föl-fel, csónak-csolnak, abál-abárol, a-az, jő-jön, szándék-szándok, luk-lik, most-mostan, nyisszant-nyiszál, kalitka-kalicka, ölyv-ölyü, pörög-pereg, pördít-perdít).

A homonimákat gondosan vizsgáltam, hiszen gyakran az azonos alakú szavak teljesen más tőből származnak: csap (fn) – német, csap (ige) – finnugor, lép (fn) – fgr, lép (fn) – szláv, hám (fn) – német, hám (lik) – fgr, tör (fn) – tör. ‘hurok’, tör (ige) – ismeretlen er. ‘szúr’.

Az ismeretlen eredetű, kétes származású szavak esetében Bárczi gyakran megadja a lehetséges keletkezési magyarázatokat. Olyan esetben, ha a magyarázatok mindegyike ősi, eredeti magyar szót jelzett, én azt a finnugor, illetve az eredeti szavak közé számoltam be, mert nem az volt a célom, hogy pontosan eldöntsem, melyik tő lehet az „igazi”, hanem a szavak megszámlálása. Tehát függetlenül a megadott lehetőségek le nem tisztázott voltától, a biztosan eredeti szót a megfelelő helyre soroltam be.

Sok helyen a szótár megjelöli a közvetítő nyelvet, amelyből közvetlenül átkerült a szó a magyarba, de utal rá, hogy a szó eredete visszavezethető pl. a görögre. Ebben az esetben az eredeti, ősi alakot (görög) jelöltem. A szakemberek véleménye azonban megoszlik, és sokan azt a nyelvet számítják átadónak, amelyből az adott szó közvetlenül kerül egy másik nyelvbe.

A hangutánzó szavakat és a hangfestő szavakat azért soroltam külön kategóriába, mert érdekesnek találtam, hogy milyen változatos, váratlan kifejezéseket nyert velük a nyelv. Ezek jó részében már csak nehezen ismerhető fel hangutánzó mivoltuk (pl. haris, bíbic (madárnév), cafat, cáfol, cefre, cihelődik, zeng, zsong, kondul, coki, hörög, hörgők, libben, libeg, nyüzsög stb.).

Az ismeretlen, vitatott eredetű szavak közé azok kerültek, amelyekre még nincs magyarázat, és azok, ahol csak bizonyíthatatlan magyarázatok léteznek, továbbá az olyan szavak is, amelyek eredetét teljesen eltérő tövekből próbálják megmagyarázni (pl. cipő, ciha, cinkos, cukrász, nád, orvos, pöre, szenved, tarka, tuskó, hely, hamis, elég, elegy, ékes, arat stb.).

Belekerültek a jegyzékbe olyan elavult, kihalt szavak is, amelyeket a szótár szerzője még címszóként felvett, de ma már nem részei a köznyelvnek, és csak szótárakban fordulnak még elő: condra, copák, csahos, csalékony, holt-

csalán, garda, gerendely, debella, déc, irány, jegec, szak (darab), kalit, kaplaskodik, másolás, müge, olyú, serít, sonkoly, süly, sundam-bundam stb.

Az összetett szavakat a tagok alapján jelöltem, azaz számláltam. Külön jelöltem az azonos többléteztetett, de megváltozott és továbbfejlődött szavakat is, pl. büszke – bűdös. Erre azért is szükség volt, mert régi tőhöz a nyelvújítási mozgalom igen sok esetben képzőket csatolt, és így egészen eltérő alakú és jelentésű szavak keletkeztek.

Tehát: *esküvő, esküvés, eskü, esküdzik, esküdt, esküszik.*

Isten, istenít, istenség, istentelenség, istenadta, istennő, istennyila.

Iszik, inni (ív – fgr.), iszogat, ital, italos, itat, itóka, ittas, ittasul, de itatás (XIX) ami már nyelvújítási szó, és függetlenül a finnugor eredetű tőtől nem létezne, ha a nyelvújítók nem alkotják meg.

ügy (fgr.), de ügyel, ügyelet, ügyeletes, ügyes, ügyész, ügyetlen, ügynök, ügyvéd, ügyefogyott (nyelvújítási szó)

tanít, tanul (fgr), tanítás, tanítgat, tanuló, tanítvány, tanulatlan,

de: tanonc, tanulmány, tanulmányoz (nyelvújítási szó)

Nyelvújítási alkotások még a cég, tengerész, fagyalt, csalogány, édeleg, napéjegen, fegyenc, csirág, halháj, hályogzik, homlít, jellem, kézij, ima, túlság. Szándékosan válogattam ide több, „elveszett”, nem használatos szót is, hogy rámutassak arra, hogy szószámláláskor ilyen kifejezések is megszámláltattak, holott nem tartoznak a ma használatos köznyelvhez.

Itt jegyzem meg, hogy a szótárban esetenként helynevek is címszóként fordulnak elő.

Végül érdekességként említem meg néhány szavunk eredetét:

Szláv eredetű szavak: cirok, kamat, kanóc, moly, mérce, otromba, pap, barát, bivaly, bab stb.

Latin-görög: cet, cimbalom, cirkál, ereklye, gesztenye, gránát, kanonok, káplán, kapitány, korda (kordában tart), mágnás, tigris, orgona stb.

Török-arab típusú nyelvekből: csizma, orsó, ökör, sereg, pamut, gyöngy,gyümölcs, handzsár stb.

Egyéb: trón (német), bakter (oszt.-német), bál (fr.), batár (ném.-fr.), bolt (ol.), céh (ném.), csajka (szlovák), csemete (ol.), csödör (német), datolya (olasz), farsang (ném.), fátyol (ol.), ficsúr (oláh), fortély (ném.), főveg (sajtóhibából, a süveg helyett), golyó (ol.), gróf (német), kacér (ném.), kárpit (ol.) stb.

A leírtak számszerűen a következőket fejezik ki:

A Bárczi-féle szófejtő szótárban 12230 címszóként (fekete betűs) jelölt szót számoltam össze. Ebből:

1) Ősi, eredeti, árja (finn, ugor stb.):	~ 3221	azaz ~26,33%
2) Kétes, vitatott, ismeretlen:	~ 2646	azaz ~21,63%
3) Nyelvújítási szóalkotások:	~ 1987	azaz ~16,24%
4) Egyéb eredetű szavak:	~ 1545	azaz ~12,63%
5) Szláv eredetűek:	~ 1007	azaz ~ 8,23%
6) Török, arab jellegű nyelvek:	~ 776	azaz ~ 6,34%
7) Hangutánzó, hangfestő:	~ 655	azaz ~ 5,35%
8) Latin-görög átvétel:	~ 393	azaz ~ 3,21%
Összesen:	~ 12230	azaz 99,96%~100%

Ha összevonnuk az ősi, a nyelvújítási és hangutánzó eredetű szavakat, illetve az egyéb, a szláv, a latin-görög, és a török jellegű kategóriákat, két csoportot kapunk: eredeti és idegenből átvett szavak. Erre azért van szükség, hogy elvégezzük az összehasonlítást Vermes Stefánia adataival. Vermes szerint:

Eredeti szavak:	56,3%
Idegenből átvettek:	35,6%
Meghatározatlan:	18,1%

110,0%

Az én adataim:

[1+3+7]	Eredeti szavak:	47,92%
[4+5+6+8]	Idegenből átvettek:	30,41%
[2]	Meghatározatlan:	21,63%

Egymás mellett arányítva:

Eredetiek:	56,3%	47,92%
Idegenek:	35,6%	30,41%
Meghatározatlanok:	18,1%	21,63%
	Vermes	M. Cs.

Világosan látszik, hogy Vermes egyszerű számtani hiba folytán véletlenül 10%-kal nagyobb értéket vett az „eredeti” szavak javára. Habár lényeges eltérés mutatkozik az „idegenek” között, úgy gondolom, ez magyarázható módszertani különbségekkel, és e munka készítőjének tapasztalatlan-

ságával. Hiszen magam is tisztában vagyok vele, hogy gyakran elnézhettem szavakat, egyeseket többször jelölhettem, viszont másokat esetleg kifelejthettem. Munkámat azonban nem tartom eredménytelennek, mert a számítási hibára határozottan rámutat.

Vermes adatai valószínűleg precízek, ha az 56,3% helyett egyszerűen 46,3%-ot veszünk figyelembe.

NAGY KORNÉLIA

A VAJDASÁGI MAGYAR PUBLICISZTIKAI NYELV JELLEMZŐI

„A nemzet nyelvében él. (...) De aki hibásan beszél, az – a szellem és anyag csodálatos csereforgalma révén – hibásan is gondolkodik. S a hiba ragadosabb, mint az egészség” – olvashatjuk Déry Tibor egyik írásában.

Az idézet kapcsolódik dolgozatom témájához, hiszen én is a nyelvvel, pontosabban a Vajdaság publicisztikai nyelvével foglalkoztam, melyet az egyetlen vajdasági magyar napilap, a Magyar Szó által tanulmányoztam. Munkám során az újságírói szóhasználat jellegzetességeit kívántam bemutatni, mely során nem térhettem ki az egyes hibáknak minősülő jellemzők bemutatása elől sem.

Arra a megállapításra jutottam, hogy a Vajdaságnak, ennek a sajátos régióknak a publicisztikai nyelvezete sokkal szegényesebb, redukáltabb, provinciálisabb, mint az anyaországé, hiszen a vajdasági újságírás a szerb nyelv hatása alatt áll, és a kétnyelvű közegben élők nyelvének specifikus vonásai nemcsak a mindennapi beszédben, hanem a sajtóban is megmutatkoznak. A két nyelvi rendszer „az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nemegyszer bizonytalaná válik, az egyik nyelv kategóriái hozzáidomulnak a másikhöz, a sajtóságok megritkulnak, s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának”.¹

Kiss Jenő² szerint a magyarországi és kisebbségi nyelvhasználat főleg a szókészlet tekintetében különbözik, amely elsősorban a tükörfordítások, szóképzések, összetételek révén jut kifejezésre. A vajdasági publicisztikai szaknyelv többi sajtósága (pl. a gyakori szavak, frázisok, idegen szavak használata, a terjengősség) a magyarországi sajtóra is jellemző.

A publicisztikai stílusréteg (amely nagymértékben függ a megnyilatkozás tárgyától, a közölnivalótól, a megnyilatkozás céljától; hatással van rá a kommunikációs helyzet, az alkalom, az alkotó egyénisége, és az, hogy kinek szól a mondanivaló) a sajtóban megfigyelhető nyelvhasználatra jellemző eszközök összessége, amelynek elsődleges törekvése a szakszargontól való mentesség, a világos és meggyőző érvelés, a figyelemfelkeltés, az érzelmi hatás-keltés, a közérthetőség és a tömörség. Ezeknek a követelményeknek az újságírók megfelelő szóválasztással, azok helyes használatával és elrendezésé-

vel tudnak eleget tenni. A Magyar Szó nyelvezetének jellegzetes vonása ezzel szemben a terjengősség, az analitikus szerkesztés. Az egyszerű, mindenki számára érthető kifejezések helyett bonyolult, nyakatekert szerkezeteket használ. Az újságírók azáltal akarják hivatalosabbnak feltüntetni közölnivalójukat, hogy fölösleges szavakkal nyújtják a mondatot, pl.:

„*meglátásom szerint*” – szerintem, „*a tegnapi nap folyamán*” – tegnap, „*megerősítést nyertek*” – megerősítették.

Sokszor az egyszerű igei állítmányt több szóból álló szerkezettel helyettesítik, pl.: „*büntetőintézkedéseket foganatosít*” – büntet, „*kiírásra került*” – kiírás, illetve a ragot névutóval helyettesítik. Különösen népszerű a *terén*, a *vonalán*, *kapcsán*, *során*, *érdekében*.

Ritkán értelmi, de annál gyakrabban stílusbeli hiba az is, hogy egyes szavakat túlságosan gyakran használnak, esetleg egy mondaton vagy félmondaton belül megismételnek, pl.: „*bárhová is osztják is be őket*”.

Mindez csak stílushiba, mely a nyelvnek nagy kárt nem okoz: a fogalmazást szűrkíti, de a szavak értelmét nem. Az ilyen alkalmi ismételtetésnél nagyobb baj egyes szavaknak túlságosan gyakori használata, agyonhasználása. Ez főleg a nyomatékos értelmű szavakat fenyegeti, melyek elveszíthetik eredeti pregnáns jellegüket, s ezáltal lassan semmitmondóvá válnak (pl. *nagyarányú fejlődés, döntő szerep, sikeres eredmények*).

Sajnos, az újszerűség hajhászásának és az ötletesség hiányának következménye gyakran elkoptatott szavak, kifejezések használatához vezet, pl.: *megyünk Európába, szembesül valamivel, hangoztatta, döntő fordulat, konkrét intézkedések*.

Pedig fogalmazási, stilisztikai követelmény is, hogy kerüljük az egyhangú ismétlést, válogassunk a rokon értelmű szavak és kifejezések között.

Közhelyekkel, vagyis szavak, szókapcsolatok, nyelvi szerkezetek funkció és gondolatközlés nélküli használatával, sajnos bőven találkozhatunk a sajtóban (ilyen pl. a *nem történt intézkedés-féle* szerkezet). A sajtó írásaiban előfordulnak hivatalos szavak, fordulatok is, amelyekben többnyire homályban marad a gondolat. Tulajdonképpen a személytelen fogalmazás a fő hibája ezeknek a szerkezeteknek (pl. *nem történt előrelépés*).

A sok sablonos kifejezés azonban a Nyelvművelő kézikönyv³ szerint érthető, hiszen sok a hasonló jellegű esemény, és ezekről nem is lehetne mindennap újszerűen írni. Ezért a sajtónyelv ilyen jellegű közléssémái nem azonosíthatók az egyéb, elcsépelet frázisokkal. (Pl. *hangsúlyoz, kiemel, értékel; álláspontja szerint, újságírói kérdésre válaszolva, mint ismeretes, úgy értékelte, megdöbbenésének/elégedettségének/elkeseredésének adott hangot* stb.).

De ez a jelzők esetében nem érvényes, ugyanis az egyes népszerűvé vált „szürke” jelzők monotonná teszik a nyelvet. Leggyakoribb jelzők: *igen nagy/jelentős/jó/szép; pozitív* visszhangja/értékelése/fogadtatása.

Zsargonjelenségnek kell minősítenünk a szakmai szavak túlzott mértékű használatát is, (pl. *hitelkonszolidáció* ‘megtérítés’, *diszkontinuitás* ‘a folyamatosság megszakadása’), amelyek átvezetnek a közhelyeknek egy másik területére, a szakmai vagy szakszók használatához, amelyekkel használóik hozzáértésüket kívánják fitogtatni. Ennek köszönhetően jönnek létre a nominális formák, az erőltetett névszói kapcsolatok, összetételek, mint pl. *mérlegvalódiság, fejlesztésiforrás-hiány, rendszeresen végzett szolgáltatás-nyújtás*.

A sajtónyelvet – esetünkben a Magyar Szó nyelvét – heterogén stílus jellemzi. Keverednek a szépirodalmi, a közéleti, a tudományos és a társalgási stílusrétegek: ezt tükrözik rovatai is. Most ezekről nyújtanék rövid áttekintést.

A napilap kül- és belpolitika rovataiban keveredik a hivatalos, a tudományos és a társalgási stílus. A politikai nyelvhasználatra jellemző a sztereotipizálás, mivel a politikai hírek nagyjából azonos forrásokból (a hazai és külföldi sajtóirodák anyagaiból) kerülnek ki. Ezekben az írásokban a leggyakoribb a közhelyszerű frázisok alkalmazása, sőt a vajdasági magyar publicisztikai nyelv legjellegzetesebb vonása, az interferencia is ezekben érvényesül leginkább (a szerb nyelvű sajtótájékoztatók, hírügynökségi hírek „átkódolásának” köszönhetően). Ennek nyelvezetéhez közel áll a *Vajdaságon át*, a *Szabadka* valamint az *Újvidék* rovat, ezzel szemben a *Művelődési rovatban*, ill. a lap szombati mellékletében, a *Kilátóban*, előtérbe kerül a választékos, szépirodalmi stílus, köszönve ezt többek között a szépirodalmi alkotásoknak. Az újságírók itt szívesen eltérnek a szokott sablonoktól, szívesen közölnek árnyalt, összetett képeket sugalló híreket és cikkeket. Az elemző beszámolókbán, riportokban, tárcákban, irodalmi anyagokban már tág tere van a rövid és jelképes címeknek, színesednek a kifejezések, ritkább a mellékmondatos szerkezet. Itt olvashatjuk a legtöbb neologizmust is, pl. *érzelem-injekciók, fegyvertény* stb. A *Szabadidő* rovat írásai, melyek sok esetben magyarországi lapok átvételei, könnyedebb stílust tükröznek. A *Sport* rovat nyelvhasználat tekintetében talán a legheterogénebb, ahol a sport műszavai szakmai jelleget adnak az írásoknak. A szakszövegekre pedig szintén jellemző a stílári és a fogalmazási sztereotipizálás. Főleg jelzők és igék kapnak másodlagos jelentést. A rovat jellegzetessége a nevek mellett gyakorta előforduló kiemelő és minősítő jelzők, valamint a zsargonjellegű szavak, kifejezések használata, pl. „*rá sem ránt*”, „*ő viszi el a pálmát*”. Sok bennük

a hangulatfestő kifejezés, a mondatok rövidek, sok az adat, szám, és igen gyakori a közvetlen, értékelő állásfoglalás, hiszen a legtöbb közlemény eredményekről, teljesítményekről szól. A legváltozatosabb címek is ebben a rovatban születnek, pl. *A bajnok és a szörnyeteg, Kapusgóliából már csak David, Történelmi háromkirálynők, Skalpvadász az indián ellen.*

Idegen szavak a napilap legtöbb írásában előfordulnak: todalékkal vagy a nélkül, magyar kifejezéssel való integrált formában (pl. *preventív, regresz-szió, stand-by megállapodás*), sőt a Komputer rovat valódi tárháza ezeknek (pl. *writer, presenter*). Pedig a sajtó nyelvének érthetőnek kellene lennie, hiszen a lap mindenkire szól. S mivel potenciális olvasónak számít az ügyvéd, az orvos, de a földműves is, kerülni kellene ezek használatát. Nyilvánvaló, a technika gyors fejlődése miatt ezeket egyre nehezebb elkerülni, s nem áll szándékomban újságírotársaimnak új szavak/kifejezések gyártására való buzdítása sem, inkább a már meglévők használatára való serkentés a célom.

Kemény Gábor szerint a publicisztika nyelvében előforduló nyelvi képek zöme a „köznyelvi képek csoportjához tartozik”⁴, amelyeknek „a használatban állandóan csökken a képzetkeltő erejük”.⁵ A típusok határa ezért nem éles, hiszen a képanyag állandó mozgásban van. A képszerűség megkopása általában hosszabb idő alatt megy végbe, olykor azonban szinte vilámgyorsan játszódik le ez a folyamat, amikor a túl gyakori használat következtében veszítenek szemléletességükből.

A tömegtájékoztató nyelvben azonban megfigyelhető a megújítás tendenciája is, amely során a kontextusban egy előre nem látható elem bukkan fel. E stilisztikai eljárásnak, vagyis az elhomályosult szóképek, hasonlatok megújításának technikáját nevezik aktualizációnak, „másként mondás”⁶-nak. Ennek módja lehet helyettesítés, amikor a megfakult köznyelvi képben, állandó szókapcsolatban, közhelyben egy vagy több alkotóelemet más szóra cserélünk ki, pl. *Két meccset egy csapásra!*, *Nem mind norvég, ami fénylik*; és lehet hozzáadás, bővítés, betoldás, amikor új összetevőt iktatunk be a megújítandó képbe, pl. *vastag a bőr a politika orcáján*.

A megújítás másik módja a kontextusváltás, amikor a nyelvi elemet az eredeti környezetéből kiragadva egy új összefüggésekbe helyezzük. Pl.: „*új szelek fújnak Amerikában is*”.

Külső idézésekről beszélünk akkor, amikor egy szöveg korábbi szöveget vagy szövegrészt foglal magában. Az idézés, célzás, utalás, hivatkozás, valamint a „rájátság”⁷, melynek során a szerző említése nélkül térnek vissza az eredeti szöveghez, asszociációs pályákat aktivizál. Az ismertre való hivatkozás, mint figyelemfelkeltés, a címadásban a leggyakoribb (pl. *A feke-*

te özvegy ismét csipett), de ott nem kárhoztatható, hiszen alapkövetelmény, hogy a célzást a lehető legtöbb olvasó megértse, s tulajdonképpen ezek az állandósult szókapcsolatok hozzájárulnak a sajtónyelv élénkítéséhez is, pl. „*A gordiuszi csomó*”, „*A bőség zavara*”.

Szóképek nagy számban találhatók a publicisztika nyelvében, amelyek alkotásában a nyelv fejlődésének két ellentétes tendenciája ütközik: a gazdaságosságra és a színességre törekvés. Minél ötletesebb egy-egy átvitel, annál gyakrabban élnek vele, ezért annál inkább fenyegeti az agyonhasználás veszélye. Vizsgálódásaim során is rengeteg közhellyel találkoztam (pl. „*ez a jövő zenéje*”, „*dobogós hely*”); de újak is nagyszámban keletkeznek (pl. „*megyünk Európába*”).

A publicisztikai műfajok kifejezetten kedvelik a képeket. Szende Tamás szerint „divatos szokássá vált metaforák és további más szóképek használata... köznyelvi szövegekben. Minél hivatalosabb jellegűek, annál nagyobb számban fordulnak bennük elő ilyenek...”⁸

Vajdaságban a magyar nyelv hátrányos helyzetben van. Ez főként abból adódik, hogy az elmúlt tíz év politikája elnyomta a magyar médiát. Pedig az oktatás mellett a média szakembereinek lenne a legnagyobb szerepük a nyelvi igénytelenség elleni küzdelemben, hiszen a sajtó a köznyelv egyik fő letéteményese. Buda Béla szerint a tömegkommunikáció „a mindennapi élet egy olyan eleme, amely ma is egyik fő forrása a kommunikáció iránti általános társadalmi és tudományos érdeklődésnek”⁹. Ezzel a ténnyel a sajtó hivatását, felelősségét is hangsúlyozom, hiszen, ami a lapokban nyelvi forma tekintetében megjelenik, gyakran hivatkozási alap sok ember számára: ez a mai nyelvhasználat mintája, normája.

Véleményem szerint korunk újságíróinak is érdemes lenne elgondolkoznuk Kazinczy szavain:

„Szólj, s ki vagy, elmondom – Ne tovább! ismerlek egészen.

Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.”

Jegyzetek

- 1 Nyelvművelő kézikönyv II./szerk. Grétsy László/Kovalovszky Miklós – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985., 1291.
- 2 Kiss Jenő: Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat – Bp. 1994.
- 3 Nyelvművelő kézikönyv II./szerk. Grétsy László/Kovalovszky Miklós – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- 4 Kemény Gábor: Kép és kommunikáció.- Nyelvészet és tömegkommunikáció II.köt./szerk.Grétsy László/Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985., 125.

- 5 Kemény Gábor: Kép és kommunikáció.- Nyelvészet és tömegkommunikáció II.köt./ szerk.Grétsy László/Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985., 127.
- 6 Kemény Gábor: Kép és kommunikáció.- Nyelvészet és tömegkommunikáció II.köt./ szerk.Grétsy László/Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985., 137.
- 7 Kemény Gábor: Kép és kommunikáció.- Nyelvészet és tömegkommunikáció II.köt./ szerk.Grétsy László/Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985., 164.
- 8 Szende Tamás: A szó válsága
- 9 Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei

Irodalom

- Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Bp., Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1988.
- Bencédy József: Sajtónyelv.Bp., Sajtóház Kiadó, 1995.
- Deme László: Köznapi fogalmazásunk mindennapi botlásaiából. Magyar Nyelvőr 1960. 3–4. és 1961. 1–2.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.): Nyelvművelő kézikönyv II. Bp., Akadémiai Kiadó, 1985.
- Kemény Gábor: Kép és kommunikáció. = Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció. I–II. Bp., Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985.
- Kiss Jenő: Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat. Bp. 1994.
- Wacha Imre: Korunk kommunikációs (nyelvhasználati, beszédmagatartási) gondjairól – gatlásairól és gatlástalanságairól. Magyar Nyelvőr, 120. évf. (1996.) 2. sz.

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

1. Dr. Balázs Mihály, egyetemi tanár, Szeged
(Régi magyar irodalom)
2. Dr. Bányai János, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Irodalomelmélet, Esztétikatörténet)
3. Dr. Csáky S. Piroska, egyetemi rendes tanár
(Szakirodalmi tájékoztató, Könyvtárban),
október 1-től nyugalmazott egyetemi rendes tanár
4. Dr. Gerold László, egyetemi rendes tanár
(A XIX. század magyar irodalma, Dramaturgia)
5. Dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pszichológia, Pszicholingvisztika)
6. Dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia)
7. Dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár
(A magyar nép története, Művelődéstörténet)
8. Dr. Láncz Irén, egyetemi rendes tanár
(Bevezetés az általános és magyar nyelvészetbe,
A nyelvvizsgálat mai módszerei)
9. Dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendes tanár
(Fonetika, Mondattan)
10. Dr. Papp György, egyetemi rendes tanár
(Nyelvművelés és helyesírás, Kontrasztív nyelvészet)
11. Dr. Rajsli Ilona, egyetemi rendes tanár
(A magyar nyelv története, Dialektológia)
12. Dr. Utsi Csaba, egyetemi rendes tanár
(A XX. század magyar irodalma)
13. Dr. Andrić Edit, egyetemi rendkívüli tanár
(Mai magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
14. Dr. Csányi Erzsébet, egyetemi rendkívüli tanár
(Világirodalom)
15. Dr. Cseh Márta, egyetemi rendkívüli tanár
(Szókészlettan és alaktan, Mai magyar nyelv)
16. Dr. Harkai Vass Éva, egyetemi rendkívüli tanár
(A XX. század magyar irodalma)
17. Dr. Losoncz Alpár, egyetemi rendkívüli tanár
(Filozófia)

18. Dr. Faragó Kornélia, docens
(Irodalomelmélet)
19. Dr. Hózsa Éva, docens
(A jugoszláviai magyar irodalom története,
A délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok története,
A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
20. Dr. Katonai Edit, docens
(Nyelvművelés és helyesírás, Mondattan)
21. Bence Erika mgr., asszisztens
(A XIX. század magyar irodalma)
22. Ispánovics Csapó Julianna mgr., asszisztens
(Szakirodalmi tájékoztató)
23. Pásztor Kicsi Mária mgr., asszisztens
(Fonetika, Mai magyar nyelv)
24. Utasi Csilla mgr., asszisztens
(Régi magyar irodalom)
25. H. Futó Hargita, asszisztens-gyakornok
(A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
26. Csorba Béla, lektor
(Mai magyar nyelv)
27. Dr. Danyi Magdolna, szakmunkatárs
28. Móricz Tünde, könyvtáros
29. Milánovics Valéria, titkárnő

**A TANSZÉK HALLGATÓI
A 2003/2004-AS TANÉVBEN**

I. év

1. Balassa Brigitta	17. Juhász Ibolya
2. Basity Palkovity Gréta	18. Mészáros Krisztina
3. Bicók Csongor	19. Milutinovity Sarolta
4. Bózsó Izabella	20. Nádi Karolina
5. Brenner János	21. Orosz Tibor
6. Cini Zoltán	22. Pál Ágnes
7. Csorba Eszter	23. Párducz Klaudia
8. Domonkos Ibolya	24. Raffai Ágnes
9. Égető Beáta	25. Roginer Oszkár

10. Fekete Krisztina
11. Fodor Anikó
12. Gászó Hargita
13. Gruber Enikő
14. Gyuráta Sarolta
15. Horvát Andrea
16. Janovity Mária

26. Sági Leona
27. Szabó Zsuzsanna
28. Szerda Zsófia
29. Szlancsik Enikő
30. Varga Kinga
31. Vékás Éva
32. Vlahovity Annamária

II. év

1. Balogh Adrienn
2. Bartók Rudolf
3. Bazsó Ágnes
4. Berta Hermina
5. Boldizsár Renáta
6. Csőke Csilla
7. Dékány Anita
8. Dulka Gyöngyi
9. Fekete Ágnes
10. Garai Zsófia
11. Gombár Judit
12. Hajnal Anna
13. Jenei D. Tamara
14. Joó Renáta
15. Kovács Ágnes

16. Laskovity Ervin
17. Majlát Ágota
18. Novák Anikó
19. Nyíregyházi Elvira
20. Ördög Mónika
21. Palásti Andrea
22. Papp Melinda
23. Samu Barbara
24. Sári Orsolya
25. Seffer Róbert
26. Szakács Áron
27. Szeli Ágnes
28. Tarkó Lilla
29. Tóth Anita
30. Turi Gabriella
31. Vanger László

III. év

1. Bese Tímea
2. Dudás Diana
3. Hugyik Ella
4. Huszár Gabriella
5. Jenei Klementína
7. Kormos Ferenc
8. Kószó Krisztina
9. Kulhanek Edina
10. Lennert Ágota

14. Máriás Endre
15. Munkás Melinda
16. Parti Andrea
17. Rice Ágota
18. Szabó Edit
20. Szecsei Kamilla
21. Sutus Áron
22. Tápai Renáta
23. Tóth Klára

11. Lenkes László
12. Linder Emese
13. Lipót Georgina

24. Török Arnold
25. Vajda Lajos
26. Vastag Enikő

IV. év

1. Beke Ottó
2. Bordás Tímea
3. Fehér Ábel Andrea
4. Fekete Szuzanna
5. Ferenc Hajnalka
6. Hevér Edit
7. Horvát Hilda
8. Hugyik Richárd
9. Klemm Katalin
10. Kovács Hanna
11. Krizsán Mónika
12. Lajkó Sára

13. Laki Boglárka
14. Lőrinc Natália
15. Mucsi Katalin
16. Orovec Krisztina
17. Pásztor Ágnes
18. Rác Teodóra
19. Szabó Szilvia
20. Szakács Patricia
21. Szűcs Zsuzsanna
22. Virág Árpád
23. Viszmeg Adriána

Abszolvensek

1. Erdélyi Zsuzsanna
2. Faragó Szilvia
3. Gombos Ildikó
4. Hicsik Dóra

5. Holló Karolina
6. Klajner Vilma
7. Papp Anita
8. Tornai Erika

III. fokozat

I. év

1. Köves Margit
2. Németh Ferenc

3. Túri Angelika
4. Virág Gábor

II. év

1. Mackó Zsuzsa
2. Molnár Márta

3. Kovács Rácz Eleonóra

Diplomáltak

- Búrány Ágota (A játék és a játékos attitűd Kosztolányi lírájában)
 Csikós Anita (Az N+N típusú összetett szavak jellemzői Kosztolányi Dezső Aranyáskány c. regényében)
 Herbut Anikó (A helyzetteremtés kérdése Gion Nándor prózájában)
 Lelik Edit (A magyar ősköltészet és népköltészet motívumpárhuzamai)
 Majlát Zita (Arany János, a Szépirodalmi Figyelő és a Koszorú szerkesztője)

Tudományos tanácskozások

Irodalmi konferenciák

Kultusz és kultúrateremtés

A március 24-én és 25-én *Kultusz és kultúrateremtés* címmel szervezett tudományos tanácskozáson tizenhat előadás hangzott el. A tanszék tanárai és munkatársai mellett más vajdasági, valamint budapesti és debreceni előadók – irodalomtörténészek és történészek – is tartottak előadást.

Bordás Győző (Újvidék): A Szirmai Károly Irodalmi Díjról

Gyáni Gábor (Budapest): Kollektív emlékezet és a terek kultusza

Lakner Lajos (Debrecen): Irodalmi kultusz: A múzeum és a látogató. „A Petőfi Ház”

Margócsy István (Budapest): Az irodalom mint ünnep. Az 1843-as Kisfaludy-dalünnep

Németh Ferenc (Újvidék): Elhalálozási és temetkezési kultuszjelenségek a bánáti polgári kultúrában

Ózer Ágnes (Újvidék): Adalék a vajdasági magyar művelődéstörténet kultuszkérdéseire

Toldi Éva (Újvidék): Kultikus szemlélet és nyelvhasználat a vajdasági magyar könyvkiadásban

Tverdota György (Budapest): „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára”

Balassi-tanácskozás

Balassi Bálint születésének 450-ik évfordulója alkalmából november 11-én Balassi-tanácskozás volt a tanszéken. A tanácskozást Bányai János nyitotta meg. A következő előadások hangzottak el:

Horváth Iván (Budapest): Balassi, Bori
 Vadai István (Szeged): A Balassi-kódex szerkezete
 Voigt Vilmos (Budapest): Balassi Bálint rímei
 Balázs Mihály (Szeged): Vitézek, mi lehet... (A katonaénekek elemzése-
 inek mérlege)

Utasi Csilla: „Fénlik sok kövektől mint a verőfénytől erős vér tiszta gyé-
 gen” (Balassi *Cupidónak való könyörgése* mint a diskurzusszerű versbeszéd
 esete)

Az Irodalomtudományi Intézet és a tanszék tanácskozása

November 24-én és 25-én *Utazás, kultúra, irodalom* címmel került sor a harmincadik alkalommal megrendezett tudományos tanácskozásra, melyet együtt szervez a MTA Irodalomtudományi Intézete és tanszékünk. A tanácskozás első részében emlékezések hangzottak el:

Bányai János: Harminc évről szóló néhány rövid mondat

Bodnár György:: Bori Imre emlékezete

Pomogáts Béla: Bori Imréről, személyesen

Gerold László: Harmincszor jelen

A tanácskozás második részében a tanszék tanárai meg munkatársai mel-
 lett magyarországi vendégek tartottak előadást:

Angyalosi Gergely: Úti benyomások (Ignotus utazásai)

Bircsák Anikó: Földhözragadt istenek. Kerényi Károly utazásai Görög-
 országban

Kappanyos András: Utazás a koponyán belül

Pomogáts Béla: Cs. Szabó Itáliában

Rákai Orsolya: Úttalan utak és a kánon „térképe”: a kritika lehetőségei

A harminc konferencia dokumentumait Csáky S. Piroska gyűjtötte össze.

Nyelvészkonferencia

A december 7-én és 8-án tartott Egyetemi Nyelvészeti Napok tudomá-
 nyos tanácskozásának címe *Hatékony nyelv- és nyelvészetoktatás* volt. A ta-
 nácskozást Bányai János tanszékvezető nyitotta meg, majd Papp György, a
 tanácskozás szervezője ismertette a tanácskozás célkitűzéseit. A tanszék ta-
 nárai és munkatársai mellett meghívott vendégelőadók is tartottak előadást:

Zelliger Erzsébet: A nyelvtörténet oktatásának budapesti gyakorlata

Wacha Imre: Hogyan oktassunk kommunikációelméletet és retorikát?

Dušanka Zvekić-Dušanović: Neka pitanja nastave srpskog kao nemater-njeg jezika na raskršću pristupa i metoda (A szerb mint nem anyanyelv oktatásának néhány kérdése módszertani és elvi szempontból)

Marko Čudić: Újabb adalékok a magyar-szerb viszonylatú észak-vajdasági interferencia-jelenségek tanulmányozásához.

A tanácskozás második napján a tanszék nyelvészeti szakosodású és érdeklődésű hallgatói tartottak előadást:

Kovács Rácz Eleonóra: A fókusz a magyar mondatban

Csorba Gábrriel: A reáliák szerepe a fordításpoétikában

Fekete Szuzanna: A bajsai tejtermelés szakszókincse

Lajkó Sára: A csókai dohánytermesztés szakszókincse

Mucsi Katalin: Az értelmező az újabbkori magyar szakirodalomban

Deissinger Ákos: A nyelvi jel egy lehetséges értelmezése

Tápai Renáta: A jövevényszó-vizsgálatok módszere és eljárásai

Hallgatóink tudományos tanácskozásokon

A november 19–21-e között Zentán megrendezett III. VMTDK-n az alábbi tanszékes hallgatók vettek részt:

Samu János, abszolvens: A gyorsuló reprezentáció bukása – témavezető: Hózsá Éva

Ferenc Hajnalka: Műmesei verbális konfliktus – témavezető: Csányi Erzsébet

Szabó Szilvia: Küszöb-szituációk a karnevalizált regényben – témavezető: Csányi Erzsébet

Sutus Áron: A testen heverő de-textus – témavezető: Káich Katalin

Vanger László: Copyright: Atomok és Bitek – témavezető: Ispánovics Csapó Julianna.

Rendezvények

Március 15-e

Március 11-én a tanszék ünnepi műsorral emlékezett meg az 1848/49-es szabadságharcról. Az ünnepi beszédet Bányai János tartotta, majd az *1848/49: a nemzeti mértékű történelmi élmény* címmel az elsőéves hallgatók irodalmi összeállítást mutattak be. A műsort Faragó Kornélia állította össze.

Az ünnepi műsor programja:

Bányai János: Az ünnep

„*Micsoda harmónia!*” – Palásti Andrea / Novák Anikó
„*s nem ösmersz az írókra – minden megváltozott*” – Garai Zsófia

Petőfi Sándor: *Egy gondolat bánt engemet* – Tarkó Lilla
Juhász Gyula: *Petőfi-centenárium* – Hajnal Anna
Petrovics István és az *Önkéntes dala* – Tóth Anita
„... *és piros zászlókkal ...*” I. – Túri Gabriella
Baka István: *Petőfi* – Fekete Ágnes
„... *és piros zászlókkal ...*” II. – Dékány Anita / Nyíregyházi Elvira
Babits Mihály: *Petőfi koszorúi* – Tóth Anita

1848-ban ... – Hajnal Anna énekel
A flamingó vörös tolla és a „magyar” színek – Novák Anikó
Kiről neveztük el? – Kovács Ágnes
Elindult már Kossuth is ... – Hajnal Anna

A magyar negyvennyolc és a nők – I. – Sári Orsolya / Ördög Mónika
Teleki Blanka: „*Ne így hazám hölgyei!*” – Novák Anikó
A magyar negyvennyolc és a nők – II. – Crnkovity Gabriella / Boldizsár

Renáta

Negyvennyolcas dallamok – citerázik: Dulka Gyöngyi

„*gyönyörű női alakok koszorúkat hintettek elibénk*” – honvédnaplók
Körmendi Sándor nemzetörtiszt naplójából – Huszák Zoltán
Pataky Géza honvéd hadnagy naplójából – Laskovity Ervin
Egy honvéd főhadnagy naplójából – Szakács Áron
Huszárgyerek, huszárgyerek szereti a táncot ... – Hajnal Anna énekel

A háromszínű szalag – Gombár Judit
Szendrey Júlia a forradalmi kormány lapjában – Balogh Adrienn
Az ellen-Lüszisztraté – Ördög Mónika
Petőfiné: *Testvéri szózat Magyarorszáig hölgyeihez* – Palásti Andrea
Baka István: *Tépcsinalók* (szavalókórus)

Baka István: *Vázlat a vén cigányhoz* – Fekete Ágnes
Szilágyi Domokos: *Március* – Tóth Anita
Petri György: *Március 15-ikére* – Tarkó Lilla

Tanszéknap

Október 11-én tartotta a tanszék a hagyományos tanszéknapi rendezvényt. Bevezetőt Bányai János tanszékvezető mondott.

Az idén nyugdíjba vonult dr. Csáky S. Piroska egyetemi rendes tanár munkásságát Gerold László méltatta.

Csáky S. Piroska a közeljövőben megjelenő tanulmánykötetéből olvasott fel egy részletet (Sajtószabadságról nézetei egy rabnak).

A rendezvényen átadták az idei Sinkó Ervin Irodalmi Díjat, melyet a bizottság (Utasi Csilla mgr, Bence Erika mgr. és Ispánovics Csapó Julianna) Gyarmati Kata dramaturgnak ítelt oda. A laudációt Utasi Csilla olvasta fel. A VMKT nevében dr. Bosnyák István, a társaság kiskönyvtárának szerkesztője könyvcsomagot ajándékozott a díjazottnak.

Utasi Csilla megemlékezett a 450 évvel ezelőtt született Balassi Bálint munkásságáról, és megnyitotta az Értékeinkből c. könyvkiállítást, mely az idén az évforduló jegyében a tanszék állományában található Balassi-munkákból mutat be válogatást. A kiállítás anyagát Utasi Csilla válogatta, az anyag elrendezésében Móricz Tünde is közreműködött.

BÁNYAI JÁNOS

HÖLGYEIM ÉS URAIM, TISZTELT KOLLÉGÁK!

Ahogy múlnak az évek, egyre több évfordulót tartunk számon és érünk meg. Nyilván azért, mert az évek múlásával egyre többet emlékezünk, emlékezünk elmúlt eseményekre és történetekre, fontos, életünket és jelenünket, de bizonyosan a jövőnket is meghatározó meg irányító dátumokra. Persze, az emlékezés nem csak a múltunkkal, hanem a jelenünkkel is szembeít bennünket, mert számadásra készlet, gyakran nem is mindig kellemes, és soha sem könnyű önvizsgálatra.

A mai nap is évfordulós nap. Mindannyian tudjuk, de engedjék meg, hogy ezúttal is emlékeztessenek rá: Sinkó Ervinnek, az újvidéki Magyar Nyelv

és Irodalom Tanszék első, vagyis tanszékalapító professzorának, magyar irodalomtörténeti tanulmányai 1961-ben kiadott első kötete élén az a *Székfoglaló előadás* áll, amelyet Sinkó – az előadás végén közölt év, hónap és nap szerint – éppen a mai napon, október 21-én, csakhogy negyvenöt évvel ezelőtt, 1959-ben tartott meg, a Bölcsészettudományi Kar Szabadság-téri régi, akkor még patinás épületének nevezetes, 32-es előadótermében. Másszóval, negyvenöt évvel ezelőtt, éppen ezen a napon kezdte meg munkáját az újvidéki magyar tanszék az akkor éppen ötödik életévéhez közeledő és akkoriban még, ha jól tudom, a Belgrádi Univerzitás kötelékébe tartozó, a természettudományokat is magában foglaló Bölcsészettudományi Karon.

A mai napon illő tehát ezt az évfordulót, a kar jubileumát is számon tartani. Ötven év, éppen fél évszázad telt el a Kar megalapítása óta. December elseje az alapítás napja, és 2004-ben, december elsején meg másodikán nemzetközi tudományos ülésszakkal ünnepli és természetesen ünnepelteti majd magát a Bölcsészkar. Vagyis szerényen, filológusokhoz illően, aminél szerényebben csak a magyar tanszék jelöli meg fennállásának negyvenötödik évfordulóját. Se ünnepi szónoklat, se díszbeszéd, se kitüntetés, se babékoszorú. Azaz, ezt az évfordulót is egyetemi tanárokhoz, nyelvészekhez és irodalomtörténészekhez illően tartjuk számon.

Nem az ünneprontás, egyszerűen csak az emlékeztetés szándékával mondom el azt, hogy a most negyvenöt éves magyar tanszék alapításának időpontja azonos a Bölcsészkar alapításával, mert a kar első alapszabálya már említést tesz róla. Az is feltehető tehát, hogy a tanszék alapításának időpontja nem azonos a működés megkezdésének időpontjával. Vagyis öt évvel az adminisztratív, mondjuk (kétes érvényű) politikai szándékot tükröző megalapítás után kezdhetett el csak működni a tanszék. Csakhogy azt is hozzá kell ehhez fűzni, hogy ha gördítettek is akkoriban akadályokat a tanszék működésének beindítása elé, mert nyilván gördítettek, és azóta is folyamatosan gördítenek elé akadályokat, munkájának megkezdése mégis inkább az előmunkálatok elhúzódása miatt váratott magára öt teljes évet. Mert, az egyetemen eltöltött éveim tapasztalata alapján mondhatom, egy tanszék működésének beindítása hosszantartó, szívós előkészületek eredménye lehet csupán. Ugyanez a tapasztalat mondatja velem, hogy ha valamit az egyetemi oktatásban és a tudomány területén hosszú életűre tervezünk, akkor azt érdemes jól előkészíteni, még kívülről halasztgatásnak látszó késedelem árán is. Az univerzitás nehezen mozduló szervezet, nehezen viseli el a gyors váltásokat, akár azt is mondhatom, hogy kedveli az állandóságot, hiszen a tudomány műveléséhez és a megbízható egyetemi képzés-

hez az állandóság nyújtotta biztonságérzetre mindennél inkább szükség van. A változásokra való hosszas előkészületek ezért nem tekinthetők halasztgatásnak, se késedelmeskedésnek. Arra szeretnék ezzel emlékeztetni, a tanszék működésének negyvenöt éve a bizonyosság rá, hogy igen alapos, hosszantartó és nagyon szívós előkészületek nélkül nem érdemes se tanszék, se kar, se egyetem alapítására gondolni. Tévednek, akik azt hiszik, hogy ez valamilyen tollvonással, szándéknyilatkozattal vagy éppen (mindig kétségbe vonható) politikai nyilatkozattal egyik napról a másikra elintézhető. Ezért sem tartom hibának, hogy a tanszék a Bölcsészkar alapítását követően csak öt év múltával kezdte meg munkáját. Éppen az akkori, gondoljuk meg, az ötvenes évek végéről és a hatvanas évek elejéről beszélünk, társadalmi, közéleti, szellemi és gazdasági körülmények között kellett megteremteni a tanszék működési feltételét, amit nem lehetett se gyorsan, se felületesen létrehozni. Megint másszóval, éppen az alapos előkészületeknek köszönhetően bizonyult a tanszék hosszú életűnek...

Természetesen, aki nem kezd hozzá, nem is jut el sehová sem. De nem mindegy, hogy mikor kezdünk hozzá. Csak erre hívom fel a figyelmet.

És még valamire, ami legalább annyira fontos, ha nem fontosabb, mint a hosszantartó szervezési és működtetési előmunkálat. Kell hozzá távlatokat megalapozó és meghatározó, valóban jövőbe látó „székfoglaló előadás”, és természetesen kell hozzá valaki, aki elfoglalja ezt a széket. A tanszék alapításához, hosszú élete feltételeinek megteremtéséhez kellett Sinkó Ervin, az ő bölcsessége, tapasztalata, tudományismerete. A székfoglaló előadás egyetlen félmondatának idézetével bizonyíthatom ezt, gondolom meggyőzően. Azzal az időszerűségét sohasem elvesztő kérdésnek az idézetével, amelyet Sinkó akkor így fogalmazott meg: „...van-e (akkor) egyáltalán értelme az irodalom *története* fogalmának? Nem jelenti-e már maga a fogalom, hogy valamit, aminek kiváltsága az örök elevenség, az irodalomtörténettel múzeumi tárggyá degradálunk, múmiaként kezelünk?” A kérdés költői, mert valóban nincs, egyáltalán nincs értelme az irodalmat múzeumi tárggyá degradáló irodalomtörténetnek. Persze, minden múzeumi tárgynak kijár a megbecsülés, Sinkó nem a múzeum ellen beszél, még a múmia ellen sem, csak az irodalmat nem akarja története által mumifikálni. Vagyis arról beszél, hogy az irodalom örök és élő elevenség, és történetének csak akkor van értelme, ha a tudomány, az irodalomtörténet, nemcsak megőrzi, hanem ki is mutatja örök elevenségét. Irodalomtörténeti tanulmányai és előadásai éppen erre mutatnak példát. Máig érvényes példát mutatnak, még akkor is, ha mai olvasójukat vitára készítik.

Akadtt Sinkó Ervin székkfogaló előadásába foglalt irodalomszemléletének és szellemiségének a tanszékalapítást követő években sok olyan követője, aki Sinkótól nem adatokat és tényeket vett át, vagy módszert tanult el, hanem nyitottságot, irodalmi érzékenységet, a közlés és kifejezés szabadságát, a párbeszédre, sokszor a polémiára való készsége. Sinkónak nem voltak tanítványai, de tőle sok mindent meg lehetett tanulni, ha valaki hajlandó volt tanulni és olvasni.

Sinkó örökébe a tanszéken az irodalomtörténészek sorából ketten léptek, Szeli István, aki hála istennek még velünk van, és Bori Imre, aki fájdalmasan korán távozott el közülünk. Egyikőjük sem tekinthető Sinkó-tanítványnak, pedig sokat tanultak tőle, mert mindketten nagyon sajátos és önálló tudomány- meg irodalomszemléletet alakítottak ki, megértették, értelmezni tudták, és továbbadni is, hogy mit jelent az irodalom azon „kiváltsága”, amit Sinkó után „örök elevenségnek” mondunk, és ami mindannyiunkat, akik az irodalom és a nyelv tanulmányozására adtuk a fejünket, ennek az „örök elevenség”-nek a megtapasztalására és közvetítésére készítet. Bori Imre merészkedett közülünk legtávolabbra ezen az úton. Ő nemcsak megtapasztalta, hanem fel is fedezte az irodalom „örök elevenségét”. És nem akárhol, hanem itt a tanszéken, ahol lehetősége nyílt mind az irodalomtörténet akadémiai szintű művelésére, mind az irodalom valóban korszerű egyetemi közvetítésére. Ezzel együtt Bori Imre munkásságával olyan tudományos kritériumokat követett és alkalmazott, amelyek a tanszék tudományos hírnevét teremtették meg, ha úgy tetszik, iskolát teremtettek. Korai és kényszerű nyugállományba vonulása után is fenntartotta kapcsolatát a tanszékkal, tanácsolt és kezdeményezett, támogatott és bírált bennünket, amikor úgy látta helyesnek. És mi magunk is gyakran fordultunk hozzá válaszra váró kérdéseinkkel. Örök távozása ezért oly fájdalmas számunkra. Ránk testált szellemi örökségének feldolgozása hosszú éveket vesz majd igénybe, munkáinak és felfedezéseinek eredményei pedig állandóan velünk vannak. És használjuk is azokat, amikor megkísérlünk ellenállni a szellemi restségnek, a tudományt örökké veszélyeztető provinciális bezárkózásnak, a mindenre rátenyerelni igyekvő politikának, a kritikátlanságnak, az elismerések elszántan udvarias osztogatásának. Ezzel és így őrizzünk a tanszéken Bori Imre emlékét.

Van valaki a tanszéken, aki az elmúlt negyvenöt év egész történetének közvetlen tanúja volt. Az irodalom és nyelvi tanszékek, amilyen a mi tanszékünk, de azt hiszem egyetlen igazi egyetemi intézmény sem lehet megkönyvek és a könyvek őrzésére meg ápolására szolgáló könyvtár nélkül. A

tanszék alapításával egyidőben létesült a tanszéki könyvtár, és ennek a könyvtárnak első könyvtárosa, sőt azt is mondhatom a könyvtár alapítója Csáky S. Piroska tanárnő volt. Ha betekintenek a tanszéki könyvtár katalógusába, vagy ha kézbe vesznek egy-két régebbi könyvet, a H jelzet után következő számjegyek írásmódján könnyen felismerhetik Csáky Piroska kezének a nyomát. Nemcsak a tanszéken, de egész környezetünkben ő tud legtöbbet a könyvről, a könyv, a hazai könyvnyomtatás és könyvkiadás történetéről, ő az, aki minden könyvet számot tart, és akinek bibliográfiai közlései mindig megbízhatóak. Olyan az éppen hatályos felsőoktatási törvény, hogy Csáky Piroska, bár taníthatna és kutathatna még, és jó volna, ha taníthatna és kutathatna, kénytelen nyugállományba vonulni, ahogyan egy-két évvel ezelőtt Bagi Ferenc tanár úr is kénytelen volt megkezdeni nyugdíjas éveit, és ahogyan a soron levő években, gyors egymásutánban, sőt egyidejűleg a tanszék még néhány tanára vonul majd nyugdíjba... De jobb erről most nem beszélni túl sokat.

Annyit még elmondok, hogy Csáky Piroskától azért búcsúzunk a mai tanszéknapi rendezvényen, holott egyáltalán nem búcsúzunk tőle, eszünk ágában sincs elbúcsúzni tőle, és arra kérjük, hogy ő se búcsúzzon el tőlünk, holott nyugdíjba kényszeríti a törvény, mondom azért éppen a mai napon, mert az elmúlt majd fél évszázadban a tanszék életének éppen ő volt, Csáky Piroska, az egyetemi tanár, aki sohasem szűnt meg könyvtáros lenni, bibliográfusként és könyvtárosként a legközvetlenebb és mindent dokumentáló tanúja.

Kérem most tisztelettel Gerold László tanár urat, szóljon Csáky Piroskáról és munkásságáról.

Majd pedig felkérem Csáky Piroskát, mutassa be valamely dolgozatának egyik részletét. Hogy mit, az legyen mindannyiunk számára meglepetés.

GEROLD LÁSZLÓ

CSÁKY S. PIROSKA MUNKÁSSÁGA

A könyv – közügy.

Elnézést ezért a közhelyért, de jobb mondat nem jutott eszembe, s különben is ITT és MOST ez nem közhely. ITT: a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, amely 45 éve létezik, van, s MOST: Csáky S. Piroska tanárnő, egyetemi rendes tanár, bibliográfus, könyv- és

sajtótörténész, aki szinte 45 évet töltött el ezen a Karon, ezen a Tanszéken, munkásságát szeretném méltatni nyugdíjba vonulása alkalmából.

Tehát: könyv. Pontosabban: a könyv. Így határozott névelővel ellátva, kiemelve, amit alátámaszt, magyaráz, fontossá teszi a könyvet, hogy *írják* (sohan és sokfélét) – *olvassák* (talán nem egészen balga reményeim szerint, mindenképpen – nincstelenség, technika – ellenére igenis olvassák) – *árusítják* (olykor, mint Újvidék egykori legendás kereskedője, antikváriusa, Pataki Margit néni tette, nem csupán hivatásból, foglalkozásként, hanem: szeretettel) – és *gondját viselik*: könyvtárakba és bibliográfiákba rendezik, ahogy Csáky S. Piroska tette/teszi immár negyvenöt esztendeje végigjárva azokat a munkafázisokat, amelyek a könyvvel kapcsolatosak.

Előbb könyvtárat rendezett, nyugodtan mondhatom, alapított. Még elevenen emlékszem azokra az évekre, amikor Penavin tanárnővel együtt járta a vidéket, Verbásztól Kikindáig nézték át a nemegyszer megsemmisítésre ítélt könyvhalmokat, raktárakat, és válogatták a tanszéki könyvtár ma is nélkülözhetetlen darabjait. Majd, hogy használhassuk, feldolgozta a könyveket, bevezette, katalogizálta. Ezt követően bibliográfiákat készített. Vagy könyvtörténeti munkáinak tartozékaiként, mint *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*, melyért bölcsészdoktori oklevelet kapott, illetve a *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941* című könyve tanúsítja, melyért az irodalomtudományok doktorává avattatott. Vagy önálló kiadványként megjelent intézmény-, illetve személyi bibliográfiákat készített, mint a *Bori Imre-bibliográfia (1950–1992)*, valamint a *Forum Könyvkiadó bibliográfiájának* két kötete, hogy ezúttal csak a külön kiadású köteteket említsem, s nem az egyéb munkákat, s eltekintsek a most megjelenés előtt álló új Csáky-kötettől is, melynek a címe – mi más lehetne – mint a *Könyvek világában*.

Vagyis: Csáky S. Piroska tanárnő nem csak rendszerezte a könyveket, sorszámozta, iktatta, pecsételte, katalogizálta és olvasásra kiadta, ajánlotta, hanem saját könyveivel is szaporította a könyvőceánt. Az említett könyvtörténetek és bibliográfiák mellett könyvet is írt. Nem fogják kitalálni – miről. Miről másról, mint a könyvről. Pontosabban arról a háromszögről, amelynek sarkpontjai a könyv, a könyvtár és az olvasó, amint ezt művelődéstörténeti tanulmányok alcímet viselő, 1997-ben megjelent kötetének címe is példázza.

De ez már a következő magaslati pont ebben a szép munkásságban. A tanári, a kutatói, a tudósi grádics, amelyre az előbb említett, belülről megtapasztalt és művelt fokozatok nélkül aligha léphetett volna fel. Ahogy arra sem kerülhetett volna sor, hogy a Tanszéken a könyvtárosképzést szolgáló

tantárgyak, természetesen Csáky S. Piroska koncepciólásában és irányításával, létre jöhessenek ezen említett megelőző önképző szakaszok nélkül.

Miről szól Csáky S. Piroska tanulmányokat tartalmazó könyve? Természetesen a könyvről. A téma állandó, változatlan, csak az alkalmak mások, különböznek, melyekre az írások készültek. Számára ilyen alkalom egy-egy nyomdatörténeti konferencia, tanácskozás a könyvtárosképzésről vagy az olvasóvá nevelésről, egy-egy kiállítás, mint a tanszéknapi Értékeinkből néven hagyományossá vált sorozat, a közelmúlt Senteleky-, Kalangya- vagy Híd-kiállítása, melyeken a könyvhöz kötődő, a könyv által tanúsítható művelődéstörténeti múltunk egy szegmensét ismerhettük meg, idézhettük fel, amikor egy-egy író könyvtári hagyatékát dolgozta fel, ami jelentősen hozzájárulhat az illető író alkotói világának megismeréséhez. Mert nem csupán érdekesség számba megy, hogy mi volt Sinkó Ervin vagy Gál László könyvtárában, mit olvasott Kosztolányi Dezső. De ilyen alkalom az is, amikor kultúrák, nemzetek szellemi kapcsolatát szeretnénk bemutatni.

Mindezen alkalmakat nem én találom ki, hanem Csáky S. Piroska könyve, dolgozatai sugallják, melyek efféle alkalmakra íródtak, de túl mutatnak az alkalmakon, mégsem csak alkalmiak.

És még valami van ezekben az írásokban, akár csak a kiállításokban, melyeket nagy-nagy gondossággal Csáky S. Piroska állított össze, akár nyomdatörténet, könyvtárosképzés, olvasónevelés a tárgyuk: van bennük szakmai jártasság és felelősség, és ami ugyancsak nem mellékes: szeretet van bennük, sok-sok szeretet, ami a kiállítások rendezőjét, a tanácskozások résztvevőjét múlhatatlanul jellemzi.

Csak így lehet/szabad írni a könyvről, amely nem csak személyhez, íróhoz, olvasóhoz, könyvtárhoz, bibliográfushoz tartozik, sőt kötődik, hanem személyes tárgy is, aminek állandóan ott kell lennie a kezünk ügyében, mint a szemüvegnek vagy a fogkefének, s bár lehet méterre és színre venni, csak akkor minek. Akik naponta könyvvel dolgozunk, könyvvel fekszünk és kelünk, csak így viszonyulunk, viszonyulhatunk a könyvhöz. Tudjuk, hogyan kell megfogni, kézbe venni, kinyitni, lapozni, megsimogatni.

Csáky S. Piroska minden könyvhöz így viszonyul. Nem csak a saját könyveihez. Ő könyvtáros is, olvasó is – és a könyvtudomány egyetemi oktatója is.

Hűséggel, mondhatnánk nemes egyszerűséggel.

Tiszteli az írókat, és tiszteli az olvasókat is.

Következésképpen tiszteli a könyvet is.

Még ha nem feltétlenül azt keresi/látja bennük, mint Vörösmarty Mihály, akit az érdekelt, tudjuk *Gondolatok a könyvtárban* című verséből, hogy

„Ment-e / A könyvek által a világ elébb?” Az igazi könyvtáros, bibliográfus, könyvtudós számára maga a könyv, ahogy mondani szoktuk, a könyv mint olyan a fontos. Biztos, nem kérdeztem, de nem hiszem, hogy másként van/lehet, a könyvtárosnak, a könyvek tanárának is lehetnek/vannak kedvenc könyvei, amelyek nem is feltétlenül mindig a bennük foglaltak okán állnak hozzá közel, de ez, mint a kertészé, akinek bár minden virág fontos, kedves, van kedvenc virága. ami az ő magánügye. Viszont könyvtárosként, bibliográfusként, tanárként számára a könyv csak közügy lehet. Ezért viszonyul minden könyvhöz, a könyvhöz, igazi hűséggel.

Erről a hűségről jut eszembe a Kosztolányi Dezsőnél olvasható anekdota, mely szerint a Bibliotheque Nationale-nak volt egy híres könyvmoly olvasója, aki hosszú évek során minden reggel megjelent a könyvtárban és zárásig ott maradt. Egy reggel azonban nem jött, és akkor a könyvtáros ment el hozzá, az olvasóhoz. Nem csodálkoznék, ha egyszer azt hallanám, hogy Piroskához a könyvek látogatnak el hosszú, végelláthatatlan sorban. Azok a könyvek, amelyeket kézbe vett, iktatott, kiadott, bibliográfiákba rendezett, kiállításra válogatott. És azok is, amelyeket ilyen szerencse nem ért.

Ezt Csáky S. Piroska, a könyvtáros, a bibliográfus, a könyvek tanára kétségtelenül megérdemelné. Ahogy azt is kétségtelenül megérdemli, hogy bár nyugdíjba vonult, továbbra is közénk tartozónak érezzük. Azért, amit tett a könyvért, a tanszéki könyvtárért, értünk tanárokért és hallgatókért, kultúránkért.

És amit tenni fog. Mert nála jobban aligha tudhatjuk, hogy könyv-ügyben van, maradt még jócskán pótolnivaló(nk). Hogy a két vajdasági könyvtörténet időben még nem ér össze, hiányzik az 1941 és 1944 közötti évek bibliográfiája, hogy jó lenne, ha lennének további személyi, folyóirat- vagy mellékletbibliográfiáink. De nem sorolom. Csáky S. Piroskánál ezt senki sem tudja jobban, senki sem illetékesebb ebben a kérdésben. És senki fog, tud itt a tanszéken és kultúránkban ezzel jobban, szakszerűbben, hűségesebben törődni nála.

Rá valóban teljes mértékben áll, vonatkozik az a jellemzés, amit munkásságáról irodalomtörténetében Bori Imre fogalmazott meg (nem véletlenül épp őt idézem alkalmi laudációm befejezésében!): „A bibliográfiai munkálkodás vezéregyénisége Csáky S. Piroska alapvető, az irodalomtörténeti kutatásokat lehetővé tevő bibliográfiák szerzője. /.../ Szellemi életünk múltjának és jelenének kutatója[ként] eligazító tanulmányokat közöl mind a könyvkiadás, mind a könyvtári munka, mind a könyvolvasás, valamint a kapcsolattörténet tárgyköréből.”

Így igaz.

Köszönjük Piroska.

Isten tartson meg sokáig, erőben, egészségben, továbbra is az eddigihez hasonló lankadatlan munkakedvvel.

ISPÁNOVICS CSAPÓ JULIANNA

A 2004. ÉVI SINKÓ-DÍJ MEGINDOKLÁSA

A 2004-es esztendőben az arra illetékes bizottság (Utasi Csilla mgr., elnök, Bence Erika mgr., Ispánovics Csapó Julianna mgr.) egyöntetű döntése értelmében a Sinkó-díjat kiérdemlő ifjú alkotó Gyarmati Kata dramaturg, drámaszerző. Díjazottunk Zenta szülötte, egyetemi tanulmányait a Veszprémi Egyetem színháztudományi szakán fejezte 2001-ben. 2001–2004-ig az Újvidéki Színház dramaturgja.

Gyarmati pályakezdése az Újvidéki Színház két sikeres előadásával fonódik össze. Legutóbbi drámaadaptációja kapcsán tanulságos az Új Symposium ifjú kritikusának a meglátása: „Az Újvidéki Színház Via Italia c. előadását semmiképpen sem nevezném Domonkos István azonos című ifjúsági regénye színpadi adaptációjának, még akkor sem, ha maguk az alkotók szerényen ekként aposztrofálták művüket a programfüzetben. A Gyarmati Kata és Mezei Kinga Domonkos-olvasatai nyomán formálódott szövegek könyv inkább a Via Italia történetének újraelbeszélése Domonkos lírai műveinek szövegközi terében.” (2004., 39–40. sz, 63. p.)

Hogy ez a vélemény nem alap nélkül való, azt talán az is jelzi, hogy Gyarmatit a drámaátdolgozás mellett a drámaírás művészete is izgalomban tartja. Bezárult határok c. műelemzésében Tolnai Ottó drámáiról gondolkodva a következőket írja: „Deák Ferenc: Szabálytalan jegyzet Tolnai Ottó drámája elé című írásában azt a meglehetősen kényes kérdést boncolgatja, lehet-e a Vajdaságban drámát írni, és ha lehet, hogyan? Hogyan lehet formába önteni a valóságot, azt a vajdasági valóságot, amely a múltból öröklött, és még ma is makacsul őrzött ellentmondásokkal van tele. Különböző kultúrák gócpontja ez a terület, furcsa összetételű, robbanékony anyagok gyűjtőhelye, furcsa összetételű, robbanékony anyagból gyúrt emberek vesztőhelye és bölcsője. Ez a föld ringatózik a Balkán és Európa között, hol kitágítva, hol beszűkítve határait. Hol lávaként fortyogó nyugtalanság, hol posvány. Ellentmondások tömkelege vív egymással harcot napról-napra az

emberi tudatban, mely tudat eleve bizonytalansággal telítve ébred fel, hisz alapjaiban rendül meg, amint felteszi magában a kérdést: Honnan jöttünk? Majd a következőt: Merre tartunk? Nincs maradás, körös-körül pedig bezárltak a határok...” (Új Symposion, 2004., 39–40. sz., 45. p.)

A lehet-e Vajdaságban drámát írni, és ha lehet, hogyan kérdésére Gyarmati Felhőtánc c. balladájával kísérelt meg választ adni. A dráma szövege a zEtna vulkanikus oldalain olvasható, érdemes pazarolni rá némi internet-időt. A IV. Vajdasági Magyar Drámaíró Verseny legjobbnak minősített alkotása igen rövid idő alatt készült (néhány óra), a megadott cím: Harapj rá! Már ezért sem lehet kifogástalan a maga nemében. A végkifejlet részletes kibontása elmarad, nem tudni pontosan, hogyan is tört össze az a bizonyos furcsa, ellentmondásos szív, ennek ellenére a lányka, „aki hátha fényességet hoz ebbe a szomorú házba”, aki egyszerre alszik és kel, reménykeltő figura, noha a háttérben egyre sűrűbb a sötétség, s egyre erősebb a váteszi hang, éppen ő, a fény ígérete, akitől nem vártuk volna, lesz az, aki összezúzza minden illúziókat, az emberhez méltó élet reményét... Mindezek ellenére (mit lehet tenni: ez „a mijenk”) esetleg mégis ott ragad az olvasó tudatában néhány kedves, lírai gondolat: „Ha mindent szépen bebugyolálunk, akkor megóvhatjuk a dolgokat a sérülésektől. A fákat is be kellene csomagolni, és az embereket is. Könnyű burokba helyezni őket, lágy pókhálóba, hogy ne történjen soha semmi baj. Téged is becsomagolnálak illatos vattába, hogy ne bántsanak, hogy össze ne törjél. Finom vattába raklak majd egyszer, az megvéd mindentől. Hogy ne törjön szét soha az, ami szép.” (Felhőtánc)

Honnan tart a hajó hová és mi a terhe? – tette föl a kérdést Bakos Petra elmeséléskísérlésében. A honnanra ismerjük a választ, s hogy hova? Erről egyelőre csak annyit tudni: Budapest, Bárka Színház. Hogy ott meddig, s onnan hova, ha máshova, ki tudja. Habár, ha arra gondolunk, hogy az a „teher” talán nem is kolonc, inkább egy olyan világ öröksége, „helyi színe”, amely nemcsak visszatart, gúzsba köt, hanem sokszor vissza is hív, mert ami egyszer a miénk lett, az valahogy belénk ivódik, valahol mindig a szívünkben marad, még ha eleinte/időnként nem is akarunk tudomást venni róla. Mert, idézem Gyarmatit: „nekünk ezt osztották ki... a mienk... a tied meg az enyim... ilyen” (Felhőtánc). Kívánjunk hát jó szelet a bárkának, hajózza be akár az egész világot, de hajózza be az irodalom vizeit is, mert drámaírás és -elemzés terén sem reménytelen a helyzet...

UTASI CSILLA

HÖLGYEIM ÉS URAIM! KEDVES BARÁTAIM!

Balassi Bálint születésének négyszázötvenedik évfordulóját ünnepeljük az idén.

A megemlékezést ezen a tájon nem tudjuk meghatározott helyszínhez vagy időponthoz kapcsolni, hiszen hányatott, rövid életében Balassi sohasem jutott el erre felé. Költészete ennek ellenére életrajzánál közelebről érint minket, hiszen 1976-ban, a Tanszék *Tanulmányok* című kiadványának 9-es számában jelentek meg költeményei először abban a sorrendben, amelyet maga a költő szabott meg, amikor 1589 táján összeírta addig elkészült énekeit.

Az editio közreadói, Bori Imre és Horváth Iván a verseket a korábbi kiadásoktól eltérően nem keletkezésük feltételezett, filológiai tényekből kikövetkeztetett kronológiája szerint, hanem a költő „maga kezével írt könyvé”-nek másolatát megőrző Balassa-kódex sorrendjében közölték. Ma már jól látható, hogy a *Tanulmányok* Balassi összes verseit hozó száma annak a költő poétikájára irányuló kutatásnak első dokumentuma, melynek fontosságáról Bori Imre az utószóban szólt. Bori Imre szerint Balassi költői intenciójához kötet szerkezetének feltárásával juthatunk közel. „Maga kezével írt könyvé”-ben az életrajz ismérvei szerint csoportosította ugyan verseit, megkülönböztetve a házasságkötése előtt és után keletkezett költeményeket, eközben azonban lírailag-bölcséletileg átértelmezett életrajzát hozta létre, melyben a versek elveszítik eredeti gyakorlati vonatkozásukat.

A Balassi-évfordulóról a tanszék tanácskozással is megemlékezik majd. November 11-én, a szegedi Régi Magyar Irodalom Tanszékkel közösen szervezett konferencián Balassi Bálint rímeléséről, délszláv versformáiról, kötet szerkezetéről és egyes verseiről esik majd szó. Mind a tanácskozás, mind pedig a tanszéknapra könyveinkből és a Matica srpska könyvtárából kölcsönzött kötetekből megrendezett kiállítás az első magyar lírikust a poétikája kulcsát rejtő Balassa-kódex tükrében szemléli.

A költő ünneplésének legfontosabb kérdése az, hogy hogyan léphetünk párbeszédbe verseivel. Az értelmezésben talán a modern szubjektum előtti és a posztmodern versalkotási eljárások hasonlósága lehet segítségünkre, vagy még inkább a 16. századi költői konvenció és hagyomány jobb ismerete.

A 17. században Balassinak csupán istenes énekei jelentek meg nyomtatásban, szerelmi költészetét először a 19. század második harmadában adták

ki. Egyetlen kortárs kritikusa, Rimay János mestere emlékét annak halála után Epicédiumban örökítette meg, verseit kiadni készült, s költészetét értékezésben méltatta.

A tanítvány Elógium című gyászversében a következőket mondja mesteréről: „aki verseiben jól is tekint, / elméje bársonyán szemlélhet skarlát színt”. Móricz Tünde és a magam nevében Rimay János e mondatával szeretném Önöket a fakultás földszinti olvasótermében látható Balassi-kiállítás megtekintésére invitálni.

Díjak

2003 decemberében a Kiss Lajos Néprajzi Társaság Jung Károlynak ítélte oda a Kiss Lajos-díjat, ő kapta az idén a Szenteleky Kornél Irodalmi Díjat, valamint tudományos munkássága elismeréseképpen, 60. születésnapja alkalmából a Györffy István Néprajzi Egyesület (Budapest–Debrecen) *A magyar népi kultúra kutatásáért* emlékéremmel tüntette ki.

Bányai János kapta a Híd Irodalmi Díjat az *Egyre kevesebb talán* című 2003-ban megjelent könyvéért.

Csáky S. Piroska kapta a Magyar Kultúra Lovagja címet, melyet a magyarországi Falvak Kultúrájáért Alapítvány ítél oda.

A Vajdasági Színházi Múzeum kitüntetését eddigi tudományos tevékenységéért Káich Katalin kapta.

A Beszédművészeti Műhely mősora

A tanszék Beszédművészeti Műhelye az idei tanévben új műsort készített, melynek címe: *Nyakig a couleur locale-ban* (Léttapasztalati szövegkollázs).

A műhely tagjai (Csöke Csilla, Gászó Hargita, Hajnal Anna, Holló Karolina, Hugyik Ella, Hugyik Richárd, Orovecz Krisztina, Raffai Ágnes, Tóth Anita és Vékás Éva) a Böndör Pál, Jung Károly, Harkai Vass Éva, Géber László, Lovas Ildikó, Végel László, Németh István, Virág Gábor, Pressburger Csaba, Tolnai Ottó, Deák Ferenc, Bordás Győző, Bogdán József, Gulyás József, Kontra Ferenc, Fehér Kálmán és Pap József szövegeiből készült műsort először a Szenteleky Napok keretében mutatták be a sziváci Szenteleky Művelődési Egyesület színpadán 2004. október 16-án.

A vajdasági magyar írók műveiből készült szövegkollázst 2004. november 18-án a topolyai művelődési ház közönsége is láthatta, december 23-án pedig az óbecsei gimnázium diákjainak mutatták be az emelt szintű képzési program keretében.

Versenyek

Beszédverseny

A március 10-én megtartott versenyen Crnkovity Gabriella, Nagy Kornélia és Novák Anikó vett részt. A magyarországi országos versenyen tanszéket Crnkovity Gabriella képviselte.

Szónokverseny

A november 12-én és 13-án Budapesten tartott 6. Országos Kossuth-szónokversenyen a tanszéket Raffai Ágnes képviselte. A felkészítő tanár Molnár Csikós László volt.

Emelt szintű képzés a gimnáziumok számára

A téli szemeszterben a tanszék tanárai és munkatársai az óbecsei Gimnázium tanulóinak tartottak előadást.

Harkai Éva: „Lírai tolvajkulcsokat reszelni szemmértékre a szűk baráti körnek”? A mai magyar líra (IX. 23.)

Bányai János: Hogyan írjunk kritikát? (IX. 30.)

Rajslí Ilona: Mikes Kelemen és Leveleskönyve (X. 7.)

Ispánovics Csapó Julianna: Folyóiratkultúránkból – a vajdasági magyar irodalmi folyóiratok hőskora. (X. 28.)

Ózer Ágnes: A múzeumok ma (XI. 11.)

Bányai János: Hogyan írjunk kritikát? II. rész (XI. 18.)

Toldi Éva: A tankönyvírás elmélete és gyakorlata (XI. 25)

Bence Erika: Egy mai regény Jókai-olvasata (XII. 2.)

Láncz Irén: A társalgás elvei és szabályai (XII. 9.)

Nyakig a couleur locale-ban – a tanszék Beszédművészeti Műhelyének műsora (XII. 23.)

Előadások

November 18-án Németh T. Enikő, a Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszékének tanára *A pragmatika helye a nyelvészetben* címmel és Bibok Károly a Szegedi Tudományegyetem Orosz Filológiai Tan-

székének tanára *A kétszintű konceptuális szemantika és generatív lexikon elmélete* címmel tartott előadást.

A tanszék dolgozói 2004-ben a következő tudományos tanácskozáson és rendezvényeken tartottak előadást:

– Radnóti Sándor szerzői estje. *Az Újvidéki Rádió M-Stúdiója, Újvidék, 2003. dec. 11.*

Bányai János: Radnóti Sándor művei és irodalomszemlélete

– *Pedagógus-továbbképzés, Szabadka, jan. 16.*

Hózsza Éva: Könyvújdonságok egybejátszása

– *Egy készülő portréfilm anyaga, A szabadkai Városi Könyvtár palicsi fiókiintézménye, jan. 26.*

Hózsza Éva: Tolnai Ottó versvilága és beszélgetés Tolnai Ottóval

– *Rákóczi-konferencia, Újvidék,*

Káich Katalin: Rákóczi történelmi alakja és a művészetek

– *Újvidék város napja, Újvidék, jan. 30.*

Káich Katalin: A magyar színjátszás kezdetei Újvidéken

– *Tanítóképző Egyetem, Szabadka, jan. 31.*

Káich Katalin: A magyar történelem évszázadai

– *Sava Babić-napok, Újvidék, február*

Bányai János: Sava Babić munkásságáról

– *Könyvbemutató, Újvidék, febr. 11.*

Csányi Erzsébet: Hózsza Éva: A novella új neve

– *Márton László szerzői estje. Az Újvidéki Rádió M-Stúdiója. Újvidék, febr. 19.*

Faragó Kornélia: Szabad értésmezők (Az író, az irodalomértelmező és a fordító). Bevezető előadás

– *Az anyanyelv nemzetközi napja, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, febr. 21.*

Molnár Csikós László: Učenje na maternjem jeziku kod Mađara u Vojvodini

– *Az Önképzőkörök Találkozója, Becse, márc. 6.*

Hózsá Éva: Radnóti Miklós verskapcsolatai

– *Irodalmi bemutató est, Óbecse, márc. 12.*

Csáky S. Piroska. Könyvek világában

– *Kultusz és kultúrateremtés, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, márc. 24–25.*

Bányai János: A verskultusz retorikája

Bence Erika: A kultuszteremtés nehézségei (Herceg János)

Csáky S. Piroska: Könyvkiadásunk kultikus mozzanatai

Faragó Kornélia: A kezdet-kultusz közösségi térideje

Gerold László: A színház (ön)kultusza

Jung Károly: A szentkutak, a népi vallásosság kultuszhelyei

Káich Katalin: A zenekultusz Bácskában és Bánátban a 19. és 20. század fordulóján

Utasi Csaba: A Szenteleky-kultusz jelenségei

Utasi Csilla: Az aracsi pusztatemplom kultusza

– *Kosztolányi-napok, Szabadka, ápr. 2.*

Csáky S. Piroska: Kosztolányi a Hídban

– *A Kosztolányi Dezső Napok keretében. Szervező: az emlékbizottság és a szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, ápr. 2.*

Hózsá Éva: Irodalmi beszélgetés Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona *Burokban születtem* című kötetének ürügyén

– *Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum, Budapest – Gárdonyi Géza Színház, Eger: Három nővér-fesztivál, Eger, ápr. 21-23.*

Gerold László: Harag György Három nővér-rendezése

– Könyvbemutató, *Az Életjel és a szabadkai Városi Könyvtár, Szabadka*, ápr. 23.

Hózsa Éva: Kopeczky László: Hármaskönyv

– *Varró Dániel szerzői estje, Szabadka*, ápr. 25.

Hózsa Éva: Túl a Maszat-hegyen.

– *Novinska kritika – suton ili uspon književnosti. A Vajdasági Íróegyesület szervezésében. Újvidék*, ápr. 8.

Bányai János: Priroda novinske kritike

– *Szabédi Napok. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület szervezésében. Kolozsvár*, május 7-8.

Bányai János: A kisebbségi beszéd kultikus alakzatai

– *Tradíció és innováció: magyar színháztörténeti örökség 1920–1949. Színháztudományi Tanszék, Veszprém*, máj. 10–11

Gerold László: A határon túli (vajdasági) magyar nyelvű színjátszás története (1920–1949)

– *A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatásban és az igazságügyben, Palics*, május 30.

Molnár Csikós László: A vajdasági magyar hivatali nyelv sajátosságai

– *Kopeczky László emlékestje, Nagybecskerek*, június 2.

Hózsa Éva: Kopeczky László munkássága

– *Az EU és a magyar tudományosság. A MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság kihelyezett ülése. Somorja-Komárom*, június 7-8.

Bányai János: Határok, tudományosság, kultúra

– *Književno delo Aleksandra Tišme (Aleksandar Tišma írói életműve) Nemzetközi tudományos tanácskozás a Szerb Matica és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia szervezésében, Újvidék*, június 10–11.

Faragó Kornélia: Recepcija dela Aleksandra Tišme na mađarskom jeziku (Aleksandar Tišma életműve a magyar irodalmi kultúrában)

Bányai János: Aleksandar Tišma i Imre Kertes – bezsudbinstvo upotrebljenog čoveka

– *70 éves a Hid – Újvidék, június 11.*

Csáky S. Piroska: Kiállítás. Megnyitó szöveg

– *A határontúli könyvtárak értékmegőrző szerepe. Hungarika gyűjtemények Vajdaságban A Magyar Könyvtárosok VI. Világtalálkozója, Budapest, július 11-14.*

Csáky S. Piroska: Az Újvidéki Magyar Tanszék könyvtára

– *Vajdasági Magyar Versíró Tábor, Topolya, július 20.*

Hózsza Éva: A vers a Vajdaságban

– *Szabadkai Nyári Akadémia, Szabadka, aug. 2.*

Hózsza Éva: Irodalomtudomány és irodalomoktatás

– *Magyar irodalom Európában – Műfordítás, terjesztés, befogadás. A Tokaji Író-tábor nemzetközi tanácskozása. – Tokaj, aug. 10–12.*

Faragó Kornélia: A magyar irodalom a szerb kultúrában

Bányai János: Danilo Kiš Petrit fordít és verset ír.

– *Az Integrál Pedagógus Egyesület Nyelvünk egészségéért c. továbbképzése, Ada, aug. 19.*

Molnár Csikós László: Beszédművelés és stilisztika

– *Módszertani Központ, Újvidék, aug. 23.*

Hózsza Éva: MórícZ Zsigmond korai novellái (Módszertani bevezető a műhelymunkához)

– *VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus, Budapest, aug. 29–31.*

Láncz Irén: A bácskai és a bánáti népi növénynevek alaktani és szemantikai sajátosságai

– *Sztereotípiák a Balkánról, önmagunkról és másokról. A Szociográfiai Műhely tanácskozása, Magyarkanizsa, szept. 3.*

Molnár Csikós László: Többnemzetiségű közösségek Vajdaságban

Papp György: Magyar emlékek a Balkánon

- *A Prijatelji Novog Sada civil szervezet rendezvénye, szept. 10.*
Káich Katalin: Mađari tokom vekova
- *Csépe Imre Emléknap, Kishegyes, szept. 24.*
Bence Erika: Antológiák kezdetben, később és most. A Vajdasági magyar írók almanachja I., 1924-ben
- *Színház 2004. Szécsenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest, szept. 28–29*
Gerold László: Egy színház (más)fél évtizede.
- *Olvasáskultúra és kisebbségi lét. A Vajdasági Magyar Könyvtárosok XVII. Szakmai Találkozója, Zenta, okt. 1-2.*
Csáky S. Pirooska: A Hid-kiállítás megnyitója és a témához kapcsolódó kerekasztal-beszélgetés vezetése
Hózsza Éva: Olvasáskultúra és kisebbségi sors (Kerekasztal-beszélgetés)
- *A nyelvi stílus. Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, okt. 9.*
Hózsza Éva: Regionalitás, nyelvértelmezés, szövegeződés. Mai irodalmunkról
Láncz Irén: Példák a másságra. Néhány vajdasági prózaszöveg stílusa-játszái
Molnár Csikós László: Korstílusok és stílusirányzatok (kiállítás-megnyitó beszéd)
- *Könyvbemutató, Újvidék, okt. 13.*
Hózsza Éva: Sinkó Ervin: Magyar irodalom (JMMT, Újvidék)
- *Debreceni Könyvszemle A Debreceni Irodalmi Múzeum, Debrecen, okt. 13–14.*
Faragó Kornélia: Meghódítható-e a szerb irodalmi kultúra?
- *Szenteleky-napok, Szivác, okt. 19.*
Gerold: László: Szellemidézés egy dokumentummal
- *Radnóti-émlékest, Városi Könyvtár, Szabadka, nov. 9.*
Hózsza Éva: Radnóti Miklós az oktatásban, iskoláinkban

– *Balassi-tanácskozás, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, nov. 11.*

Utasi Csilla: „Fénlik sok kövektől mint a verőföntől erős vér tiszta gyégen” (Balassi *Cupidónak való könyörgése* mint a diskurzusszerű versbeszéd esete)

– *Délvidéki Magyar Korpusz-tanácskozás Kanizsa, 2004. október 29.*

Rajslí Ilona: Az élőnyelvi szövegek lejegyzési módszere

– *Vetésforgó, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, nov. 12-13.*

Gerold László: Régiószemléletek az 1860-1880-as években

– *Faludy György estje, Szabadka, nov. 22.*

Hózsa Éva: Irodalmi beszélgetés

– *Utazás, kultúra, irodalom. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, nov. 24–25.*

Bányai János: 1. Harminc évről néhány rövid mondat. 2. Utazás egy pont között

Bence Erika: A vonat jelentésköre a közép-kelet-európai kultúrában

Csányi Erzsébet: Az utazás toposza az ókori kalandregényekben

Faragó Kornélia: Az út-jellegű értésformák narratív tapasztalata

Gerold László: Az utazástoposz a drámában

Harkai Vass Éva: Utazás és egy helyben maradás (példák a kortárs magyar lírából)

Horváth Futó Hargita: A női út

Utasi Csaba: Valós és fiktív útiélmények XX. századi irodalmunkban

– *B. Szabó György napok, Nagybecskerek november 25.*

Csáky S. Piroska: B. Szabó György és a Híd

– *Cs. Szabó László. Tudományos tanácskozás a Kolozsvár Társaság, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Erdélyi Köre szervezésében. Kolozsvár, nov. 29–30.*

Bányai János: Önéletrajzi esszé a „másik” Európáról.

– *Susret kultura, Nemzetközi tudományos tanácskozás, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, dec. 1–2.*

Andrić Edit: Suživot naroda i jezička koegzistencija (A népek és a nyelvek együttélése)

Bányai János: Danilo Kiš prevodi Đerđa Petrija i piše svoju (satiričnu) poemu

Csányi Erzsébet: Neke crte interkulturalnog konteksta vojvođanske mađarske književnosti

Faragó Kornélia: Prozni diskurs iz perspektive kulturne naratologije (A prózia beszédmodok a kulturális narratológia távlatából)

Káich Katalin: Pozorište na tlu Vojvodine u doba buđenja nacionalne svesti

Láncz Irén: Leksikološka interferencija i kontaktne varijante (A lexikai interferencia és a kontaktusváltozatok)

– *Nušić-konferencija, Vajdasági Színházmúzeum, Újvidék, dec. 3.*

Káich Katalin: Nušić na sceni mađarskih profesionalnih pozorišta (1945–1985)

– *Egyetemi Nyelvészeti Napok, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, dec. 7–8.*

Andrić Edit: Az ige alaktanának tanítása körüli gondok a magyar mint idegen nyelv oktatása keretében

Bagi Ferenc: A anyanyelvi nyelvtan tanításáról módszertani szempontból

Cseh Márta: Főnév? Melléknév?... Partikula!...Partikula?

Katona Edit: Igekötő-használati sajátosságok vizsgálata

Láncz Irén: A magyar nyelv leírása és tanítása

Molnár Csikós László: A magyar mondat tanítása szerb ajkú egyetemi hallgatóknak

Papp György: A kontrasztív nyelvtanítás hasznáról

Pásztor Kicsi Mária: A kohéziót biztosító eszközök nyolcadik osztályos tanulók dolgozataiban

Rajslí Ilona: Adalékok a nyelvtörténet oktatásának módszertanához

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Andrić Edit

A birtokviszony kifejezése a magyarban és a szerbben. *Tanulmányok*, 36. 2003. [2004.], 93–96.

A szerb–magyar párhuzamos korpuszról. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 2. sz., 89–96.

Bányai János

Merre tartunk? Az után- és az utódképzés gondjai meg esélyei a vajdasági felsőoktatásban (magyar) kisebbségi nézőpontból. *Tanulmányok*, 36. 2003. [2004.], 121–125.

Vitaindító a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Konferencia szekcióülésén. *Tanulmányok*, 36. 2003. [2004.], 126–130.

Matijevics Lajos emléktáblája előtt. *Tanulmányok*, 36. 2003. [2004.], 131–132.

Kételkedés és bizonyosság a dalban (Tandori Dezső kései lírája). *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 7–20.

A kultuszvers retorikája. *Hungarológiai Közlemények*, 2004. 1. sz. 17–29.
Szelekció és értékelés. *Híd*, 2004. 1. sz. 1–11.

A védett vesztes. *Híd*, 2004. 2. sz. 219–224.

Kánon és verskultúra. *Híd*, 2004. 5–6. sz., 597–615.

Bori Imre. *Híd*, 2004. 7. sz. 834–839.

Bori Imre sírjánál. *Híd*, 2004. 7. sz. 842–844.

Danilo Kiš Petrit fordít, és verset ír. *Híd*, 2004. 10. sz. 1376–1381.

A „szétbonthatatlan szövevény”. Pomogáts Béla: A költészet szigetengere. *Híd*, 2004. 11–12. sz., 1549–1552.

Újabb évforduló. *Híd*, 2004. 11–12. sz., 1610–1613.

Bence Erika

A hagyományteremtés alternatívái. Az Új Symposion első nemzedéke és Domonkos István költészete. = Alain Schaffer, Madáchy Piroska, Bene Kálmán (szerk.): Új tendenciák a komparatistikában IV. Université de Picardie Jules Verne, Amiens – Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kar, Szeged, 2004. 263–270.

Romantika: világkép, művészet, irodalom. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 104–108.

A rövid történet: a líra epikuma. (Brasnyó István prózája a hatvanas-hetvenes évek fordulópontján). *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 4. sz., 53–58.

A kultuszteremtés nehézségei (Herceg János). *Hungarológiai Közlemények*, 2004. 1. sz., 95–99.

A valószerűtlenség szabadságáról. *Híd*, 2004. 3. sz. 367–372.

Ironikus kor. *Híd*, 2004. 3. sz. 373–378.

Miért is olvasok esszéket? (Mészáros Zoltán: Úton a csók felé). *Híd*, 2004. 4. sz. 556–560.

Előtted a semmi (Tar Sándor: A térkép szélén). *Híd*, 2004. 4. sz. 560–564.

Vágtázás és poroszkálás. *Híd*, 2004. 10. sz. 1440–1407.

A jófiú vakációja (Hornyik György: Szőlőindák között). *Híd*, 2004. 10. sz. 1441–1445.

Csáky S. Piroksa

Könyvtárosok kézikönyve 4., 5. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 109–113.

Könyvkiadásunk kultikus mozzanatai (1945–2003.). *Hungarológiai Közlemények*, 2004. 1. sz., 109–115.

Hírközlés a Rákóczi-szabadságharc idején = Vajdasági Könyvtári Hírlevél, 2003. 20–22.sz. 11–14 p.

Hetvenéves a *Híd* = *Híd*, 2004/8 1125–1128. (képanyaggal 141-ig).

Kosztolányi a *Híd*ban = *Üzenet*, 2004/2. 63–67

Alkotás és könyvkiadás = *Forrás* (Kecskemét), 2004/6. 70–75.

A hírközlés történetéből /Kiállítás-megnyitó/ = Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada 2003. – Ada, 2004. 102–107.

A vajdasági könyvtárak tudományos érték közvetítő tevékenysége = A Határon Túli Magyar Könyvtárosok IX. Zempléni Nemzetközi konferenciája. – Sárospatak, 2004. 31–35. – (A sárospataki Zrínyi Ilona Városi Könyvtár kiadványai, 4.)

Csányi Erzsébet

Az objektív és a konkrét játéka. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 21–26.

Irodalmi árterületek. Kiš, Esterházy, Tolnai. = Thomka Beáta (szerk.): Tolnai-symposion. Tolnai Ottó műveiről. Bp., Kijárat Kiadó, 2004. 145–159.

Cseh Márta

Vizsgálható-e a passzív szókinccs? *Tanulmányok*, 36. 2003. [2004.], 5–11.

Új és megújított címszók az Értelmező kéziszótár második kiadásában. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 2. sz., 57–67.

Fűszerek – Začini. Fűszernövények szójegyzéke (magyar, latin, szerb, angol és német adatokkal, mutatókkal). *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 85–103.

Milica Mičić Dimovska: A kiválasztott (Izabranik). (Fordítás) Híd, 2004. 4. sz., 464—481.

Csorba Béla

Egy XIX. századi bácskai falucsúfoló tárgy történetéhez. Tanulmányok, 36. 2003. [2004.], 12–23.

A szerb(horvát) és magyar nyelvű történelmi művek tulajdonnév-használatának néhány kérdéséről I. Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 2. sz., 106–120.

A szerb(horvát) és magyar nyelvű történelmi művek tulajdonnév-használatának néhány kérdéséről I. Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 4. sz., 7–16.

Faragó Kornélia

A kánoníró önszemlélet (Az én „megírhatatlanja” és az idegen szöveg). Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 3. sz., 27–34.

A kezdet-kultusz közösségi térideje. Hungarológiai Közlemények, 2004. 1. sz., 78–88.

A kritika helyzetudata. Híd, 2004. 1. sz. 100–109.

„a hazugságomban is én leszek” Híd, 2004. 2. sz. 225–231.

Bliskost i posebnost. Savremeni mađarski roman iz perspektive srpskog romana. Polja, No. 427. 2004. januar/februar 98–106..

Idegen kontextusban. A kortárs magyar irodalom szerb recepciójának utóbbi tíz éve. Híd, 2004/5–6. 800–812

Bliskost is posebnost. Savremeni mađarski roman iz perspektive srpskog. I. Književni magazin, (Beograd), 2004. május/35., 42–44.

Bliskost is posebnost. Savremeni mađarski roman iz perspektive srpskog. II. Književni magazin, 2004. június/36. 23–25.

Bliskost is posebnost. Savremeni mađarski roman iz perspektive srpskog. III. Književni magazin, 2004. július–augusztus/37. 52–53.

U stranom kontekstu. Poslednjih deset godina srpske recepcije savremene mađarske književnosti. Zlatna greda. 2004. jun–jul/ 32–33. 46–51.

A figurális diszlokáció poétikája. = Jankovics József és Nyerges Judit (szerk.): Hatalom és kultúra. Bp., Nemzetközi Magyarisztan-tudományi Társaság, 2004. 406–415.

Gerold László

Léthuzatban. Tanulmány, kritikák. Újvidék, Forum, 2004. 297 o.

Periodizacija kao dokaz kontinuitete. = Književnost na jezicima manjina u Podunavlju. Beograd

Tradíció és innováció: magyar színháztörténeti örökség (1920–1949). A határon túli magyar nyelvű színjátszás története 1920–1949. Tanulmányok, 36. 2003. [2004.], 24–35.

Bevezető előadás a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Konferencia plenáris ülésén. Tanulmányok, 36. 2003. [2004.], 133–137.

A hatvanas évek prózakritikája. Hungarológiai Közlemények 2003. [2004.], 4. sz. 59–69.

A színház (ön)kultusza. Hungarológiai Közlemények, 2004. 1. sz., 48–54.

„Micsoda orr!” (Edmund Rostand: Cyrano de Bergerac). Híd, 2004. 1. sz., 131–135.

Esterházy Péter–Kertész Imre–Nádas Péter: Kalauz. Vigilia, 2004. 2. sz. 158–159.

Macskajáték (Örkény István: Macskajáték); ... még egy korShow S.Ö.R. (A szabadkai Kosztolányi Színház előadásáról). Híd, 2004. 2. sz. 270–275.

Németh György: A Mozgó Világ története 1971–1983. Vigilia 2004. 3. sz. 238.

„...csak a dráma, ott nem volt tehetségem”. A színműíró Tandori. Hungarológiai Közlemények 2003. [2004.] 3. sz. 35–42

Via Italia (Domonkos István regényének színpadi változata az Újvidéki Színházban). Híd, 2004. 4. sz. 568–571.

Kamaszok és felnőttek. Via Italia. Ellenfény 2004. 5. sz. 29–33.

A periodizáció mint a folyamatosság bizonyítéka. Szempontok a jugoszláviai magyar irodalom történeti áttekintéséhez. Híd 2004. 5–6. sz. 698–705

Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz. Vigilia, 2004. 6. sz. 476–477

Egy pojáca és a nők. Ellenfény 2004. 7. sz. 794–795.

Birtok vagy/és becsület. Csehov-bemutató az Újvidéki Színházban. Híd, 2004. 7. sz. 882–886.

Marc Martin Márk: Járt utat kétszer járj! Vigilia, 2004. 9. sz. 717–718

„Tükör gyanánt...”. Margócsy István: Hajóvonták találkozása. Vigila, 2004. 10. sz.

Spiró György: Csirkefej. Híd, 2004. 10. sz. 1447–1450.

Csáky S. Piroska munkássága. Híd, 2004. 11–12. sz., 1614–1617.

Harkai Vass Éva

Üldögélés, ácsorgás, járkálás (Bevezető Kukorelly Endre irodalmi estjéhez). Híd 2003. 12. sz., 1438–1441.

Rések és korosztályok. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2004.

A Tandori-szonett. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 43–50.

Az avantgárd diskurzus Tolnai Ottó költészetében. A hatvanas évek prózakritikája. *Hungarológiai Közlemények* 2003. [2004.], 4. sz. 70–76.

Negatív univerzum. *Híd*, 2004. 7. sz. 947–950.

Szív és nők, igen és nem (Kukorelly Endre: TündérVölgy). *Jelenkor*, 2004. 9., 935–941.

A hatalom és művészet relációi a XX. századi művészregényekben. = Jankovics József és Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra. Nemzetközi Magyaraságtudományi Társaság, Bp., 2004., 434–440.*

Pointillista városkép hóban, esőben, napsütésben (Kőrösi Zoltán: Budapest nőváros). *Műhely (Győr)*, 2004. 5. sz., 66–67.

Újrairások. Tóth Krisztina két palimpszesztjéről. *Bárka*, 2004. 6., 76–85.

Hózsá Éva

Idevonzott irodalom. Tanulmányok, esszék, kritikák. Szabadka, Grafoprodukt, 2004. 220 o.

Weöres Sándor és a vajdasági magyar irodalom. *Tanulmányok*, 36. 2003. [2004.], 36–46.

Túlmásolás és törlődés Tandori Dezső lírai gondolkodásában. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 51–57.

A Symposion kulturális kontextusa. A hatvanas évek prózakritikája. *Hungarológiai Közlemények* 2003. [2004.], 4. sz. 77–82.

Irodalmunk elnyelő és összezsúszó zajtalansága. *Forrás*, 2004. június, 10–13.

Megőrzött beszédtrödékek az irodalom iránti szerelemről – beszélgetés Varró Dániellel. *Új Kép*, 2004. május, 3–4.

A Szenteleky-kultusz regénybeli lenyomata. *Híd*, 2004. augusztus, 1109–1113.

Ispánovics Csapó Julianna

Rákóczi szobra Zomborban. *Új Kép*, 2004., jan–febr., 4–7.

Gyümölcsök a Tudás Fájáról (A Tudás Fája. Az I. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia dolgozatai. Újvidék, VMFK, 2003.). *Új Kép*, 2004., május, 20–21.

Izdanja Društva za Mađarsku kulturu u Jugoslaviji 1990–2004 : bibliografija. Most, 2004.

Jung Károly

Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. *Újvidék, Forum Könyvkiadó*, 2004. 224 p.

Miért nevetnek a betlehemeseken? (További magyar adatok V. Ja. Propp nevetéselméletéhez). *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 66–78.

Vén Bankó „nagy fen hahottájáról”. További adatok Propp nevetéselméletéhez II. *Híd*, 2004. 5–6. sz. 757–774., valamint = Andrásfalvy Bertalan (és mások) szerk.: *Az Idő rostájában III. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Bp., 2004. 373–387.

A teremtő és gyarapító nevetésről. További adatok Propp nevetéselméletéhez III. *Híd*, 2004. 1065–1082.

Pótlások Bálint Sándor bibliográfiájához. *Híd*, 2004. 11–12. sz., 1574–1576.

Káich Katalin

Molnár László, a Shakespeare-színész a Délvidéken (1894–1896).

Tanulmányok, 36. 2003. [2004.], 47–64.

A zenekultusz Bácskában és Bánátban a 19. sz. és 20. század fordulóján. *Hungarológiai Közlemények*, 2004. 1. sz., 124–130.

Sajtótörténet Nagybecskerek okán (Németh Ferenc: *A nagybecskereki sajtó története [1849–1918]*). *Híd*, 2004. 7. sz. 992–995.

Zombor művelődéstörténetéből I–III. *Létünk*. 2004. 2., 3., 4. sz.

Rákóczi művészet- és művelődéstörténeti vonatkozásai. *Új Kép*. Szabadka. 2004. márc.–ápr. 15–16.

Sajtótörténet Nagybecskerek okán. (Németh Ferenc: *A nagybecskereki sajtó története. 1849–1918.*) *Híd*. 2004. 7. sz. 992–995

Katona Edit

Frazeológiai egységek belső és külső valenciája. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 2. sz., 68–74.

Láncz Irén

Az előfordulások folyamatossága. (Kohézió és koherencia a publicisztikai szövegekben). *Tanulmányok*, 36. 2003. [2004.], 109–114.

A megértés folyamata a nyelvi kommunikációban. = Szarvas Gábor *Nyelvművelő Napok*, 2003. október 9., 10., 11. *Ada*, 2004. 24–35.

Penavin Olga hagyatékáról. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 2. sz., 75–81.

A szándékok felismerésének szerepe a dialógusokban. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 4. sz., 17–32.

Molnár Csikós László

Beszéljünk és írjunk! (Társszerző: Erdély Lenke) (*Munkalapok anyanyelvből az általános iskolák 2. osztálya számára*), *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 2004.

Kommunikáció a mai társadalomban. = Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, 2003. október 9., 10., 11. Ada, 2004. 57–70.

A vajdasági magyar nyelv rétegei. Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 2. sz., 82–88.

Magyar és idegen szakszavak a mai nyelvhasználatban. Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 4. sz., 33–42.

Mennyiben helyettesítheti az interjút a kérdőív a munkahelyi nyelvhasználat kutatásában. = Adryantól Adorjánig, Kanizsai Szociográfiai Műhely – Logos Grafikai Műhely, 2003., 433–435.

Papp György

Milyen legyen a vajdasági szólásszótár? Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 2. sz., 41–51.

Adryan – Adorján – Nadrljan – Adorján (névmagyarázat és névváltozások – Adryantól Adorjánig). Szociográfiai műhelytanulmányok, Logos és a Kanizsai Szociográfiai Műhely, 2004. 17–24.

Nagyszaladás, de melyik? A történelmi sorsfordulók adorjáni emlékezte. Szociográfiai műhelytanulmányok, Logos és a Kanizsai Szociográfiai Műhely, 2004. 234–247.

Adorján ragadványnevei. Szociográfiai műhelytanulmányok, Logos és a Kanizsai Szociográfiai Műhely, 2004. 277–297.

Szerkesztőként: Adryantól Adorjánig. Szociográfiai műhelytanulmányok, 2004. Logos és a Kanizsai szociográfiai Műhely 441. o.

Papp György – Rajsli Ilona: Tájékp emberekkel, száznegyven év távlatából (Pesty Frigyes Helynévtáranak bácskai anyaga), Bácsország, 2003/X–XII. (27. szám) 50–57.

Pásztor Kicsi Mária

Intonáció és információ. Tanulmányok, 36. 2003. [2004.], 115–117.

Aktuális tagolás – intonáció. (A bemondói szövegolvasás információs jellemzői). Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 2. sz., 121–129.

Rajsli Ilona

Nyelv és nem összefüggéseinek vizsgálata. In: Adryantól Adorjánig. Szociográfiai műhelytanulmányok 1. Kanizsai Szociográfiai Műhely–Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 2003. 402–16.

Zágontól Rodostóig. Mikes Kelemen és Leveleskönyve. Tanulmányok, 36. 2003. [2004.], 65–75.

Egy délvidéki regionális tájszótár elvi, módszertani kérdései. Hungarológiai Közlemények, 2003. [2004.] 2. sz., 11–18.

Attitűdváltás és nyelvjárásvesztés összefüggései a vajdasági magyar fiatalok nyelvhasználatában. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 4. sz., 43–52.

Tájkép emberekkel, száznegyven év távolából. *Bácsország*, 2003/X–XII. 50–58. (Papp Györggyel társszerzőként)

Utasi Csaba

A költői indulás éve. *Hungarológiai Közlemények*, 2003. [2004.] 3. sz., 58–65.

A Szenteleky-kultusz jelenségei. *Hungarológiai Közlemények*, 2004. 1. sz., 69–77.

A múlt irodalmi felfedezése. (Történelmi regényeink a hetvenes évek első felében). *A hatvanas évek prózakritikája. Hungarológiai Közlemények* 2003. [2004.], 4. sz. 83–92.

Az ezredvég rettentő ragyogása. *A hatvanéves Jung Károly költészetéről. Híd*, 2004. 5–6. sz.. 716–723.

Létélmény-variációk Csáth Géza műveiben. = *A varázsló halála*. Budapest, Nap Kiadó, 2004. 356–361.

Utasi Csilla

Az araci pusztatemplom kultusza. *Hungarológiai Közlemények*, 2004. 1. sz., 39–47.

A zen kertje (Krasznahorkai László: Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó). *Pannonhalmi Szemle*, 2004, XII/1., 109–113.

Kép és árnyék (Schein Gábor: Retus). *Jelenkor*, 2004. 9. sz., 945–949.

TARTALOM

IN MEMORIAM

- BÁNYAI János: Bori Imre (Bácsföldvár, 1929. december 28.–Újvidék, 2004. április 22.) [5]
BÁNYAI János: Bori Imre sírjánál [10]

TANULMÁNYOK

- BENCE Erika: Antológiák kezdetben, később és most. A Vajdasági magyar írók almanachja I., 1924-ben [15]
GEROLD László: Egy színház (más)fél évtizede [23]
H. FUTÓ Hargita: Csokonai Vitéz Mihály felvilágosult pedagógiája [31]
HÓZSA Éva: Kritikaelméleti állásfoglalások és a kritika angazsáltsága az *Új symposion*ban [43]
KÁICH Katalin: Jánosi János 1834. évi délvidéki körútja [54]
MOLNÁR CSIKÓS László: Herczeg Ferenc szerkesztői üzenetei [68]
RAJSLI Ilona: A Balassi-költemények hasonlat-rendszere [76]

KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSA

- ANDRIĆ Edit: A népek és a nyelvek együttélése [91]
LÁNCZ Irén: A lexikai interferencia és a vajdasági magyar nyelv kontaktusváltozata [101]

KÖZÉLETI SZEREPLÉSEK

- BÁNYAI János: Kisebbségi tudományosság az EU határain túl [113]

SZAKDOLGOZATOK

- LAKI Boglárka: A vajdasági magyar diáknyelv jellemzői egy pacséri kérdőíves vizsgálat alapján [119]
MIKLÓS Csongor: Ellenőrző szóeredet-vizsgálat a Magyar Szófejtő Szótárban [126]
NAGY Kornélia: A vajdasági magyar publicisztikai nyelv jellemzői [131]

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [137]

CONTENTS

IN MEMORIAM

- BÁNYAI, János: Imre Bori (Bácsföldvár, 28. December 1929. – Újvidék, 22. April 2004.) [5]
BÁNYAI, János: By Imre Bori's grave [10]

STUDIES

- BENCE, Erika: Anthologies: the beginnings, the continuation and the present. I Literary Annual of Hungarian writers in Vojvodina, 1924 [15]
GEROLD László: One (and a half) decade of a theatre [23]
H. FUTÓ, Hargita: Mihály Csokonai Vitéz's enlightened pedagogical methods [31]
HÓZSA, Éva: Theoretical Standpoints and the Engagement of Criticism in "*Új Symposion*" [43]
KÁICH, Katalin: János Jánosi's tour in Vojvodina in 1834 [54]
MOLNÁR CSIKÓS, László: Responses by the editor, Ferenc Herceg, to readers' letters [68]
RAJSLI, Ilona: The system of similes in Balassi's poems [76]

MEETING OF CULTURES

- ANDRIĆ, Edit: Coexistence of peoples and cultures [91]
LÁNCZ, Irén: Lexical interference and contact variants in Hungarian [101]

PUBLIC APPEARANCES

- BÁNYAI, János: Minority scholarship across the EU borders [113]

STUDENT PAPERS

- LAKI, Boglárka: Characteristic features of Hungarian school slang based on a questionnaire filled in by schoolchildren at Pacsér [119]
MIKÓS, Csongor: Controlling the origin of words in the Hungarian Etymological Dictionary [126]

NAGY Kornélia: Characteristic features of the Hungarian journalistic language in Vojvodina [131]

FROM THE LIFE OF THE DEPARTMENT [137]